

**СЪЮЗ НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ
ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ**

**ИЗВЕСТИЯ
НА
ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ**

КНИГА ТРЕТА

СОФИЯ, 2002 г.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. д-р Иван Филчев (главен редактор),
доц. д-р Ангел Капсьзов (зам. главен редактор),
д-р Ваня Стоянова (секретар),
проф. д-р Георги Хаджиев, д-р Стефан Шивачев,
доц. д-р Христо Ганев, гл. ас. д-р Цонка Каснакова - Иванова.

Уважаеми читатели,

Развитието на тракийското движение е било винаги най-тясно свързано с печатното слово. Наред с вестник "Тракия" от 1928 г. започва да излиза периодично "Тракийски сборник" и библиотека "Тракия". След създаването на Тракийския научен институт (1934 г.) те стават прерогатив на ръководството на института.

От 1965 г. "Сборникът" приема названието "Известия на тракийския научен институт", номинацията - книга първа. Втората книга се появява през 1970 г. И след това настъпва дълга пауза, за да се стигне до книга трета, която е вече в ръцете на читателите.

Редакционната колегия ще се стреми да продължи традицията като полага усилия за по-редовното списване и издаване на "Известията". С оглед на по-доброто ориентиране на нашите сътрудници и читатели ние възприемаме да се поддържат постоянно рубриките: Студии и статии; Дейци на тракийското движение; Книгопис, отзиви и рецензии.

Редакционната колегия приканва всички тракийци и особено тракийската интелигенция към активно сътрудничество. Материалите могат да бъдат в обем до 20-25 стр., което ще позволя за по-обстойно изследване и дискутиране по историята, борбите, бита и актуалните въпроси, свързани с тракийските българи. Следващият брой на изданието проектираме да бъде посветен на 100-годишнината от Илинденско-Преображенското въстание.

За по-чести срещи и добре дошли на страниците на "Известия на Тракийския научен институт".

От редакционната колегия

СТУДИИ И СТАТИИ

105 ГОДИНИ ТРАКИЙСКА ОРГАНИЗАЦИЯ ДРУЖЕСТВО "СТРАНДЖА" - НАЧАЛО НА ОРГАНИЗИРАНОТО ТРАКИЙСКО ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Проф. г-р Иван ФИЛЧЕВ

На външната се 105 години от Учредителния конгрес на дружество „Странджа“, състоял се на 19-21 февруари 1897 г. в гр. Бургас. Конгресът дава завършен образ на организираното тракийско движение в България и начерта конкретна програма и тактика за неговата бъдеща дейност. Той допринесе за сплотяване на клоновете на дружеството от различните селища и за разгръщане на потенциалните възможности на тракиците. Юбилейното честване е достатъчно основание да проследим накратко възникването и развитието на дружество „Странджа“, което ние сочим за начало на тракийската организация. Още повече, че в историческата литература липсват по-цялостни изследвания на този проблем, почиващи на архивни източници и оценки. Можем да съжаляваме, че значителна част от документацията на дружеството е в неизвестност и като безспорни остават предимно публикациите в органа му Вестник „Странджа“.

Не може да не подчертаем и обстоятелството, че битуват неправилни съвращения за ролята на дружеството, подвеждани от някои автори под знака на сепаратизма, отцепничеството и върховизма, спрямо единното македоно-одринско движение. Необосновано се предявяват и обвинения в пристрастност към авторите-тракиците.¹⁾

И заедно с всичко това има и такива въпроси от дейността на дружество „Странджа“, по които нямаме ясни и категорични отговори и предизвикват дискусия.

I.

Организираното македоно-одринско национално освободи-

телно движение се появява сравнително по-късно - 16-17 години след освобождението на България. Сложната обстановка в страната и на Балканите поражда възединство в революционното движение. От една страна се създава Вътрешна революционна организация в пределите на поробените Македония и Тракия, а от друга - съществаща структура в свободното Княжество.

Начало на вътрешната македонска организация се поставя през 1893/1894 г. с център гр. Солун. През 1895 г. в революционното движение се включва и Одринска Тракия, като се сформира Одринският окръжен революционен комитет (ООРК). От пролетта на 1896 г. конгресът в Солун утвърждава назирането Вътрешна македоно-одринска революционна организация (ВМОРО).

По-своеобразно протичат организационните процеси в свободното Княжество. През м. май 1894 г. в София е създадена „Младата македонска дружина“, начало с Македонски комитет (МК), които га се бори за въвеждане на реформи в Македония. В края на декември с.г. се появява дружество „Братски съюз“, което по-късно избира Върховен македонски комитет (ВМК) с цел да работи за подобряване участта на поробените братя в Турция.²⁾ От самото начало въвете организации започват борба за ръководна роля в македонското движение. Проведените га конгреса през 1895 г. вместо единение задълбочават разногласията. Събранията на македонските дружества протичат под знака на остри вътрешни противоречия. По устав в македонските дружества могат да членуват и емигрантите от Одринска Тракия. Но както називанията и състава на ръководствата, така и в набелязаните мероприятия, на преден план са македонските въпроси. Силна е намесата във вътрешните политически борби предимно на страната на националлибералите на г-р В. Радославов. Всичко това отблъсква тракиците от членуване в македонските дружества и същевременно поражда идеята за самостоятелни тракийски структури.

Инициативата за създаване на организация се подема от тракийската емиграция в гр. Варна. Тук още през 1895 г. възниква просветно-революционен кръжок от по-видни тракийски бежанци, предимно високообразовани хора - юристи, лекари, учители като братята Петър и Никола Драгулеви, Манол

Ковачев, Михаил Ковчазов и гр. Между тях се извънсява личността на живата легенда на националноосвободителните борби на тракийци кап. Петко Киряков, установил се от 1880 г. в гр. Варна. Неговата обществена ангажираност и доказано родолюбие ще повишава авторитета на бъдещото организирано тракийско движение. От името на кръжока се провежда митинг-протест против арменските кланета в Турция като израз на възмущение от политиката на геноцид на Османското правителство и солидарност със страдащите арменски братя. Още повече, че в онези години арменското присъствие във Варна е значително.

Проведени са и редица събрания и акции в помощ на тракийските бежанци. На 28 април 1896 г. временно настоятелство излиза с „Възвание към преселниците из Одринско“, в което четем: „Нашата интелигенция се нагърби с похвалната задача да работи за нравственото и умственото повдигане на нашите родни братя, останали в родния наш край; да подгответи и укрепи духовно и политически тая българщина, която е изложена на безправие.

Ето защо се роди идеята да се създаде едно дружество, което да ръководи делата по осъществяване на горната задача и свещен идеал... Но тази идея трябва нравствено да се насърчи и материално подкрепи от всички сънародници. Ние ви молим да се сдружите с нас и работим заедно за постигане на благородната цел.“³⁾

На призыва се откликват 315 души, а на учредителното събрание, състояло се на 12 май 1896 г. в салона на училището „Св. Методий“ присъстват около 100 души. Дружеството се наименува „Странджа“ и е прием неговият устав. Избрано е настоятелство с председател г-р Младен Желязков от Лозенград, племенник на първия български езарх Антим, подпредседател Петър Драгулев и деловодител Никола Тодоров. Утвърдени са изходни принципи за бъдеща дейност, а именно: „Дружество „Странджа“ като колективна единица ще преследва една и единствена цел: нравственото и умственото развитие на българското население в Одринско; не ще никога да се занимава с партизанство; ще създава от членовете си личности с патриотически добродетели.“⁴⁾

Успех на дружеството в своеевременното издаване на собствен печатан орган под същото заглавие - Вестник „Стран-

джа“. Първият брой излиза на 25 май с.г. с редактор Петър Глушков. Мотото на вестника в заглавната страница гласи: „Духовна и политическа свобода се придобива чрез нравственото и умственото развитие на народите“. В брой 1 се подчертава, че в „Странджа“ ще бъде назител на дружеството и ще провежда неговата програма. Вестникът се възприема с голямо задоволство от цялата оринска емиграция, а по-късно прониква в поробените земи - в Малкотърновско, Лозенградско и Бунархисарско.

Дружество „Странджа“ е културно-благотворителна легална организация. Но то не е чуждо и на нелегалната въоръжена борба, което наскоро ще заеме подобаващо място в неговата дейност.

Появата на дружество „Странджа“ се посреща с неприязнь от местното македонско дружество и от Върховния македонски комитет (ВМК) в София като се настоеva за неговото разформироване и сливане с македонското дружество. Предварително, още на 29 април 1896 г. Варненското македонско дружество с писмо уведомява ВМК, че някои варненски жители начело с Петър Драгулев са провели вече две събрания за създаване на дружеството със същата цел, каквато е на македонското. Това сепаративно действие на П. Драгулев се определя като чисто амбициозно.⁵⁾

След учредяването на дружество „Странджа“ телеграфически още на 13 май се донася на ВМК. Реакцията на ВМК е светкавична. С писмо №137 от 15 май 1896 г. адресирано до Петър Драгулев се напомня, че причините за съставянето на това дружество не са много сериозни. Извършеното е в противоречие на статута, съгласно който две македонски дружества в едно и също населено място не могат да съществуват. Предупреждава се, че така се разделят силите в общата борба, нанася се удар на единството на организацията и е от полза на неприятелите. Препоръката е да се избегне съставянето на второ дружество.⁶⁾

Това ултимативно искане не се възприема от настоятелството на дружество „Странджа“. То натоварва своя подпредседател П. Драгулев да влезе във връзка с ВМК и да изложи основателните съображения на Варненските оринци. Така в писмото на П. Драгулев до ВМК от 20 май с.г. се подчертава, че първо, съставеното във Варна дружество „Стран-

джа" не е „второ македонско дружество“, а самостоятелно сдружение на емиграцията от Тракия (Одринско). Изтъква се, че във Варна и околните има около 30 хиляди тракийски преселници, а в македонското дружество членуват само 2 души. Следователно, македонското дружество с нищо не е заинтересувало одринци. Второ, във ВМК липсва единство и ясна посредническа роля. Всички решения на ВМК третират само македонски проблеми, а за тракийци или нищо не се говори, или се споменава между другото. Потвърждение на това е и окръжното писмо на ВМК №141 от 17 май 1896 г., в което подробно се предлагат реформи за Македония в 11 разтворнати точки, а в последната, т.е. т 12 се казва: „Подобни реформи да се въведат и в Одрински вилает.“ Дори във ВМК няма представители на одринци. Трето, повечето тракийци и особено по-младите искат да има одринско дружество и то да работи с ВМК, а не отделни членове с него. Така ще се създават условия за масов обхват на тракийци и актизиране на тяхната дейност. ВМК има шанса да създаде една голяма сила във Варненско. И по-добре така, отколкото тези хора да стоят безучастни към общия бълг. Освен това се предлага дружество „Странджа“ да бъде приемто в състава на ВМК.⁷⁾

ВМК обаче продължава да вижда в дружество „Странджа“ само сигнал за нарушен едноединство. Това се подсилва и от непримиримостта на варненското македонско дружество. С писмо до ВМК от 29 май 1896 г. то не само счита, че дружество „Странджа“ разделя силите в града, но се обявява и против неговия печатен орган вестник „Странджа“.⁸⁾

И отново последва телеграфически протест на Насоятелството на дружество „Странджа“ до ВМК против осърбителното поведение на местното македонско дружество относно одринци. Посочва се, че е дружество „Странджа“ има вече 500 членове и желаят да знаят какво е отношението на ВМК като негов орган за да следват единството. В крайния случай то ще направи онова, което е полезно за неговото съществуване.⁹⁾

Наскоро г-р Мл. Желязков е освободен от ръководството по лични съображения и за бездействие като председател. Общото събрание на дружеството, състояло се на 8 юли с.г. утвърждава настоятелството в следния състав: председател -

Петър Драгулев, подпредседатели - Петко Киряков и Манол Ковачев, деловодител - Никола Тодоров, касиер - Градю Петров и членове: Григор Ланджев, Михаил Ковчазов, Петър Стамов, Радослав Попов, Димитър Ковачев и Яни Ялъмов.¹⁰⁾

В следващите месеци вниманието на Насоятелството се съсредоточава главно в следните направления: избиране на идейно-политическата същност на новата структура и нейното организационно укрепване; засилване на публичните изяви (общи събрания, митинги, сказки и гр.) за привличане широката общественост; разрастване обхвата на дружеството в другите селища, където е масово заселването с одрински бежанци и изграждане на съответни клонове.

В тогавашните условия в „Странджа“ действително изиграва ролята на колективен пропагандатор и организатор. Чрез него се разпространяват и идейно-политически постановки, и публичните изяви, и появата на нови дружествени структури в страната. Ще подкрепим изводите с няколко примери.

В брой I от 25 юли 1896 г. в „Странджа“ публикува уводната статия „Какво трябва да ни въодушевлява?“. В нея се подчертава, че тързането често се говори за „отечество“, „свобода“, „революция“ това са високи и свещени идеали. Но робът не ще думи, а иска дела. Ние трябва да се възখовяваме от искреното желание да помогнем в борбата на своето отечество. Не да се ръководим от лични материали облаги, а да служим искрено и предано до саможертване. Патриотическата дейност не бива да бъде безсмислен и необуздан фанатизъм. Само ония народи са щастливи, които имат труженици дълбоко проникнати от техните висши отечествени идеали и които свято и безкоризнено служат на тия идеали.¹¹⁾

По повод на предстоящите общински избори (на 18 август и 1 септември 1896 г.) вестникът задава въпроса: какво да бъде поведението на нашите членове? Отговорът е, че членовете на дружество „Странджа“ трябва мирно и спокойно да упражнят своето гражданско и политическо право. За тях главният мотив е отечественият бълг, а не едни или други партийни интереси. Цитира се чл. 7 от устава, който отрича намесата на дружествените членове във вътрешните и политическите борби на княжеството.¹²⁾

В същия брой е публикувана крайно интересната и целена-

сочена статия „Защо дружество „Странджа“ съществува като обособена сила?“ Застава се становището, че когато македонци и одринци по отделно насочат силите си върху попознати за тях пунктове, то естествено ще изпълнят добре своите задачи и цели. Това е общо правило на специализиране и функциониране на дейността на обществото. Разбира се, наложително е дружество „Странджа“ още да се преустрои, доколкото то не е санкционирано от висша инстанция като дружествения конгрес. Но още сега е ясно, че то ще се разпростира върху територии, където преобладава българският тракийски етнос.¹³⁾

Във Вестника широко се прокламира солидарността на одринци с борбата на арменските революционери за освобождение и се порицават турските зверства в Цариград. Прави се сравнение с борбата на македоно-одринци с тази на арменските патриоти и се заключава: „Само тоя народ ще види отечеството си свободно, на когото синовете му знаят геройски да мрат за свободата му. Без борба и без жертви няма свобода. Борба, която има за девиз: „Всичко чрез народа и всичко за народа.“¹⁴⁾

Под заглавие „Как мислим ние“ цяла страница е посветена на реформите в Турция. Изводът е, че никой не вярва на обявените реформи, защото това е една маневра. Турция винаги обещава, когато е притисната от Западните сили и всичко свършва само с обещания.¹⁵⁾

съвръшва само с обещания.¹⁵⁾
В број 25 от 14 декември 1896 г. е отправена покана към членовете на дружество „Странджа“ да посетят сказка в не-деля след черква в зала „Съединение“. Никола Драгулев ще говори по въпросите: 1. Значение на дружество „Странджа“ ка-то морално и физическо тяло в политическо и социално от-ношение; 2. Влияние на дружеството в местното и задгра-ничното общество; 3. Неговите патриотични задачи.¹⁶⁾

Еволюцията в развитието и укрепването на дружество „Странджа“ се отразява и в изменението на заглавното място на Вестника. От бр. 26./2 декември 1896 г. то приема следния текст: „Политическа свобода и човешки права си се придобиват чрез революция - с меч и огън.“

На 29 декември 1896 г. дружество „Странджа“ свиква масов проместен митинг във Варна, на който присъстват около 5000 души. Митингът се ръководи от кан. Петко Киряков, при-

състъва и цялото настоятелство на дружеството. Ораторите говорят за тежкото положение на българите в Одринския Вилаят и Македония, съпроводено с деспотизъм и безправие. Подчертава се, че не се провеждат реформи, че Турция е банкротирила морално, материално и финансово и без помощта на Европа християнските народи продължават да бъдат безправна рая.

На митинга е приемата резолюция, публикувана с червено мастило на първа страница на в. „Странджа“, в която се настоява:

1. Да се обърне внимание на посланиците на Великите сили, че в Турция не се правят реформи и най-страдат македонците и тракийците и че народите се борят за политическа свобода, независимост и самоуправление.

2. Посланиците да помогнат за въвеждането на реформи като Турция се застани да изпразни Балканския полуостров и остави свободни и независими Южна Турция, Македония, Албания, Армения и пр.

3. В сегашните борби се използват легални средства, но ако исканията не се уважат народът ще се счита свободен от всякакви международни нравствени и юридически задължения и ще предприеме насилиствен начин за получаване човешки правдии, политическа свобода и независимост.

4. Българското правителство да се застъпи най-енергично (даже с оръжие в ръка) за правдини, политическа свобода и независимост на поробените от Турция братски народи.

5. Да се направят постъпки за освобождаването от замвора Pogonските 29 мъченици и огрийнските затворници: Табаков, Кирязов и Киряз Димитров.

Резолюцията да се изпрати до посланиците в Цариград - руския, френския, английския, германския, австро-унгарския и италианския до българското правителство; до граф Игнатиев (Русия), Гладстон (Англия) и Нелидов (Цариград).¹⁷⁾

След митинга от 29 декември и приематата резолюция Дружеството се обръща към всички настоятели в страната с предложение да размислят и с някои от влиятелните граждани в съответния град да свикат подобни митинги, за да се издигне глас за защита на човешките права и във формата на една автономия за робите в Турция.

Дадените автономни права по Берлинския конгрес сега

трябва да се увеличат съобразно с общия прогрес. Исканията за автономия да се изпращат чрез българското правителство. Когато работим като патриоти прицелната ни точка е една: събаряне на игото на султана.¹⁸⁾

Под надслов „Явна благодарност“ дружество „Странджа“ сърдечно благодари на инициаторите и действите от „Благомвортелен женски комитет по събиране помощи за бедните в гр. Бургас“. Те са изпълнили високохуманен дълг. Освен това те са внесли чрез делегата на дружество „Странджа“ в гр. Бургас Стоян Петров 300 (триста) лева за да се раздадат чрез дружеството на бедните семейства - майки, вдовици и сирачета - на затворниците от Одринския вилает в гр. Одрин и Родос. Това е един изпълнен нравствен дълг и ние го сочим за пример и на други места.¹⁹⁾

Към края на 1896 г. и в началото на 1897 г. постепенно в районите с компактна маса тракийски бежанци започват да възникват клонове на дружество „Странджа“. Един от първите дружествени клонове се учредява в гр. Бургас. На 15 декември 1896 г. инициаторите излизат с Възвание към бежанците от Одринско за записване в дружеството. Членовете са 58 души, а за председател е избран Атанас Славов. В началото на 1897 г. се основава клон и в гр. Пловдив. Тяхното „Възвание“ към тракийските преселници в Пловдивския окръг е от 15 януари 1897 г.

По повод на основаването на клоновете на дружество „Странджа“ в Бургас и Пловдив Вестникът излиза с възторжена похвала за тяхната инициатива. Пожеланието е и другите тракийски съмишленици да разберат, че в сдружаването е силата и задружно да поведат борбата срещу общия враг. Апелът е към всички преселници от Одринско да основават дружества и да бъдат готови към великия час, когато ще удари революционният зън.²⁰⁾

В следващия брой 32 се съобщава, че на 26 януари 1897 г. в гр. Айтос е организирана група на дружество „Странджа“ от 19 членове. Това показва, че примерът от Пловдив, Бургас, Анхиало (Поморие), Хасково, Хвойна-Оряхово, от Кърджалийско и т.н. е заразителен. Напред, братя - Турция вече се разканва.²¹⁾

Спорна е гамата на учредяването на клона в гр. Ямбол. Според спомените на някои участници то е станало още в края на м. май 1896 г. Други дават сведения за лятото на съ-

щата година. В брой 37/22 март 1897 г. обаче е публикуван учредителен протокол на клона с дата 17 февруари 1897 г. и брой на членовете - 17 души. Последва създаването на клонове в Карнобат, Стара Загора, Казанлък, Шумен, Провадия, Смолян, Широка лъка и т.н. За съжаление, точният брой на клоновете все още не можем да установим, да не говорим за гамата на тяхното възникване. Архивните материали са твърде осъдни, а често и противоречиви. Няма обаче данни за възникнали противоборства по места с македонските дружества. Напротив, много от събранията, протестите и акции се извършват съвместно.

II.

В обстановка на подем и нарастване отговорността към съдбата на тракийските бежанци и на българите в Одринска Тракия се подготвя и провежда Учредителният конгрес на дружество „Странджа“. Това се потвърждава и от следните събития и изяви.

Вече говорихме за голямото значение и отражение на многохилядния митинг на тракийци във Варна в края на м. декември. В бр. 27 от 1 януари 1897 г. в. „Странджа“ помества статията „Революционерът“, в която е разкрита неговата характеристика: борец за правда и свобода, за братство и равенство, против тиранията и невежеството, за всеобщ човешки прогрес и щастие. Той се бори със слово, с огън и меч. За него единственото средство за осъществяване на приемия идеал е революцията. И когато революцията е невъзможна, то революцията става законна.²²⁾ В бр. 29 от 19 януари с.г. е публикувана обширна статия „Патриотизъмът“ от г-р Н. Марков, капитан от запаса. В нея се акцентира на важни изходни постановки като: „Патриотизъм значи любов към отечеството, патриотът обича своето отечество и се стреми да му бъде полезен.“ „Нашият свещен дълг е преуспяването на отечеството, защитата на отечеството е задължение на всеки българ.“ „Патриотизъмът е нравствен двигател към велики дела за България.“²³⁾

Важни постановки се съдържат и в уводната статия на Вестника от 15 февруари 1897 г. под заглавие „Първият конгрес на емигрантите и преселниците от Южна Тракия (Одрин-

ски вилаем).“ В нея се прави анализ на положението в страната и задачите на конгреса. Подчертава се, че доскоро бътрешният и външният свят е гледал на хората от Огрийско като на хора без собствени деятели, без никаква инициатива и пробуждение за духовна и политическа борба. Но сега светът вижда, че тракийци притежават морални интелектуални сили, че те са искрено верни на свещените идеали за свобода и правда. Конгресът има за цел да разреши някои домашни въпроси, а не да мъти някому Богата.²⁴⁾

Изборът на гамата 19 февруари (по ст.ст.) не е случаен. Тя напомня за подпицването на Санстефанския мирен договор. Не е случаен и изборът на мястото - Бургас, който е не само глаъно средище на тракийската емиграция, но и доминира с комуникациите и близостта до поробена Тракия.

Делегатите на конгреса са 36 души. Най-голяма е групата от гр. Варна, в която се включват и членовете на Централното ръководство, а също така от Бургас. Представители има от почти всички клонове в страната, а търде е възможно и от поробените земи. Ние не разполагаме с поименен списък на делегатите и още по-важно - от кои селища са.

Заседанията се ръководят от седемчленно бюро в състав: председател - Петър Драгулев, подпредседатели - Иван Златарев и г-р Павел Ношков, членове - Аманас Славов и кап. Петко Киряков и деловодители - Григор Дяков и Ламбо Мърдев.²⁵⁾ Взети са сериозни мерки за опазване на тайната, тъй като в Бургас е гъмжало от турски шпиони. С оглед на това всички делегати дават клетва пред свещеник Максим Фратев за предпазване от излишни информации, които биха навредили на делото. Заседанията се провеждат в обществен салон срещу наем от 25 лева за три дни.²⁶⁾

В дневния ред на конгреса се предвижда: отчет на Централното настоятелство за делата и сметките на дружеството; предложение за гласуване на доверие на досегашното настоятелство; предложение за приемане на почетни членове; обсъждане и предприемане на революционни мерки за Огрийско, предвид на военното положение в Турция. Освен това на сериозно обсъждане се поставя Уставът на дружеството.²⁷⁾

От информацията на в. „Странджа“ (бр. 34 от 1 март 1897 г.) за работата на конгреса могат да се направят следните

най-общи изводи.

1. Делегатите се съгласяват и напълно одобряват основната цел на дружеството - ратуване за нравственото и умственото повдигане на българщината в Огрийска област. Не предизвикват никакво възражения формите и методите за постигане на тази цел а именно: подпомагане финансово бедни училища и черковни общини в Огрийския вилаем; издръжане на ученици в самата Турция, в България или в странство, които да се завръщат с просветна мисия в Огрийско; наемане и изпращане в поробените земи добре подгответи лица за учителско и духовно звание и гр. Подчертава се ролята на дружеството и неговите членове като посредници между народа в свободна България и населението в Огрийско. Същите по легален и целесъобразен начин да се застъпват пред правителството на България или на други държави за духовните и политическите права на българите там. На конгреса се предоставя неограниченото право да обсъжда, помвърждава или отменя и пререшава всички действия на настоятелството или на общото събрани.

Направени са и някои изменения в предложението устав. Например дава се право на провинциалните групи да избират свои настоятелства, които заменяват единствените дотогава дружествени настоятели (делегати). Вследствие на това съставните досега групи в различните селища се признават за клонове на дружество „Странджа“. За в бъдеще Централното ръководство за всичко необходимо ще се отнася до избраните от тях настоятелства.

Конгресът се съгласил и приел предложението на настоятелствата: освен учредителните, действителните и спомагателните членове, дружеството да има и почетни членове. Те са с особени заслуги към него и получават почетен диплом. Към такива лица вярата, народността и поданството не могат да бъдат пречка за удостояване. Това ще се отнася и до ония чужденци, които по устав не могат да станат редовни членове на дружеството.

Конгресът е помвърдил постановката на чл. 4 от устава, че дружеството е съставка от общата македоно-огрийска организация. Същевременно се признава, че целта и дейността на дружество „Странджа“ са по-всеобхватни от ония на македонските дружества. Има се предвид социалните грижи

към бежанците и просветната дейност в Одринско.

Забележително е, че сред делегатите не е демонстриран никакъв дух на недоверие или сепаратизъм спрямо македонците. Напротив, изразена е тревога и недоволство от съществуващата вражда и деление между самите македонци. От тук е изразено и опасението да не би вследствие на тези раздори да се остане без никаква организация. Това положение сплотява още повече тракийците и ги прави по-действенни.

2. По време на заседанията делегатите са въодушевени от патриотични чувства и с подобаваща сериозност се отнасят към всички обсъждани въпроси. Нито за момент не е на кърнено единството и единомислието. Това е потвърждение на верността на избрания път и залог за бъдещите драгоценни плодове.

Конгресът одобрява напълно поведението на Вестника по отношение на вътрешните работи в страната и партиите. Подчертава се, че целта на дружеството се поставя по-високо от всяка партизанска прищаявка. Това означава, че на дружеството са нужни хора деятели и патриоти, а не привърженици на разните партии.

Конгресът на това място Централното ръководство да събере статистически данни за всички преселени и живущи в свободна България семейства и лица от Одринско. Приет е бил и общ бюджет за специалните нужди и цели, които ще се изпълняват през текущата година.

По случай националния празник на България - 19 февруари Конгресът изпраща поздравителни телеграми до граф Игнатиев в Петербург, до министър председателя на България д-р К. Стоилов, до видните политически дейци (Цанков, Каравелов, Минчевич, Греков и Радославов) с призив за подпомагане на спроведливата борба на българите в поробена Тракия. Телеграма е изпратена и до ВМК - София с пожелание за укрепване на единството в редиците на борците за свобода.²⁸⁾

Делегатите приемат резолюция относно твърде критичното положение на българите в Одринско, където под покровителството на турска власт разбойнически банди грабят беззащитното население. Увеличават се данъците, правоъсъднето е пред банкрот, училищата и черквите са в плачевно състояние. Цивилизована Европа повече не може да мълчи. Тя трябва да се занимае с тежкото положение на робите в

Турция. Решено е чрез консулите в България резолюцията да бъде предадена на Великите сили.

Приет е и Апел към всички български граждани за сплотяване в името на свещената борба. „Сега е времето - се казва в Апела, когато трябва да се дава мило за драго, да престанат всички страсти и вражди и употребим братските усилия за доброто и благото на роба... Пригответе с ярост и трепет да извикате: Долу османската тирания. Позор и смърт на най-великия тиранин и злодей - султан Хамид. Да живее общата свещена революция.“²⁹⁾

3. Конгресът е одобрил Централното ръководство на дружество „Странджа“ в състав от 12 души: председател - Петър Драгулов, подпредседатели - кап. Петко Киряков и Манол Ковачев, деловодители - Михаил Ковчазов и Никола Тодоров, касиер - Димитър Ковачев и членове - Градю Петров, Григор Ланджеев, Димо Стоянов, Петър Стамов, Георги Николов и Яни Яльмов.³⁰⁾ Считам за неправилно тиражираното в редица публикации, включително и в моята книга за тракийската организация становище, че ръководното бюро на конгреса е избрано и за ръководство на дружество „Странджа“.

В тесен кръг от делегати между които П. Драгулов, кап. П. Киряков, М. Ковачев, П. Стамов, Г. Кондолов, Ст. Петров, Г. Стоянов и др. е решено да се образува тайна революционна група, която да подготви и изпрати чета в Одринско. За отговорник на групата е определен кап. Петко войвода като са взети предвид неговите славни подвизи в миналото. Освен него в групата влизат П. Драгулов, М. Ковачев, П. Стамов и Гр. Петров.³¹⁾ По този начин и дружество „Странджа“ възприема практиката на македонците да се изпращат чети от свободна България в поробените земи и без да се дават жертви от местното население се полагат основите на организационна революционна мрежа.

Учредителният конгрес на дружество „Странджа“ е постигнал напълно поставените цели. Той е обявил на всеослушание, че дружеството на тракийци се превръща в сериозна сила, има своя идеяна програма и организационна структура и е в състояние да отговори успешно на изискванията на легалната и нелегалната борба. С решенията на конгреса е сложена трайна основа на политическата дейност на дружеството. Фактически конгресът се превръща в първото

представително събрание, в което българите от Одринско се замислят за своята политическа свобода и се захващат на открита решителна битка. Появяват се и нови деятели за ползотворна работа, които обществото признава. Или очертават се три основни задачи в дейността на дружеството: участие в обществено-политическия живот на страната; повседневни грижи за бежанците и емигрантските семейства; подпомагане родните братя от поробена Тракия.

Наскоро е сформирана чета от 14 души с войвода Минчо Томов и секретар-агитатор Стоян Петров от Малко Търново. На 25 април 1897 г. четата навлиза в Странджа планина, в Малкотърновско, обикаля няколко села, води сражения с турска аскер. Това побуди духа на българското население и всяка респектабилна местната турска власт³²⁾. През април с.г. навлиза в Турско, Лозенградско и малката чета на Димитър (Мицо) Стамчев, родом от с. Косинец, Костурско и живеещ във Варна, стар познайник на кан. П. Войвода.³³⁾ В новогодишния брой на в. „Странджа“ се дава следната оценка за действеността на четите: „Априлските чети в Одринско, колкото и малки да бяха, е едно доказателство, че народът е узрял в съзнанието си и е готов да ногкрепи страдащите братя. Участниците в четите преодоляха всичките стихийни препятствия (поройните дъждове) и цял месец държаха в страх турската войска и башивозушката сган.“³³⁾

През следващия период Централното ръководство на дружество „Странджа“ не проявява особено активна дейност. Липсват и съответните архивни материали. Вниманието е съсредоточено главно върху редовното издаване на вестник „Странджа“ и на инициативите на местните клонове. Централното ръководство отправя своите послания към тракийските бежанци предимно посредством вестник „Странджа“. Така в брой 4 от 23 ноември 1897 г. е публикуван Апел до приятелите и съчленениците, в който се напомня за двете значими дати: 12 май 1896 г. - възникването на дружеството „Странджа“ и 19 февруари 1897 г. - учредителният конгрес на преселнициите от Одринско. Оценява се, че въпросът за свободата на Одринско е поставен на здрави основи, привлякъл е вниманието на европейските дипломати и международни журналисти и вече се третира наравно с арменския, критския и македонския. Пътят е труден, свързан е с жертви от гибата

страст на поробителите и неприязнеността на нашата, българската власт. Затова наред с високите нравствени качества са нужни и материални средства. Апелът е: Влезте в организацията, погайте ръка га работим заедно, не посълпвайте Вашата лепта.³⁴⁾

През пролетта на 1898 г. П. Драгулев предприема пътуване в Русия с цел да заинтересува някои влиятелни лица за казузата на тракийци. В Москва, Петербург и Киев се среща с граф Игнатиев, княз Ухтомски, граф Муравьев, ген. Комаров, проф. Лемански, Третяков, Флорински и гр. Но отхвърля категорично отправеното обвинение, че в Русия е получил 50.000 рубли за патриотични цели.³⁵⁾

За лоялността на Централното ръководство на дружество „Странджа“ относно ВМК можем да се позовем и на сътвията на в. „Странджа“ от 28 август 1898 г. В нея четем: „Постъпват предложения за Втори конгрес. Мотиви: ВМК и Македонският конгрес са разглеждали и решавали въпросът за автономия само на Солунски, Битолски и Скопски вилает. За Одринско нищо не е споменато в доклада, а и конгресът с него не се е занимал. Следователно, одринци сами трябва да размислят какво да правят.“ Бихме приели това предложение, ако въпросът не е много сложен. Но едно наше самостоятелно решение ще открие ВМК и ще му нанесем морален удар, както са направили много отцепници от самите македонци. А ние неискаме да кажем, че той лъже като твърди, че защитава и интересите на Одринско. Най-разумно е да изчакаме, да изучим по-добре работите и тогава да решим за Втори конгрес. Ние не желаем да се отцепваме от единното македоно-одринско движение.³⁶⁾

Запазените шест протокола от заседания на Централното настоятелство хвърлят известна светлина върху работата на дружеството в края на 1898 г. и през 1899 г. Така на 25 ноември 1898 г. е проведено заседание на Централното ръководство, на което председателят П. Драгулев е направил кратък преглед на международното положение и отражението му върху Одринско. След разискванията се стига до следното решение: 1. Да се направи заявление пред европейските правителства направо или чрез българското правителство, че ако Одринска област е изключена от автономните реформи и подобряване на участия, то това ще предизвика нови

вълнения с ужасни последици. 2. В тази насока да се направят изложenia и молби от тракийските преселници до европейските правителства. 3. Издаването на в. „Странджа“ се препоставя на П. Драгулев под пълна негова материална отговорност и полза, като се запази заглавката „орган на дружество „Странджа“.³⁷⁾

След две седмици, на 10 декември с.г. Настоятелството се събира отново. Прави се кратък преглед на текущи въпроси и се предлага тричленна комисия да изготви проекто-апел към оринските преселници. Същият да се представи на следващото заседание. Разгледано е и искането на Бургаския клон за превеждане на 1000 лева, разноски по изпращане на четите в Турско. Вземи са следните решения: 1. Комисията за изработване на Апела да бъде от трима членове: П. Драгулев, кап. П. Кириков и М. Ковчазов. 2. Да се подгответ в скоро време сметките на дружеството и след одобрението им да се публикуват във Вестника. 3. Дължимата сума от 1000 лв. да се изплати така: 500 лв. от Централното (Варненското) дружество, а останалите 500 лв. да се изплатят от Бургаската, Айтоската и Ямболската групи. 4. За идните коледни празници да се gage вечеринка - представление за в полза на дружеството. За уреждането се на товарват: М. Ковачев, П. Стамов и Гр. Петров. 5. Да се подпомогнат с пари всички затворници, които са взели живо участие в работата на „Странджа“³⁸⁾

На 23 декември 1898 г. се провежда третото заседание на настоятелството. М. Ковчазов прочел проект на Меморандум, който е приет без изменение. Същият да се връчи чрез българското правителство до Великите сили. След това се приема и Апела към оринските преселници в Княжеството. Решено е Меморандума да се подпише от П. Драгулев, П. Кириков и М. Ковчазов, а Апела от цялото настоятелство.³⁹⁾

В бр. 4 от 1 януари 1899 г. в. „Странджа“ публикува Апела към оринските преселници в Княжеството, в който след новогодишните пожелания, се призовава: а) С всички морални и материални средства да се притекат на помощ на своите окаяни сънародници в Оринско; б) да станат открыти апостоли на високия идеал за тяхната свобода; в) да направят всички възможни формални постъпки пред българското и иностраничните правителства за подкрепа исканията на оринските българи за фактическа и гарантирана свобода.⁴⁰⁾

В брой 6 на Вестника е публикуван и Меморандума до Великите сили. След като се изтъква отчаяното положение на българите в Оринско се наставя цивилизована Европа да се намеси решително. В противен случай робите имат право на законна самозашита.⁴¹⁾

На 6 януари 1899 г. във Варна е проведено общо събрание на дружество „Странджа“. Слово произнесъл П. Драгулев, който говорил за турските насилия и грабежи в по-далечното минало и за тежката съдба на поробените оринци днес. Накратко изложил съдържанието и причините за отправените Меморандум до Великите сили и Апел към преселниците от Оринско.⁴²⁾

На 19 февруари 1899 г. във Варна тържествено е честван празника на дружеството. В салона на пивоварната фабрика присъстват всички членове от Варна и близките села, а също много граждани. За значението на празника и задачите на странджанци речи държал П. Драгулев и още 4 оратори. Поздравителни телеграми били изпратени до руския император Николай II, и грам Игнатиев, до министър-председателя на България и до ВМК.⁴³⁾

Заслужава висока оценка уводната статия на в. „Странджа“ относно „Македонския конгрес“, който се свиква на 1 май 1899 г. Препоръката на редакцията е на конгреса да се търси единството на македонците. По дух и дела ние (т.е. траки, б.м.) сме за македонското дело. Разделят ни само техните междуособици и принципални подразделения. Ако конгресът премахне грозната язва и измъкне македонската организация от пропастта, ние сме в нейните състреми редици. Ние сме в обятията на македонската организация и с най-голямо усърдие ще залягаме за преуспяването ѝ.⁴⁴⁾

На 24 август 1899 г. се провежда отново заседание на Настоятелството на дружество „Странджа“. Разисквало се е главно по „осветяване“ на дружеството знаме и е решено: 1. На 14 септември, „Кръстовден“ да стане тържественото осветяване на дружественото знаме. 2. За този ден да се напечата особена покана в дружествения орган към членовете и нечленовете - оринци и македонци, за да присъстват.⁴⁵⁾

III.

В края на 1899 г. и началото на 1900 г. обстановката в страната бързо се изменя. Националноосвободителното движение се разрасства, организирането на въстание в Македония и Одринско излиза на преден план. А това налага по-тясно обединение на революционните сили. В поробените земи се утвърждава единствата Вътрешна македоно-одринска революционна организация, в чийто състав възло во място зае мята Одринският окръжен революционен комитет. Постепенно се стабилизира и Върховният македонски комитет в София. Обединителните тенденции се засилват и сред дейците на дружество „Странджа“, не без активната намеса на ВМК и ВМОРО (по-конкретно Гьорче Петров). Така започват да възникват нови организационни структури - македоно-одрински дружества.

Опитите на П. Драгулев да предотврати този процес не успяват. Например на 25 август 1899 г. П. Драгулев в писмо до Г. Кондолов препоръчва да се поднови живота на „Странджа“ и да не се бърза с обединяването с македонците, докато самите те не са се обединили. Въпреки, че той лично и заместникът му М. Ковачев са едновременно членове и на македонското дружество.⁴⁶⁾

В Бургас македоно-одринското дружество е създадено на 2 септември 1899 г. В него влизат Георги Минков, Георги Кондолов и други активисти на „Странджа“. ⁴⁷⁾ Във Варна македонците и други активисти на „Странджа“ създават дружество на 19 септември с.г.⁴⁸⁾ От 12 септември спира да излиза и вестник „Странджа“.

През м. септември 1899 г. Варна е посетена от председателя на ВМК Борис Сарафов. Целта е по-скорошното обединение на въвеждащите дружества. За нейното реализиране е изпратен и специален пълномощник на ВМК Атанас Мурджев с неограничени права. Междувременно на 21 ноември 1899 г. във Варна е образувано ново дружество под названието - македоно-одринско спомагателно дружество „Родопи“. За него е избран кап. Петко Киряков. Същото просъществува до 30 януари 1900 г., когато се влива в македоно-одринското дружество.⁴⁹⁾

Така под засилния натиск се провеждат преговори между представители на ВМК и на Централното ръководство на „Странджа“ за сливане на въвеждащи формации. Практически съ-

щото се реализира на 19 февруари 1900 г. По наредбата на Б. Сарафов дружество „Странджа“ прекратява дейността си от 1 март с.г.

На 24 май 1900 г. във Варна се провежда заседание на настоятелството на македоно-одринското дружество, на което присъстват и настоятели от бившето дружество „Странджа“: П. Драгулев, Мих. Ковчазов, Гр. Петров, Ман. Ковачев и Д. Стоянов за да предадат окончателната сметка и книжа от архивата на дружество „Странджа“.

Делегатът на ВМК Ам. Мурджев обяснил, че на него трябва да се предадат: а) точната сметка за приходите и разходите на бившето дружество „Странджа“ и б) всички останали у тях книжа.

Петър Драгулев като председател на бившето дружество „Странджа“ направил следната декларация:

1. Предаваме равносметка за приходите и разходите на дружество „Странджа“ от създаването му 12 май 1896 г. до сливането с общата организация на 19 февруари 1900 г. Приходът е 2.897.45 лв., а разходът - 3.976.85 лв.

2. Дружество „Странджа“ - Варна бе централно дружество с клонове в Южна и Северна България. Тези клонове обаче не са внасяли никакви суми в Централната каса, с изключение на 200 лв. от Айтоския клон.

3. Приходите на Централното дружество „Странджа“ - Варна са от членски внос, доброволни помощи, концерти и представления.

4. По нужди на дружеството и делегации съм ходил два пъти в Русия и шест пъти в София на собствени разноски. В Русия съм се срещал с високопоставени лица, защитници на славянската кауза и членове на българската емиграция, но не съм получавал никакви суми в полза на дружество „Странджа“.

5. Предадените на г. Мурджев по-рано книжа и онези, които се намират в дома на покойния кан. Петко Киряков, представляват цялата архива на дружеството.⁵⁰⁾

Безспорно за сливането са действали и не малко обективни обстоятелства и фактори. Наверно решаващи са се оказали липсата на финансови и материалини средства, а също така и организационни възможности за мобилизиране на широката мрежа от клонове в страната. Явно е също така, че

опитът с изпращане на чети в Одринско не е бил много сполучлив щом се ограничава само през 1897 г., въпреки възторжените отзиви във Вестника. Търде неблагоприятно се отразява и лишаването на дружеството от печатан орган. Поради всичко това не само отговорни ръководители като Г. Минков, Г. Кондолов и кап. П. Киряков, но и мнозина от местните дейци възприемат бързо новата организационна структура.

Седмият конгрес на ВМК, заседавал от 30 юли до 5 август 1900 г. в София, санкционирал обединението и се възприема наименованието Върховен македоно-одрински комитет (ВМОК). В неговия състав като представител на тракийци е включен Георги Минков от Бургас. Дружествата повсеместно се наричат македоно-одрински.

Но ние не можем да се съгласим с формулировките на Борис Сарафов пред Седмия конгрес, че с мъжка „твърда ръка“ трябвало да се тури край на отрицателните явления и да се внуши респект към учреждението. В този контекст се визира и дружество „Странджа“, чиито ръководители си били въобразили, че ВМК не обгръща участта на Одринско. И още: „Настоятелството на македонското дружество във Варна в съдействие с изпратения делегат тури точка на съществуващето на дружество „Странджа“ във Варна и застави упоритите му инициатори да отстъпят и му предагат сметките и делата си.“⁵¹⁾

За илюстрация и без коментар ще приведа следния факт. На следващата година, 24 ноември 1901 г., Настоятелството на Варненското македоно-одринско дружество, поради настъпил упадък и раздори в дружеството си дава колективна оставка. Само за една година се отчита, че членовете на дружеството от 1000 души спадат на 260.⁵²⁾ И понеже ръководството счита, че за всички неблагополучия е виновен П. Драгулев, малко преди това излиза с предложение той да бъде изключен от македоно-одринското дружество.⁵³⁾

В заключение ще подчертаем, че с дружество „Странджа“ действително се поставя началото на организираното тракийско движение и няма никакви основания да се съмняваме в неговата ползотворна пионерска роля. Като при всяко ново начинание са допусканы слабости и грешки, във Вестника се появяват епизодично публикации, неиздържани от дневно

гледище, а и трудно обясними. Например поместени са три материала с антисемитско съдържание и един материал, където се пледира за присъединяването на Тракия към Княжеството, а не за автономия заедно с Македония. Настоятелството обаче няма конкретни решения и отношение по тези въпроси. Следователно, такива прояви не могат да покриват светлата диря на „Странджа“

В Македоно-одринските дружества в Югоизточна България, където тракийци преобладават, въпреки обединението, члените, традициите на „Странджа“ продължават да живеят. Те особено се изявяват по време на Преображенското въстание когато Бургас и южните гранични райони всячески подпомагат Вътрешната революционна организация. Новите структури се запазват до Балканската война от 1912 г. След подписването на мира и присъединяването на Беломорска Тракия към България те престават да съществуват. От м. май 1914 г. се създава самостоятелно тракийско дружество „Одринска Тракия“. Негово продължение е и съвременната тракийска организация.

БЕЛЕЖКИ

1. Вж Елдъров, Светлозар - Дружество „Странджа“ и македоно-одринското революционно движение (1896-1900), сп. „Военно-исторически сборник“, кн. 5/1990 г., с. 44-46. В Статията се визират поименно със съответните им публикации Христо Караманджуков, Иван Орманджиев, Ламби Данаилов и Никола Спироев. Авторът прави извода, че същите като ръководители на тракийското движение и по рождение тракийци в своите публикации са напълно пристрастни.
2. Вж. Пандев, Константин - Националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1878-1903 г., С., 1979 г., с. 84-88.
3. В. „Странджа“, бр. 1/25 май 1896 г.
4. Так там
5. НБКМ-БИА, ф. 224, а.е. 17, л. 257.
6. Так там, а.е. 16, л. 17.
7. Так там, а.е. 17, л. 261-262.
8. Так там, л. 264.

9. Пак там, л. 267.
10. НБКМ-БИА, ф. 224, а.е. 17, л. 267, в. „Странджа“, бр. 7/17 юли 1896 г.
11. В. „Странджа“, бр. 8/25 юли 1896 г.
12. Пак там, бр. 10/14 август 1896 г.
13. Пак там
14. Пак там, бр. 12/24 август 1896 г.
15. Пак там, бр. 17/12 октомври 1896 г.
16. Пак там, бр. 25/14 декември 1896 г.
17. Пак там, бр. 27/1 януари 1897 г.
18. Пак там, бр. 28/12 януари 1897 г.
19. Пак там, бр. 30/25 януари 1897 г.
20. Пак там
21. Пак там, бр. 32/8 февруари 1897 г.
22. Пак там, бр. 27/1 януари 1897 г.
23. Пак там, бр. 29/19 януари 1897 г.
24. Пак там, бр. 33/15 февруари 1897 г.
25. Пак там, бр. 34/1 март 1897 г.
26. НБКМ-БИА, ф. 641, а.е. 23, л. 204.
27. ОДА-Варна 8-828, оп. 1, а.е. 7.
28. В. „Странджа“, бр. 34/1 март 1897 г.
29. Пак там
30. Пак там, бр. 4/1 януари 1899 г.
31. НБКМ-БИА, ф. 641, а.е. 23, л. 266.
32. Попаянов, Георги - Малко Търново и неговите покрайнина, Бургас, 1939 г., с. 371.
33. В. „Странджа“, бр. 9/1 януари 1898 г.
34. Пак там, бр. 4/23 ноември 1897 г.
35. НБКМ-БИА, ф. 641, а.е. 23, л. 266-267.
36. В. „Странджа“, бр. 41/29 август 1898 г.
37. ОДА-Варна, ф. 828 оп. 1 а.е. 7.
38. Пак там
39. Пак там.
40. В. „Странджа“, бр. 4/1 януари 1899 г.
41. Пак там, бр. 6/14 февруари 1899 г.
42. ОДА-Варна, 8-828, оп. 1, а.е. 7.
43. В. Странджа“, бр. 7/21 февруари 1899 г.
44. Пак там, бр. 12/11 април 1899 г.
45. ОДА-Варна, ф. 828, оп. 1, а.е. 7.
46. НБКМ-БИА, ф. 476, а.е. 8, л. 1-2.
47. Пак там, ф. 224, а.е. 19, л. 45а.
48. Пак там, а.е. 21, л. 84.
49. Пак там, а.е. 125, л. 3, 18.
50. В „реформи“, бр. 23/20 юли 1900 г.
51. Преображенското въстание, статии и документи, С., 1955 г., с. 171-172.
52. НБКМ-БИА, ф. 224, а.е. 112, л. 8.
53. Пак там, л. 1

Приложение

УСТАВ на дружество "Странджа"

ГЛАВА ПЪРВА

Общи положения

Чл. 1. Основава се в гр. Варна от преселниците из Одринский вилаят, Дружество, под название „Странджа“, на което основната цел се определя в глава II-ра от настоящий устав.

Чл. 2. Дружеството „Странджа“ ще има за свой център град Варна и само ще обема всичката дейност на членовете си (по отделно или групирани) чрез своето настоятелство, чрез единичните свои органи в провинцията, чрез общите си събрания и чрез ежегодните или извънредните си конгреси.

Чл. 3. Дружество „Странджа“ не е орган на никое друго дружество; то няма и други дружества за свои органи. Но, поради идентичността на идеята и преследваната цел, то може да работи в съюз с други дружества, за да им помага, или те да му помогат в целта.

В горния случай - по задържаното положение или по юрархически ред - или то заемва мястото на орган по отношение на другите дружества, или тия последните действат като негови органи.

Чл. 4. Спръмко македонските комитети, които имат същата цел и които работят в съюз с Др. „Странджа“, последното, по право, е тям подчинено и е тежен орган до траенето на съюза.

Забел. Македонски комитети, съставени след Друж. „Странджа“ не се ползват от правото на чл. 4.

ГЛАВА ВТОРА

Цел на дружеството

Чл. 5. Основната цел на дружеството е разглеждането за: Нравственото и умственото подобигане на българщината в Одринската област.

Чл. 6. Тази цел е неизменна, но е разширима.

Чл. 7. До свикването на I-й Дружествен конгрес - ако обсто-

ятелствата и нуждите прогукуват - дружеството в общо събрание от учредителите и действителните си членове, могат да вземат решение за разширение на целта.

Забел. Дружеството, за постигане на своята цел, не само че няма да се меси във вътрешните политически борби на Княжеството, но то по възможност и ще се старае да отклонява членовете си от това.

ГЛАВА ТРЕТА

Отделение първо

Чл. 8. Средствата за поддържане на целта на Дружеството са:

- а) Месечните вносове на учредителите, действителните и спомагателните членове;
- б) Частните пожертвувания на лица или дружества;
- в) Срочните или безсрочните лотарии и друг вид заеми;
- г) Доходите от театрални представления, от литературните и всяка какъв вид забавителни и увеселителни вечеринки;
- д) От помощите на благотворителни и друг вид учреждения в България или в странство;
- е) Доходите от дружествения орган.

Чл. 9. Разходоването на сумите става - по разрешението на Настоятелството - от дружествения касиер или от лицата, на които се възлага да извършат някаква работа. За редът на разходоването и за начинът на оправданието, Настоятелството е длъжно предварително да държи мотивирано решение.

Чл. 10. Настоятелството, без разрешението на конгреса, или в крайен случай, без разрешението на общото събрание, не може да изразходва повече от половината дружествен капитал в течението на цялата година. Но при важни и извънредни случаи, които са нужни за благоустройството на дружеството или не търпят отлагане и които трябва да покрият или да превишат целия дружествен капитал, то може да вземе решение за подобен извънреден разход, но е длъжно, веднъж от първите общи или извънредни събрания, да даде отчет с едно мотивирано решение.

Конгресът може проверява и се произнася върху правилността или неправилността на такъв разход. В последния случай той решава върху кого пада отговорността.

Отделение второ

Средства за постигане целта

Чл. 11. За постигане на целта си, Дружеството, според нуждите и обстоятелствата, ще е върши следното:

а) Ще да помага с пари на бедни училищни и черковни общини в Одринский вилает, за да си поддържат учители и свещеници;

б) Ще издържа бедни ученици в самата Турция, в България или в странство, изключително от Одринский вилает, но със задължение да си остават или да се завръщат в същия вилает с просветителна мисия;

в) Ще да наемва и изпраща в Одринский вилает с просветителна цел добре подгответи за учителско и духовно звание лица;

г) Ще да е пропагандист между народа в свободна България и населението в Одринско и при удобни и възможни случаи ще се застъпва по начин легален и целесъобразен, пред правителствата в България или другите държави, за да защитават духовните и политическите права на българщината в този вилает;

д) С един печатен орган ще да бранят духовните и политическите интереси на християнството, а преимуществено на българското там население.

I. Забел. В случай на разширение целта Дружеството ще упражни и всичките целесъобразни средства, които не се предвиждат по-горе.

II. Забел. Ако Дружество „Странджа“ действа като орган на някое друго дружество или комитет, то в такъв случай всичко гореизложено, по настояването на дружествените представители в комитета или в конгреса, се извършва от респективното дружество или комитет.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Отделение първо

Състав на дружеството

Чл. 12. Членовете на дружеството се подразделят на три категории:

а) Членове учредители, б) Членове действителни и в) Членове.

Чл. 13. Членове учредители са: инициаторите, съставителите на дружеството и лицата из Одринско, които са запишани за такива до приемането на Устава. Действителни членове са: всички преселници българи из Одринско, които се запишат за такива, внасят редовно вносовете си и спомагат за целта. Спомагателни членове са: всички българи непроизходящи из Одринско, които помагат на дружеството с пари или с услуги за постигане целта.

Отделение второ

Дължности на членовете

Чл. 14. Дължността на всички членове без разлика е: да се грижат и трудят за осъществяването на целта, която последява дружеството, заради това тия са длъжни:

а) Да внасят редовно всекий месец своите членски вносове.

б) Да имат пред очи винаги доброто и интересите на дружеството, предпочтително от своите;

в) Да оказват всяко съдействие за постигане на целта, като пропагандират на всички за нея.

Чл. 15. Дружествени месечен внос за всякой член е един лев, които внася срещу квитанция на дружествения касиер.

Забел. Бедните членове, които помагат за осъществяването на целта, се освобождават от паричните вносове с решение на Настоятелството, по предложение на касиера.

Отделение трето

Права на членовете

Чл. 16. На учредителните и действителните членове на дружеството принадлежи правото да разискват и с вишелгласие да решават въпросите, касаещи се до уредбата на дружеството и до всички мероприятия за постигане целта; заради това те имат право да се събират всеки три месеца на общо събрание, да разискват и решават всички въпроси, които ще им поднася Настоятелството и да обсъждат предложенията, които се правят по отделно или колективно от членовете на дружеството.

Чл. 17. Правото да избира и да изменява дружественото Настоятелство принадлежи на учредителните и действителните членове и на дружествени конгрес. Учредителните и действителните членове имат това право само след изти-

чането на настоящелствения мандат или когато настоящелството си подаде оставката по непредвидени причини, а конгресът - и в случаите на недоверие към настоящелството или по други важни причини.

Чл. 18. С право на разискване и даване на мнения, които се вземат във внимание еднакво, както и тия на учредителните и действителните членове, се ползват и спомагателните членове, но тия нямат глас при решаването на въпросите.

Чл. 19. Учредителните и действителните членове имат право да внесат в конгреса предложения за изменение на устава или за неговото допълване без обаче да се гокосват до променяване на уставната цел. Но на такова предложение се изисква съгласието поне на една трета от тия членове.

Чл. 20. Само учредителните членове имат право да внесат предложения за разтурването на дружеството или за преначаване неговата цел, но такова предложение не може да се внесе преди изтичането на шест години от съставянето на Дружеството и без писменото съгласие поне на две трети от другите членове.

ГЛАВА ПЕТА

Управление на дружеството

Чл. 21. Дружеството се ръководи и управлява от едно Настоятелство, състоящо се от: един председател, двама подпредседатели, двама деловодители, един касиер, един домакин и пет членове съветници. В този състав влиза и един почетен председател, който по право е съветник на Настоятелството.

Чл. 22 Председателят, а в негово отсъствие, един от подпредседателите, председателстват и ръководят както общите дружествени дела, така и частните събрания в Настоятелството; деловодителите водят и изпълняват всичката писмена работа; касиерът се грижи за събирането и съхраняващо на дружествените месечни парични вносове и друг вид постъпления, а еднакво се грижи и извършва всичките разходи, за които ежегодно дава писмени изложения (отчети) като оправдава документално разходите; домакинът се грижи за употребата на дружествената читалня и съхраняването на дружествените имоти. А всички заедно се считат членове на дружествените имоти. А всички заедно се считат членове на дружествените имоти.

Всички съветници и имат решаващ глас във всичките въпроси, разгледани от настоящелството.

Чл. 23. Настоятелството изпълнява всичките решения от общите дружествени събрания, а така също и решенията на конгреса чрез председателя на дружеството, комуто се предоставя право да подписва всички входящи писма, приподпишани и от един от деловодителите.

Чл. 24. Касиерът, домакинът, а така също и всичките членове от Настоятелството за делата си отговарят пред дружествените събрания и пред закона.

ГЛАВА ШЕСТА

Конгрес

Чл. 25 Върховният надзор и контролът над дружествените дела, а така също и над делата на настоящелството принадлежи на упълномощените пратеници из живущите в България преселници из Одринско, които всяка година в началото на юлий месец се събират в гр. Варна на конгрес да обсъждат както делата, така и положението от настоящелството или от самото него въпроси. За вътрешния свой ред конгресът сам си изработва наредбите.

Чл. 26 Конгресът има неограниченото право да обсъжда, попърдява, отменява и да прекращава всичко, което влизат в правата на настоящелството и общото събрание и всичко това що са извършили тия последните. Той се произнася и за отговорността, за отпущенията, нарушенията и злоупотребленията им. А така също конгресът има право да преработва, допълня и изменява, без обаче да се гокосва до целта, а така също и до случая, предвиден в чл. 20, когато по решението на учредителните членове за разтурването на дружеството - по предложение на настоящелството - конгресът категорически се произнася за разтурванието му, или не.

Чл. 27. Членовете на конгреса по право са всичките провинциални дружествени делегати, а така също и председателят на дружеството. Но ако в един провинциален дружествен пункт има повече от 20 учредителни и действителни членове, то тия последните имат право да изпратят и един свой делегат изпомежу своите там дружари.

Членовете от гр. Варна на дружеството, безразлично кол-

ко са на брой, провождат винаги гвама делегата; независимо от тия гвама, които самото дружество по предложение на настоятелството определя.

Чл. 28. Продвициалните дружествени делегати присъстват лично в конгреса, освен случаите, в които настоятелството изрично им съобщи, че могат и да упълномощят лица (учредителен или действителен член на дружеството) из гр. (варна, но те никога не могат да упълномощяват лице от настоятелството).

ГЛАВА СЕДМА

Продвициални делегати, правата и длъжностите им

Чл. 29. Продвициалните делегати се избират от общото събрание на дружеството по предложение на Настоятелството измежду преселниците из Огрийско в градищата и североизточните изселници, които имат право да бъдат избрани. Там се определят, на Княжеството, когто и да бъдат избрани. Там се определят от настоятелството и пунктовете, в които те ще боравят.

Чл. 30. Върху продвициалните делегати се възлага обязанността: а) да събират паричните помощи и вносовете на постъпка; б) да запишват жертвованите и дружествените членове; в) да запишват членове на дружеството, като водят редовни списъци за това; г) да изпълняват всичко, каквото им се възложи от настоятелството и, д) да освещават настоятелството за всичко, каквото те видят или се научат за доброто или злото на дружеството.

Чл. 31. Продвициалните делегати, като агенти на дружеството имат право да дават и свои мнения по всичките въпроси, които пред тях възникват, а също така да правят и свои предложения, било пред настоятелството, било пред конгреса. Тия мнения или предложения, според важността им, се вписват за обсъждане от когото трябва.

ГЛАВА ОСМА

Особени положения

Чл. 32. За издаването и списването на дружествения вестник, който ще носи името на дружеството, Настоятелството с одобрение на общото събрание, е длъжно да прави следното:

а) да издава за печатането му и за поддръжане на кореспонденцията му;

б) да избира редакционен комитет;

в) да се грижи за разпространението му.

Забел. Настоятелството определя и абонаментната му стойност.

Чл. 33. Дружеството „Странджа“ има свое знаме, върху което (на зелен плат) е нашата емблема на свободата, правдата и напредъка, покровителствана от народната емблема на борбата и юначеството.

Чл. 34. Дружеството „Странджа“ има и свой печат, елипсообразен, около който е написано: „Дружество „Странджа“ 1896 г., а в средата е написано: „печат“. Той служи за подпечатване всичките книжа, които се издават от дружеството.

Чл. 35. Дружеството „Странджа“ определя за свой празник денят деветнадесети февруари, в който ден членовете на дружеството задължително празнуват.

Чл. 36. Настоящият устав се одобри и прие от членовете учредители и става задължителен в тази форма и наредба до преработването му, съобразно с решенията на Конгреса.

КРАЙ

Гр. Варна, в. „Странджа“, бр. 5/28 юни 1896 г. и бр. 6/6 юли 1896 г.

СОЦИАЛНОИКОНОМИЧЕСКАТА АДАПТАЦИЯ НА ТРАКИЙСКИТЕ БЕЖАНЦИ В БЪЛГАРИЯ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

Доц. д-р Ангел КАПСЪЗОВ

България излезе от Първата световна война победена и с разорено становище. По-нататъшното ѝ развитие бе подвластно на сложната следвоенна външна и вътрешна обстановка.

Като малка и слабо развита, при това загубила във воината, страната ни бе лишена от нормални политически и икономически контакти с останалия свят. И с вътрешните си изключително сложни проблеми следващо га се справя на първо време сама. А те не бяха малко. Подчинена години наред на нуждите на воината, икономиката ни бе напълно разстроена. А това изостри до краен предел политическата ситуация, достигаща до категоричен и трудно преодолим разрыв между управляващи, фронт и тил. Върховен момент в това отношение бе Ньойският мир с България, довел я до поредната национална катастрофа.¹⁾

По силата на жестокияrukтам на Великите сили победителки от територията на отечеството ни бяха откъснати нови от жизнено значение части. Отнемането на Беломорска Тракия и Западните покрайни стесни още повече сировинната база и вътрешния пазар на страната. А отнемането на излаза ѝ на Егей, лиши България от широк достъп до световния икономически обмен.

Освен това държавата ни бе обременена с непоносими финансови тегоби. Тя бе задължена да заплати на победителите репарации в размер на астрономическите за нейните възможности общо 2 250 000 000 златни франка, изплатими в срок от 37 години. На съседните държави, кателити на победителките, обезщетенията следващо га се осигурят в натура. Цялата издръжка на Съглашенската комисия, настанена в страната за контрол по изпълнението на договорните ни задължения, на оккупационните съглашенски военни части и на българските заложници-пленници поемаше българското правителство.

При всичките тези и други задължения, лишена от своя самостоятелна външна политика, България не можеше да разчита на странична подкрепа посредством външно финансово кредитиране. И разрухата продължаваше неукротима до 1926 г. Безработицата бе изключително висока, покупателната способност на населението невъобразимо ниска, инфляцията неудържима. Години наред външната конкуренция се отразяваше с неотслабваща сила върху търговията - вътрешна и външна.

Ето при такава обстановка пристигаха в страната нови компактни потоци от бежанци. Обстоятелство, което още повече я усложняваше. Според данни на Международното бюро на труда, дадени на Обществото на народите и на министерството на търговията промишлеността и труда в България, общият брой на българите-бежанци, придошли в страната през всичките ѝ години на свободно съществуване, към 1926 г. надхвърля 700 000 души и представлява 14% от тогавашното нейно население.²⁾ А само тези от периода 1913-1925 г. са 221 999 души, между които мъже - 88 155, жени - 67 795 (3304 вдовици), деца - 70 320 (8765 сираци).³⁾

Колкото и да са непълни тези данни, те достатъчно красноречиво говорят за изключителната сложност на бежанскаия проблем в следвоенна България. Неговата особена остроност се подсилваше и от факта, че по онова време държавата ни бе принудена от обстоятелствата да гage приют на около 30 000 белогвардейци, изтласканi от революционните вълни в Русия. А тaka също и на немалък брой арменски бежанци, жертва на османския геноцид.

Бежанците-българи в миналото си бяха предимно селски становани. В това число и тракийските. Между тях, разбира се, имаше занаятчи, дребни търговци и работници, но те бяха незначителната част. Следователно, в основата си бежанският проблем по същество бе аграрен.

След дълги лутания бежанците-българи, намерили приют в свободните предели на страната след войните през 1912-1918 г., се установяват по окръзи както следва: Бургаски - 48 332 души, Варненски - 11 903, Видински - 1131, Врачански - 2104, Кюстендилски - 2377, Момчилградски - 14 103, Смолянски - 329, Петрички - 34 900, Русенски - 7069, Пловдивски - 19 729, Старозагорски - 9317, София - 35 446, Търновски - 1411, Хасковски - 22

346 и Шуменски - 6218. Тракийските се заселват компактно в Бургаско, Варненско, Пловдивско, Старозагорско, Момчилградско, Хасковско, Сливенско и Ямболско.⁴⁾

Напуснали принудително роден дом и бащини имоти, тези наши сънародници без елементарни средства за живот очакваха своеевременна подкрепа от страна на държавата. Те се нуждаеха преди всичко от покрий, земя за обработване, земеделски инвентари и работен добитък, кредити и работа за оцеляване. Всичко това обаче, разорена България без външна финансова помощ не бе в състояние да осигури. При огромни дефицити в нейния бюджет и изостряща се все повече глад за земя в условията на продължаваща имуществена диференциация сред селячеството. Помощите бяха символични. Както в пари за посрещане непосредствени всекидневни нужди, така и за дългосрочни кредити. Оземляването и снабдяването с жилища се проточи с десетилетия.

Още след Балканските войни бежанският проблем се оказа трудно разрешим. Бежанците бяха настанивани или се самонастаниваха в непригодни и опасни за здравето полусрутени постройки, бараки и пр. без особени грижи от страна на управляващите и за поминъка им. При външение, че след победата в световната война те ще могат да се завърнат в родните места и неволите ще престанат. Така при символична грижа държавата си осигуряваше основния ангажимент да набира средства за военниятействия в името на националното обединение.

Втората национална катастрофа обаче прекърши всенародния идеал за България в етническите ѝ граници. Обратният път към родния край за бежанците бе окончателно затворен. Нещо повече, към предишните страдалци се прибавиха нови. Проблемът за тяхната социално-икономическа агаптация в страната ставаше още по-сложен в условия на следвоенна криза. Разрешаването на бежанския въпрос придобиваше изключителна политическа актуалност с която бе наложително да се съобразяват последвалите режими и правителства. При парламентарните и общинските избори въпросът за настаниването на бежанците и осигуряване на техния поминък се превръщаше в средство за печелене на гласове. Все по-голямо значение в политическата структура на обществото формираха и бежанските организации, в това число и

тракийските.

От такива позиции пристъпи към решаването на беженския въпрос като национален режимът на Българския народен земеделски съюз. Правителството на Ал. Стамболовски гледаше на бежанска селска маса като свой социален и идеен резерв. И за първи път внесе в Народното събрание проекто-закони за облекчаване съдбата на нуждаещите се от държавна подкрепа наши сънародници. По-значим от тях бе вторият, прием от Народното събрание през ноември 1920 г. - Закон за заселване на бежанците и обезпечаване поминъка им.⁵⁾ От него можеха да се ползват всички прокудени от родна страна българи след войните 1912-1918 г. И на пръв поглед предполагаше удовлетворяване на очакванията им. На всяко семейство се предоставяше обработваема земя до 50 gka в полските райони, до 80 gka в полупланинските и до 120 gka в планинските. Държавата се задължаваше да осигури жилища или места за построяване на такива, безплатен превоз на хора и покъщнина до мястото на установяване на прииждащите все още нови бежанци, заеми от Българската земеделска банка, временни парични помощи на крайно нуждаещите се, като банковите кредити да се погасяват в течение на 20 години, начиная три години след получаването им. Видимо целта бе всяко бежанско селско семейство чрез активно включване в селскостопанското производство само да осигури прехраната на своите членове. А и по този начин огромното бежанско мнозинство да се отклони от следвоенното революционизиране на масите. Каквато реална опасност не бе за пренебрегване. Потвърдена и от тракийския събор през 1921 г. При откриването му във встъпителната си реч Проф. Д. Михалчев недвусмислено заявява: „Най-големият недъг на нашето тракийско дело е социалното естество на тази маса, която ние сме призвани да ръководим и организираме... В поборена Тракия тя е загубила целия свой имот а в свободна България и до днес не е смогнала да получи песя земя, чувства се госадна и „чужда“. При тия обстоятелства тракийската емиграция е между чука и наковалнята. В това свое положение тя се явява най-естествената масова плячка на комунизма...“⁶⁾ Следователно, своеевременното и цялостно решаване на бежанския въпрос бе не само в интерес на онеправданиите. Решаването му гарантираше стабилност на управля-

вашите и укрепващите обществените реги.

Като програмен документ законът бе посрещнат с разбираше от всички останали партии. Той заслужи в пълна мяра одобрението на цялата патриотична общественост. Но като реализация протичаше трудно и мудно. В резултат на финансова стагнация и на правителствената непоследователност. Продълженият закон за трудово-земелната собственост не осигури в очакваната необходима степен държавна и общинска земя за нуждите на безимотните и малоимотните селяни в страната като цяло. При това положение частично удовлетворените селяни-бежанци се оказаха тързани малка част от наличните. А към 9 юни 1923 г. подалият молби за земя от цялата страна вече бяха: 28 325 безимотни селяни, 74 420 малоимотни и 7500 селскостопански работници⁷⁾.

Политиката на Сговора в лицето на правителството на Ал. Цанков бе отстъпление по отношение на постигнатото дотогава във връзка с настаняването на бежанците и осигуряването на поминъка им. Дошло посредством насилиен преврат, това управление живееше преди всичко с грижата за своето утвърждаване във вътрешен и външен план. В интерес на едните собственици на земя, земеделската аграрна реформа чрез Закона за трудово-земелна собственост бе отменена. Това доведе до отнемане на част от получената дотогава земя от бежанците, без каквото и да е обезщетение. С новоприетия през 1924 г. Закон за трудово-земеделските стопанства обаче новите властници потвърдиха, че и за тях не бе чужда идеята за аграрно програма включваща бежанските искания.⁸⁾ Естествено, пак от взаимен интерес. В името на вътрешния мир и укрепването на властта на едрия капитал. Актуалната значимост на бежанския въпрос не бе възможно да бъде пренебрегната и от новите управляници.

За всяко селско бежанско семейство се предвиждаше снабдяване с 50 гка обработваема земя. Освен това бежанците получаваха право на банков кредит в размер на 50 хилади лева срещу благоприятна лихва. Видимо новият режим гледаше реалистично на бежанския въпрос като цяло. Но разрешаването му и сега не бе възможно при продължаващата финансова нестабилност. Държавният бюджетен дефицит продължаваше да расте. Започващо изплащането на репарационното бреме. А външно кредитиране не се постигаше поради непри-

язненото отношение на световната демократична общност към репресивната вътрешна политика на правителството на Ал. Цанков.

Предвижданите в бюджетите и на гвата следвоенни редици са средствата за подпомагане на бежанците варираха от 200 000 до 500 000 лева годишно за 52 000 семейства, или по 20 лева за всяко от тях, когато надницата на един работник по онова време в страната се движи от 8 до 100 лева.⁹⁾ Местните комисии по настаняването на бежанците селски стопани в миналото често нарушаваха законите в свой и на близките си интерес. И търсейки даже от тези нещастници покупки. По своя инициатива отклоняваха към други райони централно насочените за заселване при тях под претекст, че за местните селяни липсва достатъчно земя за обработка. Което пък от друга страна водеше до лишаване голям брой бежанци от държавно настаняване, третирани като „своеизволно“ потърсили по-добри условия другаде.

Не по-различна бе социалната агаптация на бежанците в градовете. Тяхното пристигане застрашаваше местното работничество в търсенето и осигуряването на работни места в условията на масова безработица. Местните занаятчи и дребни търговци също гледаха на бежанците от техния бранш като на допълнителни потенциални конкуренти.

Всяко това правеше с годините живота на бежанците непослен. Потвърдено от различни източници. Покъртителни са в това отношение например кореспонденциите във в. „Тракия“. От органа на Тракийската организация научаваме как в Айтоско от старите бежанци, придошли след 1913 г., само 70 семейства, от които 40 в града и 30 в с. Керметлик, са настанени в колиби и къщи едва до 1920 г., а стари и нови 250 семейства вече при земеделската власт в града обитават яхъри, мази и плевници при непоносими наеми, определяни от собствениците.¹⁰⁾ Как в Карнобатска околия „по-голямата част от бежанците се свиват още по плевници и овчи кошари...“¹¹⁾ А в Бургаско мнозинството бежанци са изпратени за настаняване по незравословни маларични места като Ескипазли, Кафкама, Стамболовия чифлик и гр., поради което госта от тях измрели тързани скоро.¹²⁾ До същата констатация достига Вестникът като обобщение в края на 1923 г.: „Лошите условия, в които бяха заставени да живеят нашите бежанци в

продължение на 10 години, покосиха живота на 1/3 от това население. И тая смъртност се посрещаше почти равнодушно от българското общество и държава...“¹³⁾

Още по-осъждащи обществото и държавата бяха кореспонденциите на вестника през следващия свидетелски режим, по време на първото му правителство. В кореспонденция на Г. Чакъров от Ямбол четем как до 1924 г. 120 източнотракийски семейства от всичко 700 потърсили приют тук все още обитават хангара за цепелини, а останалите, между които и от героичното село Булгаркьой са пръснати из града като са дали възможно най-благоприятни условия за ямболци „да бъдат дадени под наем изоставените срутени яхъри и разни пристройки, все за голям хауп на бежанците да им коят лозята...“¹⁴⁾ И в края на същата четем: „Колко е жалко, трогателно да гледа човек здравите, снажните, срамежливи тракиец и тракийка, откъснати от своите имоти и от бащино огнище, да се строят всяка сутрин през работно време при моста на Тунджа, въоръжени с лопата, мотика, коса и сърп на рамо и да чакат там благоволението на ямбълци да покаят на работа, за да може божек да изкарат някоя пари и посрещнат бежански нужди“.¹⁵⁾

С професионално чувство на хуманност и отговорност описва положението на бежанците на страниците на „Тракия“ и околийския лекар Вълчев в Асеновград: „Болестите се ширят между тях, понеже намират най-здрава почва за виреене в отслабелите тела на тия хора. Туберкулозата мълчаливо настъпва и вие ще я видите на много гладни и изпити от мъка, лишения и глад лица на бежанците... И най-голяма мъка изпитвах, когато предписвах на подобни нещастници силна храна и лекарства, когато те евва имаха пари за хляб, а много търпяха и за него. Излишно е да изброявам отдельни случаи, където болните, лежащи на голи дъски, нямаха един лев, за да купят хляб или най-обикновеното лекарство...“¹⁶⁾ А учителят Сталев от същия град пише: „Посетете кое да е училище в Станимака и вие ще се поразите от мизерията на множеството бежански деца, гори циганчетата са по-облечени и по-обути, защото циганите просят, а бежанците не просят. Сега е лютата зима, улиците са кални, студен вятър бучи и пронизва. А нещастните деца на бежанците, увити в грани, боси или с нальми, ходят на училище... В тия дни на богаташки раз-

кош, пред лицето на умиращи от глад и студ родни братя, милосърдието на квакери, шведи и американци е добра морална плесница за коравосърдечните българи-богатashi, които познаваха бежанеца само като войник и гомакин в Тракия и Македония.“¹⁷⁾

Видимо, към края на 1925 г. положението на бежанците, в това число и на тракийските представляващи около половина от общия брой, се бе влошило до краен предел. Това констатира и Международното бюро на труда в предприетата обиколка на България. В своя рапорт то отбелязва редица безствени състояния по отношение на бежанския проблем. Въпреки че кредитите на бежанците се дават срещу 12-10% лихва, „молби за заеми, препратени с ходатайства от общинските и околийските комисии, се трупат безрезултатно... Бюджетът за 1925 г. не предвижда кредит за заеми на бежанците.“¹⁸⁾ Споделяйки впечатленията си от обиколката в Южна България, неговите делегати рисуват картина на бежанския живот по следния начин: „Бежанците, останали с месеци, а понякога и с години без средство, подпомагани по един почти незначителен начин, в повечето случаи без работа... търпят страшна мизерия, която предизвиква, особено между децата, ужасяваща заболеваемост и смъртност. През нашата възседмична обиколка в Пловдив, Станимака, Хасково, Свиленград, в околностите на Бургас и даже в София - ние видяхме окаяните условия, при които живеят бежанците, и често се питаме как могат да понасят толкова лишения“.¹⁹⁾ По отношение на оземляването на бежанците е констатирано, че от няколкото десетки хиляди искали това от държавата семейства, евва „8700 са получили, като само 3000 са действително настанени и са започнали обработването на земята... в края на 1925 г.“²⁰⁾ За допълнение на картината по оземляването ни служат и впечатленията на члена на Централната комисия по настаняването Н. Якимов от практиката в Бургаско и Варненско: „На бежанците се предоставяше грижата да си очистят 10-15 gka гора - забележете, високостеблена гора, за да пригответ място минимум земя ... да употребят в тая работа агски труд в течение на 2-3 години...“²¹⁾

Крайно време беше за спешни правителствени мерки, с които да се ускори настаняването и се притъпят все по-нарасващите бежански вълнения. Самите международни синди-

кални делегати, дошли да проучат положението на бежанците и условията на труда в България също така бяха стигнали до извода, че тези с невъобразима съдба страдалци вече масово попадат под влиянието на „революционната пропаганда, която им предоставя събарянето на днешния строй посредством силата на оръжието като единствен напълно бърз и ефикасен лек против всички злини...“²²⁾ В обстановка при която само в Бургаски окръг, населен с 48 270 източнотракийски българи са измрели от жестоките несгоди 21 044 души, т.е. 31%, а във Варненски окръг, населен също предимно с тракийци, починалите от същата участ вече са 5204, или 27%.²³⁾

Единствен изход си оставаше получаването на външен финансов заем. Проучванията на Международното бюро на труда бяха силен аргумент за неговото отпускане. Но на преден политически план бе необходима промяна във вътрешната правова ситуация на страната. С възстановяването на демократията трябваше да се промени в положителна посока международния престиж на България. И, съгласявайки се най-сетне с това, деветоюнците бяха принудени да отстъпят, смекчавайки до известна степен своя отречен от световната общественост реакционен режим. С тази цел в началото на 1926 г. правителството на Ал. Цанков бе заменено с това на А. Ляпчев. Новият сговористки кабинет с внушението, че ще управлява „со кротце и со благо“ и с някои демократични въведения в политическия живот във вътрешен план получи още в първата година на управлението си правото на външен „бежански“ заем с благословията на Обществото на народите, емигриран в Ню Йорк и Лондон на 21 декември 1926 г.

Номиналната стойност на заема възлизаше на 2 400 000 лири стерлинги и 4 500 000 щатски долара. Отпуснат при 7% лихва и платим в продължение на 40 години. След приспадането на известна сума за ликвидиране на съкровищните бонове от войните 1912-1918 г., за нуждите по настаняването на бежанците оставаше сумата 2 247 201 лири стерлинги.²⁴⁾ Като същевременно българското правителство се задължаваше да осигури за нуждите на оземляването 132 000 ха земя.²⁵⁾ Целесъобразното използване на заема се възлагаше на представителя-комисар на Обществото на народите Рене Шарон.²⁶⁾

В страната изпълнителен орган по реализацията на заема става Дирекцията по настаняването на бежанците под ръководството на главния директор Сарафов, тогавашен министър на Железниците. За целта е прием и обнародван в края на 1926 г. „Закон за селскостопанското настаняване на бежанците чрез заема, отпуснат със съгласието на Обществото на народите“.²⁷⁾

Новият закон и международният контрол по неговото прилагане бяха сериозна гаранция за благоприятно решаване на бежанските искания. Но и в него имаше положения, които развързваха ръцете отново за спекулации. Например в чл. 4-ти се постановяваше: „Не могат да се ползват от средствата на заема лицата, които напуснаха предишните си местаожителства с цел да намерят по-добър поминък или по-големи удобства в царството, както и всички, материалното положение на които позволява да се погрижат сами за настаняването и поминъка си.“²⁸⁾ Удобна „вратичка“ за спекулации от страна на местните комисии по настаняването. Държавата се освобождаваше от отговорност по отношение на бежанците, попълнили редиците на наемничеството в градовете поради несигурността в оземляването, а местните комисии получаваха възможността чрез разни спекулации да определят кои семейства имаха правото на оземляване. В много случаи под натиска на властниците, в свой или на близките си интерес. С позиции за облагодетелстване за сметка на бежанците можеха да се възползват също организации и частни фирми при снабдяването със строителни материали в изграждането на типовите жилища както повеляваше самия закон. Съгласно чл. 50-ти бежанците от Западна Тракия можеха да изплащат заемите с облигациите, получени срещу отнетите и имоти по силата на спогодбата Моллов-Кафангарис. А източнотракийци получаваха привилегията изплащането да е наполовина, тъй като за своите имоти те не бяха обезщетени в резултат на Ангорския договор. Облекчение, отнето за последните още на следващата година с окръжно 285.²⁹⁾ Срокът за изплащане на заемите бе определен на 15 години, с лихва 8,5%, след като към първоначалната се прибавяше „1 на сто за образуване на един фонд за съмнителни вземания и половина сто за възнаграждение на Земеделската банка“.³⁰⁾

В началото на прилагането на закона поискалите оземля-

Ване чрез заеми са общо 42 510 семейства: от Мала Азия - 1650, от Източна Тракия - 14 880, от Западна Тракия - 7560, от Македония под гръцка власт - 11 600, от Македония под сръбска власт - 1230, от Западните покрайнини - 1870 и от Южна Добруджа - 3725.³¹⁾ А към 1931 г., в края на сговористкия режим, те са вече 44 576 семейства, от които 22 400 тракийски, а настанените общо - 28 788.³²⁾ Построени са само 7374 жилища по типов проект с обявена начална стойност 32-35 хиляди лева, а достигнала в крайния етап на предаването за ползване 60-70 хиляди лева.³³⁾ При това в строителството им са допускани много дефекти, довели до срутвания още в първите години. Посредством безответствено нарушаване на технологиите и облагодетелстване чрез икономисване, подмяна и откъте и облагодетелстване чрез изпълнителните влоняване на строителни материали от изпълнителните своя изгода. Обстоятелство, което предизвиква тракийски представител в Народното събрание Димитър Попниколов с представление да заяви: „Това показва... доколко българските предприемачи са безсъвестни и алчни“.³⁴⁾

А за пример в това отношение бяха селата: Кулен, Горни Воден, Долни Воден, Крумово, Катуница, Болярци и др., където наовоизградените за бежанците жилища са полугодни за живеещ по вина на предприемачите-строители.³⁵⁾

Същевременно задълженията по изплащане на заемите са заробващи. През 1931 г. едно настанено бежанско семейство срещу 36 gka - 20 000, за работен добитък - 11 000, за селскостопански инвентар - 5600, за семена - 3000, без лихвите натрупани дотогава.³⁶⁾ В ситуация все още на неизживяна икономическа криза. При цена на селскостопанските производстви изключително ниски, обезсмислящи вложения труд. Когато бежанските облигационни книжа губят катастрофално паричната си стойност. Притиснати от всекидневни нужди, техните притежатели не можеха да чакат определения срок от 15 години за пълното им държавно покритие и ги продаваха на безценица при пазарна стойност до 30%.³⁷⁾ Условия, утежняващи до краен предел платежните възможности на бежанците като дължници.

Прилагането на закона продължава и при следващия режим на Народния блок, основно при правителството на Н. Мушанов, когато в основни линии настаняването приключва през

1932 г. Продължилата и сега обаче икономическа криза довежда до разоряване на част от настанените в статуса им на дребни производители. И отново мнозина от вече оземлените, най-вече техните потомци в трудова възраст, поемаха към градовете за по- сигурно препитание.

Към 31 декември 1932 г. Главната дирекция по настаняването на бежанците официално прекратява своите функции, а след това и упълномощените от нея институции, ангажирани с недовършеният ѝ ангажимент.³⁸⁾ Вниманието се пренасочва към нуждите на местните малоимотни и безиомотни селяни. При наличието на все още неоземлени бежанци. Това потвърждава писмо на Хр. Костов от Пазарджик до Тракийския дом в София, с дата 27 май 1940 г., в което четем: „Известно ви е, че в гр. Пазарджик и околните му имаме още около 100 семейства тракийски бежанци, на които държавата не е гала досега нищо. Крайно несправедливо е да се оставят тези нещастници на произвола на съдбата.“³⁹⁾ И след пояснението, че този факт не се дължи на липса на земя, а е израз на отношенията на властта към бежанските нужди. Земя има-ло, но се оземлявали местните нуждаещи се селяни, а молбите на бежанците с години наред оставали без последствие. При започналата вече Втора световна война.

Видимо селскостопанското настаняване на българите-бежанци, в това число и на тракийските, се оказва като част от националния въпрос труден и продължителен, недоведен докрай по вина на много фактори социалноикономически проблем. Засягащ значителна част от българската нация.

Преди всичко на преден план в усложняването на процеса на настаняването на бежанците и осигуряването на поминъка им се откроjava непоследователната и с принизения си контрол отговорна роля на държавата, в лицето на нейната правителствена политика. Допускан бе произвол при прилагането на законосъщите разпоредби, както от страна на централни, така и от местни органи на властта. Не бяха спазвани нормативите по отношение на полагащите се декари земя на семейство. Често се отменяха други, какъвто бе случаят с привилегированото заплащане на земята от източнотракийци. Допускаше се хаотичното обезценяване на облигационните книжа на западнотракийци. Както и унизиителното събиране на задълженията на бежанците от страна на фи-

нансовите органи, утвърждавайки го като едно от перата на държавния бюджет. А високите лихви по заема, кредитите, високите наеми удъвояваха и утврояваха бежанските тегоби с годините.

Немите за даваните за ползване фондови земи например довеждаха ползвателите до непрекъснато нарастващо финансово време. Тогава Дирекцията на трудовоземеделските стопанства разиграваше чрез местните бирници срамни оргии. Какъвто бе случаят с бежанците в с. Павел, Свищовско, където местната власт „запорира и продаде цялата храна, за да прибере наемите от 12-20 000 лв. за обработвани от тях земи за минали години.“⁴⁰⁾ Същата съдба преследваше и бежанците в градовете, ползвавщи кредити за осигуряване на жилища.

Несигурност тревожеше и оземлените вече бежанци, очакващи дълго нотариалните си актове за собственост. А основания за това не липсвала. На много места непосредствено след публикуването на настанителните протоколи в „Държавен вестник“ местни управлящи официален път искаха корекции, поощрявайки домогванията на „разни мнени собственици, които по разни пътища можаха да се снабдят чрез съдилищата с документи за правоспособност и владение и по този начин отнека земите на бежанците, с които разполагаха и обработваха.“⁴¹⁾

С недоверие гледаха бежанците и на държавната практика по отношение на своята трайна заседналост, въпреки предварителната насоченост по райони и селища. Основание за това бяха също не малко примери на порочност. Фрапантен в това отношение бе примерът с бежанците в с. Инджекьой, Варненско. Съгласно разпореждане на Дирекцията по настаняването, след 13 години пребиваване тук 42 семейства от тях са разселени по други села в окolia. Явно в уогда на местните управници. Потвърдено с описание тухен възторг от постигнатото: „На 30 юни общинският секретар-бирник донесъл „радостния“ Държавен вестник, с който се местят инджекьойските „неприятни прокуденци“ и веднага възрадваниите „отявлени противници“ на бежанското спасително дело, а именно: Петър Дудуков, Г. Градинаров, селският учител Иван Липов, виден земеделец, Костадин Добрев и кметския наместник Янаки Димитров са му строили бан-

кем“.⁴²⁾

За съжаление такова бе отношението към бежанците и на голям брой други местни органи на властта. Например далеч преди да пристигне комисията по настаняването, общинските съвети в Новозагорско решават да разорат наличните свободни земи като ги представят за обработвани от разни фондации. Като показател за бездушие е сочен този на с. Бял кладенец, където съществуват хиляди декари неусвоени земи, а от наличните шест тракийски семейства са снабдени с по 20 декара само две от тях. На празника Тодоровден кметът Енчо Димитров извиква с глашатай Илия И. Илиев, единия от неоземлените и затова, че искал земя му нанася побой с плесници и дърво. След това извикал бащата като го прегупредил, че за бежанци земя в селото няма и че законът по настаняването скоро се отмени.^{43/} Годината е 1928.

Както в селата, така и в градовете на бежанците местните органи на власт гледат като на допълнително бреме. Грижите за тяхното настаняване са недостатъчни, пораждащи несигурност, мизерно съществуване и унизително общество положение. Тук също тези страдалци са наричани с пренебрежителното прозвище „магжури“ (мохаджири), а кварталите им „магжурски“. Цинично звучи например информация от Борисовград, че при спора в съвета къде да бъдат настанени тракийци, някои от съветниците нагло настоявали това да стане „до циганите, тъй като си приличали по социално и материално положение“.^{44/} Десетилетия наред бежанските квартали са лишени от благоустройствени грижи. Тънат нощем в мрак, с почти непроходими кални улици в дъждовно и зимно време, лишени от тротоари, без електрическо осветление, без канализация.

На такава основа се градяха и междуличностните отношения между местното население и бежанците. Доказани от множество информации в тракийския печат. При различни етапи на настаняването. По села и градове. Особено в условията на селскостопанското настаняване. Когато местните селяни с позволени и непозволени средства се стремяха да запазят наличната свободна земя за себе си, а бежанците имаха нужда от нея за оцеляване. Ситуация, изградила между едните и другите взаимна нетърпимост, достигаща в моменти до враждебност. С пренебрежване на обща национална

принадлежност, социална солидарност и елементарна хуманност.

От информация още при земеделското управление научаваме например как булгаркьойци, настанени в местността „Мандрата“ Язалийска община, Бургаско, търпят своеобразията на местните си съюзчесственици. Още на другата година 300 души „въоръжени с пушки, брадви и тояги“ след жесток побой над тях вкарват стражата си в лигадите им и ги унищожават.⁴⁵ А кореспонденция от с. Тасмене, Карнобатско, съобщава как чифликчията Шаханов се отнася към шестте бежански тракийски семейства, самонастанили се в стопанскаата му сграда. Сред зима заповядал на ратайите си да разхвърлят покрива, „за да могат бежанците по-скоро да се махнат“.⁴⁶ Години по-късно, в условията на второто сговористко правителство през 1928 г. в донска Ст. Грозев от с. Мангалий, Елховско, след като описва как на 14 срещу 15 юли в 11 ч. през нощта избутава злосторници на коне и запалват всичките посеви на бежанците, с покруса възклика: „С огън и нож сме прогонени от родните ни места... Но и на това място мир не найдохме“.⁴⁷

Възмутен от олевяването на тракийската младеж в Стара Загора вече към 1931 г. местният околийски полицейски началник в преписка с член на централното ръководство на Тракийската организация от своя страна нагло заявява: „Тракийската организация тук не се ползва с престиж и добро име. Като е ставало въпрос за тракийската емиграция, гражданството е подразбирало, че това са хора със съмнителен български произход и неблагонадеждни елементи, за българската държава.“⁴⁸

През целия разглеждан период тракийските бежанци имаха в своя защита организираното тракийско движение. Тракийската организация, учредена на събор през 1918 г. в Одрин при председателството на митрополит Иларион Нишавски от Цикнхор, Лозенградско, бе надежден и последователен страж в защита на тракийската кауза. А тя, съгласно нейния устав означаваше по същество да се работи неотклонно за едното завръщане на тракийци по родните им места при създадени гаранции за живота и възвръщане на имотите им, както и за настаняването докато се намират в България.⁴⁹ Тези цели по-късно залагат и в основите на програмни-

те предназначения на Тракийския младежки съюз, създаден през 1924 г. в Пловдив, провел първия си конгрес през 1925 г. в Хасково.⁵⁰

Тези две организации на тракийци направиха не малко със своите печатни органи в. „Тракия“ и в. „Завет“ (переснал по-същне в списание) в качеството си на коректив на държавната политика по отношение на настаняването и осигуряването поминъка на бежанците от двете поробени тракийски области. В течение на всичките години на съществуване те смело излагаха на показ недъзите и произволите на тази политика и настояваха за своевременното и преодоляване. За целта в. „Тракия“ поддържаше постоянна рубрика под наслов „Теглата и исканията на бежанците“, където намираха място ярки материали на кореспонденти от цялата страна, характеризиращи реалната жестока участ на страдалците за българщината. В редица редакционни статии вестникът излизаше с конкретни искания към отговорните фактори за своевременна намеса срещу бездушието на властващите от всички равнища при осъществяването на законовите разпоредби. На неговите страници се оповестяваха и решенията на конгресите на Тракийската организация, изразени в резолюции и меморандуми до правителствата и Народното събрание все във връзка с проблемите на бежанците. Наред с всичко това „Завет“ ратуваше и за специфичните искания на младежите-тракийци, за освобождаването им от учебни такси, за предимството при назначаване на работа и пр.

Посредством широката си мрежа на дружествата в цялата страна двете организации успяха да канализират и протести на тракийци по райони и селища срещу тегобите, наследени то настаняването, както по селата, така и в градовете. Най-вече в условията на световната икономическа криза, започната в 1929 г. и продължила в слаборазвитата ни икономически държава нестихваща до 1934 г. Примери в това отношение също изобилстваха.

В Асеновград на общ протест с представителите на околните села е приема резолюция с колективна молба до Народното събрание. В нея, след като се посочва, че изоставените къщи на гръцките изселници съгласно спогодбата за размяна на малцинствата държавата първоначално ги е оценила по 30 000 лв., едната, а на българските бежанци ги продава по 200

000 лв., макар да са паянтови и че построените нови в селата Кулен, Горни Воден, Долни Воден, Крумово, Катунци и Болярци са почти негодни за обитаване по вина на строителите-предприемачи, се настоява: „Правителството и народните представители да вземат предвид тежкото икономическо положение на бежанците и изработят специален закон за чувствително намаление на задълженията им в размер поносим и възможно платим.“⁵¹⁾

С подобна тревога и категоричност същевременно е пропита и протестната резолюция на тракийци в Стара Загора, в която заявяват: „При днешната безработица и при крайното обедняване, в което сме изпаднали поради съществуващата остра стопанско-финансова криза, да се разчита изключително на две честни голи ръце и да се плащат утробени заеми с лихвите заедно, това е абсолютно невъзможно“.⁵²⁾ Състояние, в каквото се намираха и останалите тракийци, потърсили убежище и прехрана в градовете Хасково, Пловдив, Бургас, Варна, Ямбол, Кърджали и други, надявайки се на наемане в тютюневите и текстилните фабрики.

Бежанските протестни събрания бяха широка практика и в самото навечерие на деветнадесетомайския преврат, довел до забрана на политическите партии и обществените организации, между които и бежанските. Доказателство за това бе протестът на тракийци от Шумен и околните, проведен на 18 март 1934 г.⁵³⁾ За пореден път тук отново се констатира изключително тежкото положение на бежанците в резултат на задължността им към държавата. Че само годишното олихвяване на цената на получената земя като заплащане „е невъзможно да стане гори и с продажбата на цялото получавано производство“. Че кредитите за жилищно осигуряване са толкова заробващи и правят „невъзможно изплащането даже само на лихвите“. Същото се отнася до погасяването на кредитите за закупения селскостопански инвентар, работен добитък, семената за посев. Не е отмината и политиката на общинските органи на власт по отношение на бежанските нужди, като благоустройстването на бежански-те квартали, освобождаването на бежанските деца от училни такси и р. И отново се настоява за облекчителен режим по отношение на задълженията от страна на държавата, както и за реална загриженост на общинските органи на

власт към нуждите на бежанците.

По-сетне, в условията на откритата гуматура в страната, защитата на бежанските искания поеха местните тракийски дружества. При забранени свои организации, те на свои събрания продължаваха да приемат и изпращат до правителствата резолюции с конкретни предложения. Това потвърждава например резолюцията на годишното отчетно събрание на Свиленградското дружество, проведено на 6 декември 1936 г.⁵⁴⁾ А също така и тази на събранието на тракийци в Ивайловград, посветено конкретно на положението на бежанците.⁵⁵⁾

В годините на своето съществуване през разглеждания период организираното тракийско движение не забрави и другото си уставно задължение - да подпомага със свои средства излагналите в бедствено положение бежански семейства. За тази цел Върховният изпълнителен комитет на Тракийската организация свое временно учреди специализиран фонд, подхранван основно от местните дружества. И поощряваше ония, които щедро се отзаваха на повика за взаимопомощ. Най-често чрез своя печатан орган. Какъвто е случват с изказаната „явна благодарност на старозагорското дружество „Тракия“ за събраната и изпратена сума 6000 лева във Фонда за подпомагане на бежанците“.⁵⁶⁾ А такава похвала заслужаваха и дружествата в други големи центрове като Пловдив и Хасково, „направили добра за облекчение на мизерията на бежанците“.⁵⁷⁾

Непосредствено след войната новопристигащите бежанци получаваха помощта на някои неправителствени организации и общества в страната. Между тях особено се очертава направеното от Българския червен кръст. Неговите патриотични доброволчески отряди създаваха при самите погранични пропускателни пунктове палаткови лагери за временен подслон до планомерното насочване на бежанците по райони. С осигурена медицинска грижа, топла храна и пр. Тази подкрепа бежанците срещаха също по железопътните гарси и в общи помещения за временно пребиваване, устройвани от околийските центрове преди окончателното им заселване.

Похвална в това отношение бе помощта на благотворителни обществени организации от европейски и световен мащаб. Не само със средства за всекидневни нужди. Нещо по-

Вече. С начинания, послужили като достоен упрек към властите и облагодетелстваните в страната. Такъв бе примерът на ангийската фондация „Спасете децата“ със седалище Лондон. Която още през 1925 г. поема със свои средства застрояването на село Атолово, Ямболско, състоящо се от 50 бежанки къщи, с „основно училище и обща чешма в центъра на селището“. ⁵⁸⁾

Значима за утвърждаването на бежанците в общата социална и икономическа структура на обществото бе подкрепата на част от политическите партии в страната, включващи към своите и техните интереси и искания. Най-вече на партията на българските комунисти. Българската комунистическа партия в легални и нелегални за нея условия твърдо съществува в защита на онеправданиите ни сънародници. Посредством участието си в Народното събрание, своя печат и преки контакти с прокурорите от роден дом и бащина имоти.^{59/}

Решаващи обаче за успешното реализиране на бежанския въпрос бяха дъва основни фактори. На първо място Обществото на народите с осигурения при неговото съдействие спасителен за бежанците външен финансов заем. Независимо от негативите при реализирането му от страна на българските правителства. И на второ, самите бежанци с наследението от предците добродетели, като непреколна борбеност срещу неправдите, завидно трудолюбие, доказан висок професионализъм, пословична честност във взаимоотношенията с околните и държавните институции, непокварено човешко достойнство и непреходно родолюбие. Отхвърлили с годините категорично негативизма на местните сънародници към тяхното присъствие. И приобщили безвъзвратно онеправданиите в резултат на войните към обществената структура на България до навечерието на следващия световен конфликт.

БЕЛЕЖКИ

1. Договор за мир. Ньойи на Сена. С., 1919 г.
2. Бежанците и условията на труда в България. С., 1926 г., с. 15.

3. Пак там, с. 16.
4. Пак там, с. 18.
5. Държавен Вестник, бр. 214 от 21.XII.1920 г.
6. Тракия, бр. 12-13 от 23.VI.1921 г.
7. История на България, БАН, 1964 г., т. III, с. 75.
8. Държавен Вестник, бр. 92 от 26.VII.1924 г.
9. Натан, Ж. Стопанска история на България. С., 1957 г. с. 445.
10. Тракия, бр. 1-2 от 14.I.1921 г.
11. Пак там.
12. Пак там.
13. Тракия, бр. 77 от 27.XII.1923 г.
14. Тракия, бр. 82 от 31.I.1924 г.
15. Пак там.
16. Тракия, бр. 192 от 8.IV.1926 г.
17. Тракия, бр. 294 от 6.I.1927 г.
18. Бежанците и условията на труда..., с. 20
19. Пак там, с. 22.
20. Пак там, с. 20.
21. Якимов, Н. Бежанският въпрос в България. С. 1926 г., с. 3.
22. Бежанците и условията на труда..., с. 22-23.
23. Попниколов, Д. Тракийският въпрос, въпросът за българските малцинства и задачите на националната ни политика. С., 1931, с. 9-10.
24. История на България, БАН, 1964 г., т. III, с. 198.
25. Пак там.
26. Тракия, бр. 218 от 28.X.1926 г.
27. Държавен Вестник, бр. 213 от 18.XII.1926 г.
28. Пак там.
29. Тракия, бр. 250 от 7.VII.1927 г.
30. Пак там.
31. Попниколов, Д. Тракийският въпрос..., с. 5.
32. Пак там, с. 3-6.
33. Пак там.
34. Пак там.
35. Пак там.
36. Пак там, с. 11.
37. Пак там, с. 26

СТАТУТЬТ НА БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ

1913-1925 г.

Д-р Ваня СТОЯНОВА

38. ЦДИА, ф. 11, оп. 1, ае 960.
39. ЦДИА, ф. 637, оп. 1, ае 38.
40. ЦДИА, ф. 637, оп. 1, ае 4, л. 5.
41. ЦДИА, ф. 637, оп. 1, ае 4, л. 4.
42. Тракия, бр. 250 от 7.VII.1927 г.
43. Тракия, бр. 303 от 26.VII.1928 г.
44. Тракия, бр. 360 от 7.XI.1929 г.
45. Освобождение, бр. 5 от 9.VI.1921 г.
46. Тракия, бр. 177 от 24.XII.1925 г.
47. Тракия, бр. 304 от 2.VIII.1928 г.
48. ЦДИА, ф. 637, оп. 1, ае 14, л. 83.
49. Устав на Тракийската организация. С., 1924 г.
50. Филчев, И. Тракийската организация в България. С., 1999 г., с. 69-70.
 51. ЦДИА, ф. 11, оп. 1, ае 963, л. 1.
 52. ЦДИА, ф. 637, оп. 1, ае 1, л. 63.
 53. ОДА-Варна, ф. 250н, оп. 1, ае 35, л. 48(
 54. Завет, бр. 633 от 7.I.1937 г.
 55. Завет, бр. 639 от 1.III.1937 г.
 56. Тракия, б. 46 от 30.VII.1925 г.
 57. ОДА - Кърджали, ф. 237к, оп. 1, ае 7, л. 1-2.
 58. Тракийска зора, Ямбол-Бургас, бр. 38 от 22.VII.1925 г.
 59. Капсьзов, А. Национално-освободителен, социален и политически аспект на тракийския въпрос. Научни трудове на АОНСУ при ЦК на БКП, история, т. 45, 1970; БКП и тракийското бежанско движение между светите световни войни, Известия на института за история на БКП, т. 31, 1974; Възникване, същност и развитие на тракийското движение (1878-1944), Годишник на катедрите по научен комунизъм и история на БКП при ВУЗ, кн. 1, 1981; БКП в защита на бежанците от Македония, Тракия, Добруджа и Зап. покрайнини (1919-1939), Исторически преглед, 1981, кн. 5.

На 27 ноември 1913 г. със специален влак от Цариград за София заминава Екзарх Йосиф - този път не на регулярно посещение в българската столица, а завинаги. На гарата извежда го изпрати цялата българска колония с духовниците и българската легация, дипломати, представители на православния клир в турска столица, турски официални лица, обикновени хора. С отделен влак е изпратена за София и Екзархийската архиба. „Екзархия вече няма в Цариград“ - телеграфира в София на 20.09.1913 г. Екзарх Йосиф. „Екзархия няма вече“ търсят и турските власти.¹⁾ Или поне не нази Екзархия, което след 1878 г. е била легитимният представител на българите в Османската империя пред Високата порта и външния свят, техният духовен и просветен организатор и наставник, школата, от която тръгват десетки водачи на българската национална революция в Македония и Тракия. До 1912 г. Екзархията съумява да изгради там 1373 училища, в които в навечерието на Балканските войни се обучават 78 854 ученика от 2226 учители-местни българи, а в екзархийските епархии служат 7 митрополити, 1310 свещеници в 1331 църкви, 234 параклиса и 73 манастира.²⁾ Повече от 30 години тя е бъзгавана от Екзарх Йосиф - една от най-просветените личности в българския политически и духовен живот в края на XIX и началото на XX век. Неговото отпътуване от Цариград символично и фактически отбелязва края на една епоха.

Резултатите от светите Балкански войни със сигурност унищожават много (или почти всичко) от съзграденото в Македония и Тракия - училища, църкви, просветни и духовни кадри. Източна Тракия е почти обезбългарена. Но в Цариград остава институцията, чиято кончина или по-скоро - славно минало - в момент на отчаяние са възвестили или тешърва ще оплакват и духовни, и светски лица. За нейното име и статут в новите условия, за спасяването на онова, което е останало от някогашната „историческа и национална светиня“ ще продължат да се борят Светият синод, българската

дипломация и малкото останали българи в Цариград и обласстта. И първият сред тях е Екзарх Йосиф.

Още в хода на преговорите по Цариградския договор Турция настоява на мястото на Екзарха да остане един „архиепископ, отомански поданик, избран от българската община и утвърден с берат“, който да управлява черковните (крс. мой) дела на българите. „Те ще имат право на община и черкви, както и другите немюсюлмани и ще се ползват от правителствените решения за училищата.“³⁾ Българското предложение, изгответо за царските делегати от Екзарха на 08.09.1913 г. е за „един български Векилин за българите в Турско със седалище в Цариград; той ще управлява черквите и училищата. (крс. мой) според каноните и привлечиите на православната църква; ще има и един митрополит в Одрин под Векилинът.“⁴⁾

Формулировката в чл. 9 от Цариградския договор, сключен на 16/29 септември 1913 г. е по-обща: „Българските общини в Турция ще се ползват от същите права, от които се ползват понастоящем и другите християнски общини в Отоманска империя...“⁵⁾ Но в разговорите с Екзарха и екзархийските служители, турските власти дават да се разбере, че те очакват в скоро време въпросът да се уреди според тяхното първоначално предложение. Пред Таалат бей Екзарх Йосиф се аргументира с мотива, че „Владика, който да не зависи от Българската църква, ами само ръкоположен оттам и оставен тук на населението българско и на правителството, гоним от Гръцката патриаршия, ще бъде унищожен Той трябва да е признат от В. порта, че [ще] зависи от Българската църква и да управлява по православному“⁶⁾. Турският министър е ясен: заместник те не могат да признаят, а само Владика, ръкоположен в София и прашан в Цариград за българите, които са го избрали, като арменокатолиците! И добавя: „Той може да си има сношенията със София, но ние това не признаваме официално, такъв е нашият принцип.“⁷⁾

На 19 септември 1913 г., т.е. след сключването на Цариградския договор, началникът на Вероизповедния отдел към турското министерство на правосъдието Беха бей е също толкова категоричен пред kany - кехаята на Екзархията Янаки Гелев: формулатата за българската църковна уредба е: „архиепископ за българите в Турция, избран от общината и утвърден с берат.“ В берата няма изрично да бъде вписано „правос-

лавен“, за да не се гразни Патриаршията.⁸⁾ Тази компромисна благосклонност извършва в отговор на опасенията на Екзарх Йосиф, че е необходимо да остави в Цариград свой заместник до възстановянето на схизмата и постигането на споразумение с Патриаршията, че тя ще зачита българския език и народност. От позицията на дългия си опит и трезва преценка Екзархът констатира: „Остава на Българския синод да се признае приема ли и ли трябва с Патриаршията да се признае Българската църква и с нея да се простят [договорят] за български Владика, което няма да го бъде“.⁹⁾ Но заради сложността на въпроса, който засяга както устройството на бъдещата българска архиепископия, така и схизмата и поради необходимостта той да се обсъди и реши в София, съвместно със Светия синод и българското правителство, Екзарх Йосиф успява да постигне съгласие с турските власти след неговото заминаване и до окончателното му уреждане екзархийското дело в Турция да се ръководи от „един архиерей наш заместник.“¹⁰⁾ Формулировката „наш заместник“ позволява различно тълкуване - за Светия синод това ще бъде доказателство, че статутът на Екзархията е запазен и всеки следващ, изпратен от София архиерей за негов заместник ще представлява и институцията. На турската страна това дава оправдание да приеме изваждания архиерей като „личен“ заместник на Екзарха до окончателното уреждане на въпроса за българската архиепископия. При липсата на конкретен текст в Цариградския договор регулирането на въпроса остава в ръцете на дипломацията.

На 18 октомври 1913 г. българската легация в Цариград информира МВРИ за състоянието на църковните дела, както и за изказаното напоследък мнение от Беха бей, че ще бъде уместно, ако негово блаженство Екзархът при заминаването си за София остави един от бившите български митрополити в Македония.¹¹⁾ В началото на ноември Синодът е убедомен от Екзарх Йосиф, че и правителството, и той самият действат в Цариград за уреждането на бератите за двама български архиереи в Турция и предлагат да ги бъдат Велешкият Мелетий за Цариград и Скопският Неофит за Одрин. За да не възпрепятства хода на работата, Светият синод телеграфически изпраща одобрението си за исканите берати, но в допълнително писмо изразява недоумение дали моментът е

най-подходящ и означава ли това, че гвамата Владици се освобождават от каноническите им епархии по време, когато пасътвото им в Македония е подложено на изпитание.¹²⁾

По споразумение с турските власти Екзарх Йосиф определя за свой заместник в Цариград Велешкия митрополит Мелетий.¹³⁾ Кандидатурата му за момента изглежда удачна. Българските епархии в Македония са заети от сръбските власти и македонските архиереи, на разположение на Светия синод, могат да поемат ръководството над обновелите или свободни епархии (каквато, например, е Одринската). Но Синодът усеща неловката ситуация, в която могат да изпаднат, ако събитията в обозримо бъдеще позволяват вършането им в Македония. В случая с Мелетий положението се оказва по-сложно. От една страна, като отомански поданик, турските власти го приемат, оказват му уважение според установения от времето на Екзарха протокол и са склонни да виждат в негово лице негов продължител.¹⁴⁾ Той, обаче, заема ключова позиция в столицата на Отоманската империя, която, ако изостави, трудно ще може да възстанови - Цариград е на територията на чужда държава и признаването му там не зависи от волята на синодалните старци или българското правителство, колкото и дипломатични да са действията им.

В края на октомври 1915 г. Мелетий е призван от Светия Синод, и от МВРИ, възглавявано тогава от В. Радославов, да се върне в освободената си епархия в Македония.¹⁵⁾ На мястото му в Цариград Синодът назначава за „Представител на Българската екзархия“ пред турското правителство протосингела при Ловчанска епархия Архимандрит Харитон. Същият Синод особено държи на тази титла и гори го задължава да я обозначи на визитните си картички и другите книжа. Пълномощният министър в Цариград Н. Колушев преценява инициативата на Синода като недалновиден ход, който ще доведе до усложнения с турските власти. По съвет на дипломата и на Заместника на Екзарха архимандрит Харитон възприема становището им да бъде представен на турските власти като протосингел на митрополита и негов временен заместник, но се страхува от дисциплинарна отговорност пред висшата църковна администрация.¹⁶⁾ МВРИ се обръща към Светия синод с молба да възприеме предлаганата от Ко-

лушев и подкрепена т Мелетий комбинация, но архиерейите категорично я отхвърлят с аргументите: след смъртта на Екзарха неговият „личен“ заместник автоматически се превръща в „екзархийски“, позовавайки се на признанието от страна на Отоманското правителство, че Българската Екзархия като институция продължава да съществува. Синодът цитира писмото на Екзарх Йосиф от 15 октомври 1913 г., в което той информира за водените с Таалат бей преговори, при които, поради енергичния отпор на Екзарха, преди заминаването му „турското правителство не може да му не признае правото да остави свой заместник“ и приема за такъв митрополит Мелетий. Поради необходимостта да замине за титуллярната си епархия неговото стоеще в Цариград се прекратява завинаги и следователно той не може да оставя там свой помощник. А защото, докато трае спорът ни с Вселенската патриаршия съществуващата в Цариград Българска екзархия не може да остане без свой предстоятел, Светият синод решава да назначи там неин Представител, а не помощник (викарий) на митрополит Мелетий. Той трябва да се намира в пълна зависимост от БПЦ и да се грижи за уредбата на църковно-училищните ни дела в турската империя. Синодът подозира, че Турция, която отдавна е склонна да олицетворява институцията с личността на Екзарха, вижда в това повод да ликвидира с Екзархията и упреква дипломатите в нежелание да се преборят с трудната ситуация.¹⁷⁾ За българското Външно министерство и пълномощния министър тъкмо ненавременното предложение и неотстъпчивостта на Синода поставят в опасност българското църковно-народно дело в Турция с назначаването на един нетурски поданик, при това не от най-висш ранг, какъвто е архимандрит Харитон.¹⁸⁾

Турската позиция, изразена от началника на Вероизповедния отдел при императорското правосъдно министерство в началото на декември 1915 г., е в полза на запазване на съществуващото положение до края на войната. Турските власти са съгласни да продължат да признават заместника на екзарха (т.е. Мелетий), а при неговото отствие - действащия от негово (а не от свое) име посочен заместник.¹⁹⁾

Видимо засегнати от оспорването на вече взетото от тях решение, което не е лишено от основания, синодалните

старци проявяват търпост и нежелание да се вслушат в мненията, които изват от Цариград - и от българската легация, и от самото Екзархийско заместничество. Те напомнят на Мелетий да побърза с издействането на берат за архимандрит Харитон като „Представител“ на Българската Екзархия (нещо, което от София изглежда далеч по-лесно, отколкото на място), след което да замине незабавно за очакващата го в Македония епархия.²⁰⁾

И МВРИ, и Светият синод считат, че моментът (войната, предвид на българо-турския съюз) е най-подходящ за уреждане на екзархийския въпрос. За Синода това означава укрепване статута на Екзархията (на всяка цена „Екзархия“ - докато има и Цариградска пархиаршия), за Външно министерство - укрепване на Българската църква в Турция според действащо в нея законодателство, без значение как я наричат турците. И въвеждат власти в София не оспорват значимостта на институцията, но поставят акцентите на различни места. Ако за дипломацията гъвкавостта означава прагматизъм, за духовната власт в София тя е необясним компромис.

В аргументацията на Синода има загриженост за общобългарския характер и роля на Екзархията и за все още неприключилата българо-гръцка църковна разпра. Но също така прозира и известна ревност. Години наред българската църковна политика е имала два центъра - София и Цариград. Сега реално центърът е един и той отстоява правото си на автономно мнение по черковните въпроси спрямо изпълнителната власт.

След като така и не съумява да убеди своето духовно началство в правилността на доводите си, на 28 декември 1915 г. Мелетий подава до Министерството на правосъдието и изповеданията таир, с който съобщава, че заминава за каноническата си Велешка епархия. Както може да се очаква, с тезкере № 3 от 18 януари 1916 г. турското правителство отказва правото на Мелетий да предава качеството на заместник на друго лице, особено тъкмо то не е с турско поданство и му препоръчва да остане в Цариград и да продължи службата си. Мелетий тревожно съобщава в София, че сега вече турското правителство отказва да признае архимандрит Харитон (чужд поданик, назначен от чужда държава) не само като представител на Екзархията, но и като негов за-

местник, в случай, че напусне поста си.²¹⁾ Въпреки това, подчинявайки се на Светия Синод, в началото на февруари 1916 г. Велешкият митрополит отпътува от Цариград и така прекъсва връзките си както с Екзархията, така и с турските власти.²²⁾

Оставеният начело на Екзархията архимандрит Харитон не е утвърден официално от турското правителство. Не го приемат в никаква турска канцелария, не получава покани за никакви официални тържества, а писмата му до съответните турски ведомства се връщат.²³⁾ Турските власти възраждат старата си идея за признаването на един архиепископ на българите - турски поданик, идея, която пълномощният министър Колушев подкрепя и за която търси одобрението на МВРИ.²⁴⁾

Самият архимандрит Харитон допуска гафове в управлението си. Една негова неуместна проява на гордост при взимането на неправилно и оспоримо кадрово решение дава на Синода необходимия повод за отзиваването му - той удавлетворява молбата (или по-скоро - заплахата) на архимандрит Харитон за оставка и на 3 октомври 1916 г. го освобождава от длъжност.²⁵⁾ На 28 декември 1916 г. Харитон напуска Цариград.²⁶⁾

И правителството на Радославов, и Светият синод, стреснати от последиците за българското църковно училищно дело в Турция, които състоянието на Екзархийския въпрос може да предизвика, от началото на 1917 г. започват да действат за връщането на митрополит Мелетий в Цариград. След дълги преговори, които продължават почти цяла година, турското правителство най-после дава съгласието си за връщането на Мелетий в Цариград с правата, които е имал по-рано като екзархийски заместник. Поставено е, обаче, изричното условие, че това положение е временно и че конституирането на една българска духовна община в Цариград и избирането, съгласно турските закони, на един духовен началник на тая община, няма да закъсне.²⁷⁾

На 27 декември 1917 г. митрополит Мелетий пристига в Цариград. След близо четири месеца (на 20 април 1918 г.) той е уведомен от Беха бей, началника на Вероизповедния отдел, че властите не могат да търсят повече неопределено му положение и понеже не са съгласни да го признават и занапред

како Екзархийски заместник, до уреждането на въпроса пра-
вителството няма да го счита за официално лице и няма да
даде ход на та��ирите му.²⁸⁾ На 27 август 1918 г. митрополит
Мелетий е известен с министерско тезкече, че с височайше
султанско ираде е признат не за Екзархийски заместник, а за
архиепископ на българите в Турция. Когато съобщава това на
българския пълномощен министър в Цариград, Н. Колушев от-
говаря: „С това напълно се удовлетворяват нашите църков-
но-училищни нужди тук“.²⁹⁾

Мелетий засилва Светия синод с писма и искания за инст-
рукции и е склонен да се подчини на реалностите, т.е. - да
приеме архиепископството си, претендираайки, че е възможно
да се поддържа двойнствен статут на институцията - на ар-
хиепископия - за пред Високата порта и на Екзархия - за нас и
пред останалия свят. Неизменният отговор, който получава
от църковното си началство в София е: Синодът остава на
първоначалното си мнение: „Мелетий е изпратен в Цариград
за екзархийски заместник и като такъв той е длъжен да дейс-
тва“.³⁰⁾

В края на войната се раздава и българската колония. За-
га укрепи положението си в Цариград, Велешкият митропо-
лит събира събрание, което го изльчва за духовен лидер на
българската община.³¹⁾ През април 1920 г. общината е раздо-
ена - част от нея иска конституирането на духовен съвет
към Мелетий, оспорвайки начина, по който той ръководи ек-
зархийските дела, докато друга част счита, че подобни дейс-
твия разединяват единството на българската общност и
подриват Екзархийския институт.³²⁾ Самият Мелетий не се
осмелява да подаде та��ир до Високата порта за станали
избор, заради противодействието на Синода. Така в Турция
от гледна точка на турската официална власт и на това, ко-
ето тя приема за узаконено положение, вече не съществува
българско Екзархийско наместничество, но в същото време
не се конституира и самостоятелна българска митропо-
лия.³³⁾

Идеята за българска архиепископия в Турция, като реалис-
тична възможност, отговаряща на териториалните и де-
мографски промени на Балканите, се поддържа от правител-
ството на Радославов и МВНР. Усвоява я първоначално и уп-
равлението на Стамболийски.³⁴⁾ От своя страна, Синодът

настоява за запазване на старото положение на Екзархията,
която трябва да бъде олицетворение на духовното единство
на нацията. Тя има свои привърженици и в дипломатическите
среди.³⁵⁾

Въпросът за наименование на българската духовна инс-
titуция в Цариград, адекватно на нейния статут, е всъщ-
ност въпрос за нейните прерогативи. На първо място, това
са правата ѝ по отношение на духовното ръководство над
българите в Турция или, ако това все още е възможно - в дио-
цеза, даден ѝ от Фермана от 1870 г. От него зависи и дали тя
може да управлява имотите си в качеството си на юридичес-
ки пълноправен собственик според действащото в Турция за-
конодателство.

Категоричната позиция за защита на Екзархията, която
заема Църковно-народният събор, допринася за избиствяне
на политиката на Земеделското правителство по този въп-
рос.³⁶⁾ Възможностите за благоприятна развръзка, обаче, са
изпуснати (така поне смятат всички засегнати фактори, не-
зависимо дали са склонни на компромис или искат максимал-
ното) и признаването на българския екзархийски заместник в
Цариград именно като такъв остава висящ проблем. Положе-
нието в Турция междувременно се променя. На мястото на
рухната Османска империя се появява нова, национална и
республиканска Турция, чиито принципи на държавно устрой-
ство и идеология не създават по-изгодни условия за българи-
те - избягали или останали в областта и за техните инсти-
туции (като и за другите немюсюлмански общности). Побе-
дите на Турция в гръцко-турската война 1921-1922 г. ѝ дават
ново самочувствие в преговорите за мир с Великите сили и с
нейните съседи.

Дипломатическите отношения между Турция и България са
преустановени в края на Първата световна война. На 10 юни
1924 г. в Ангора започват преговори за тяхното възстановя-
ване, които вървят в няколко посоки мъчително и бавно, пре-
късват през август 1924 г., за да се възобновят наново през
октомври с.г. и да завършат с подписването на 18 октомври
1925 г. на „Договор за приятелство между България и Тур-
ция“.³⁷⁾

Ангорският договор и неговите приложения са били неед-
нократно обект на анализ и оценка по отношение на клаузи-

те за бежанците и имуществената им компенсация. Правата на малцинствата - българското в Турция и турското и мюсюлманското в България стават предмет на не по-малко тягостни преговори. В резюме, първоначално турската страна настоява за гарантиране правата на мюсюлманското население, осигурени от Цариградския договор от 1913 г., а тези на българите в Турция - според клаузите на Лозанския договор (подписан на 24 юли 1923 г., с който Турция прекратява състоянието си на война с Антанта). Българската страна аргументирало и категорично отхвърля неравностойния подход, като настоява за реципрочност - т.е. за запазване силата на чл. 9 от Цариградския договор за българите в Турция или за защита правата на всички малцинствени общности и техните институции според мирните договори, които всяка една страна е подписала с великите сили - Лозанския от страна на Турция и Нойския - от страна на България. Българската дипломация предпочита гору гълъбията по конкретните проблеми да бъде отложена за по-благоприятно време, след евентуалното възстановяване на дипломатическите отношения чрез договор без допълнителни протоколи.³⁸⁾ Без да се стигне до сближаване на позициите, през август 1924 г., преговорите се отлагат.

Един дълъг и поверителен разговор, който през септември 1924 г. Симеон Радев води с присъстващия на погребението на Мелетий Велешки в Цариград Старозагорски митрополит Павел разкрива някои от мотивите на българският дипломат в защита на Екзархийския институт и на малцинствените права на българите в Турция. За първи по важност въпрос в Българо-турските преговори, на които престои да се възстановят, С. Радев определя „възстановяването на Светата Екзархия в Цариград в предишното ѝ значение“, т.е. от преди 1913 г. За тази цел той „смята за оправдано, ако се окаже нужно, да се направят по други точки, предмет на преговорите, важни отстъпки“. След това дипломатът очертава пред митрополит Павел една възможна, според него, перспектива за бъдещото развитие на Екзархийския институт като пръв и най-важен сред другите български църковни учреждения орган. Той подробно описва какви биха могли да бъдат взаимоотношенията му с българската държава - открити и тайни, ролята му пред външния свят на модел на автономно култур-

но устройство на едно българско национално малцинство в чужда държава. Обмислил е и за претенциите, които Екзархиета, би могла да преядви като защитник на правата на българските малцинства в други държави и пр. планове и намерения,³⁹⁾ които в конкретната етнодемографска и политическа ситуация (както вътрешно-турска, така и балканска и международна) са по-скоро абстрактни умозаключения, отколкото действителна перспектива.⁴⁰⁾

В хода на подновените преговори в Ангора българската страна предлага, освен текста в мирния договор, уреждащ правата на малцинствата, да се извърши размяна на ноти, които да консолидират съществуващото статукво, но среща енергичния турски отпор. „Ние неискаме за мюсюлманите в България повече това, което дава клаузата на Нойския договор за мир. Не даваме на българите повече, отколкото им е обезпечил Лозанския мирен договор“ - заявява на 4 май 1925 г. турският външен министър.⁴¹⁾

В окончателния вариант на споразумението на българските малцинства в Турция, респективно - на мюсюлманските малцинства в България, се гарантира „ползването от всички разпореждания за покровителството на малцинствата“, уговорени съответно в Нойския и Лозанския договор. В забележка е уточнено, че като принадлежащи към българското малцинство ще се считат турските поданици от християнско вероизповедание, чийто матерен език е българският.⁴²⁾ В Ангорския договор името и статутът на българската духовна институция в Цариград не са изрично упоменати. Това може да се тълкува като потвърждение от турска страна на становището, според което в Цариград пребивава не „Българската Екзархия“ или „Българското екзархийско заместничество“, както се нарича то от българската държава и църква, а Българска архиепископия за българите в Турция, чието Ведомство не надхвърля границите на турската държава.⁴³⁾

Българската страна се стреми да не дава явни поводи за обвинение в нарушаване на турската постановка на въпроса, а именно - да ограничава юрисдикцията ѝ в границите на Турция, да не показва зависимост от чужда духовна и финансова държавна подкрепа, да спазва изискването българските духовни лица в Турция да са турски поданици. Враждебното отношение на турските власти към разширяването на функци-

име на Екзархията държи персонала ѝ в ограничен състав и възможност за действие на друго място, освен в Цариград.⁴⁴⁾

Велешкият митрополит Мелетий стои начело на българското църковно дело в Турция до смъртта си през август 1924 г. Замества го Охридският митрополит Борис, който поема поста си след избор от клира на новото му местослужение. Протоколът от този акт е изпратен за одобрение от турско то правителство без последствие, което от българска страна се тълкува като фактическо признание в качеството му на Екзархийски заместник.⁴⁵⁾ Протоколът от избора е останен „без последствие“ и от Светия синод, по чието предложение Борис Въсъщност е зает поста си, но за когото събранието в Цариград няма канонична стойност.⁴⁶⁾

В стремежа си да спасят възможното, без да се лишат от перспектива за бъдещо развитие или пък, с оглед на практическата полза в настоящето, да се примирят с безвъзвратната загуба на население и престиж, църквата, дипломацията и българската колония взимат решения, които често водят до хаос и непоследователност. Те се опитват да се предпазят от грешки и същевременно не крият взаимните си подозрения за ограничаване на собствените им права и ревностно отстояват своя подход и мотиви. Това води до задънена улица и до възприемането на политика на отлагане на проблемите за „по-добри времена“ и оползотворяване на монетните възможности, които състоянието на българо-турските отношения предлага. Ако можем да говорим за приемственост и обединяваща черта в действията на българските фактори, това е именно изчакването. То, обаче, е обяснено и разбираемо. Всеки категоричен ход в една или друга посока би означавал да се пожертва нещо - или статута на екзархията като обединител на всички българи (при това със седалище в Цариград, където е и Царигардската патриаршия, с което тя е все още в схизма), или юридическото положение на институцията в републиканска Турция. Нейната неустановеност я прави уязвима и подлага на риск както притежанието на имотите ѝ, така и престижа ѝ пред турските власти и авторитета ѝ пред и без това малкото останали там българи.

Към това трябва да се прибавят и периодично изтъкваните от висши и низши български чиновници мотиви за икономии, защото не е тайна, че издръжката на Екзархийския институт в разглеждания период идва от България.⁴⁷⁾ Парадоксално, но линия на „изчакване“ следва и турската страна. Възползвайки се от разнобоя и непоследователността в българската позиция по екзархийския въпрос, тя отстоява идеята си от 1913 г. за признаването на българска архиепископия на мястото на Екзархията. И Отоманска, и Републиканска Турция повече или по-малко мълчаливо „изтърпяват“ българското духовно предателство в Цариград и Източна Тракия, напомняйки му с периодични обструкции, че то съществува по нейно благоволение, след като демографски е „решила“ проблема с българското малцинство там и фиксира резултатите от това „решение“ в Ангорския договор. Горчили, но верни се оказват думите на Борис Охридски, Наместник-председател на Светия синод през март 1923 г.: „... за да има Екзархията право на съществуване, трябва да се уреди преди всичко въпросът за завръщането на бежанците, защото няма ли български елемент под ведомството на Екзархията, няма да има и самата Екзархия“. Точно това българската дипломация не успява да постигне.⁴⁸⁾

Бъдещите десетилетия няма да заличат спомена за Екзархийския институт, но без да бъде лишен от живот, в новите условия, той ще бъде далечен отглас от минал кипеж, а дълго отлаганите решения за статута и имуществото му ще се вместват в нов исторически контекст.

БЕЛЕЖКИ:

1. Български Екзарх Йосиф I. Дневник. София 1992 г., с. 799
2. В. Божинов. Българската просвета в Македония и Одринска Тракия 1878-1913, София 1982 г., с. 351.
3. Български Екзарх..., с 798.
4. Пак там. В бележката, подадена на българските делегати от Екзархията, е записано по-прецизно: „1-о Българското православно население от отоманска народност, оставено в територията на Отоманската империя, ще притежава всички права и привилегии на

община и църква, на които се ражда пасторалото на Вселенската патриаршия (крс. мой).

2-о Един архиерей, заместник на негово блаженство български Екзарх, представен от последния, българин отомански поданик, снабден с височайши берат, със седалища в Цариград ще бъде назначен да управлява църковно-училищните работи на реченото население, съгласно гореказаните права и привилегии.

3-о Тази черквена наредба ще продължава докато българската черква и Вселенската патриаршия влезнат в канонични отношения." - ЦДА на РБ, ф. 321к, оп. 1, а.е. 2502, л. 2.

5. Кесяков, Б. Принос към дипломатическата история на България 1878 - 1925 г., Т. 1, 61-62. Цитираната по-горе бележка, която Екзарх Йосиф предоставя на българските делегати, не оставя съмнение, че под „другите християнски общини“ българската страна разбира най-вече „Царигардската патриаршия“. Нескога формулировка е преднамерена- съветът на Екзарх Йосиф към царските делегати за сключване на мира между България и Турция е „да не се третира по горните въпроси“, т.е. устройството на българската църква в Турция, като от своя страна настоява пред Високата порта да остави временно един свой заместник в Цариград, докато той, съвместно с Царското правителство и Светия синод вземе едно окончателно решение по тях. - ЦДА на РБ, ф. 321, оп. 1, а.е. 2502, л. 16. Авторът не разполага за момента с турската документация по преговорите, но и от българските източници става ясно, че за турската страна въпросът е временно отложен, без да е изоставена първоначалната идея. За българската страна обтекаемата формулировка означава печелене на време. Липсата на текст, изрично определящ статута на Екзархията, позволява тълкуване в смисъл, че той остава непроменен, поне докато не се реши проблемът със схизмата.

6. Български Екзарх..., с. 799.

7. Пак там.

8. Пак там.

9. Пак там.

10. ЦДА на РБ, ф. 321к, оп. 1, а.е. 2502, л. 1.

11. Пак там, л. 16.

12. ЦДА на РБ, ф. 791к, оп. 1, а.е. 24, л. 644-645.

13. По-късно Мелетий пише: „При назначението ми на този пост Негово Блаженство Блаженопочившият Екзарх Йосиф устно ми означи целта на моята служба, а именно: „да запазя доколкото е възможно съществуването“ - ЦДА на РБ, ф. 246к, оп. 2, а.е. 15, л. 1. (доклад от Мелетий до Светия синод от 26 август 1915 г.)

14. Пак там, ф. 176к, оп. 4 а.е. 2577, л. 42.
15. Пак там, ф. 791к, оп. 1, а.е. 26, с. 781, 810.
17. Пак там, ф. 321к, оп. 1, а.е. 2052, л. 33.
17. Пак там, ф. 791к, оп. 1, а.е. 26, с. 987-991.
18. Пак там, ф. 321к, оп. 1, а.е. 2502, л. 30.
19. Пак там, ф. 246к, оп. 2, а.е. 15, л. 4.
20. Пак там, л. 5.
21. Пак там, ф. 321к, оп. 1, а.е. 2502, л. 5, 26; ф. 246к, оп. 2, а.е. 15, л. 8.
22. Пак там, ф. 321к, оп. 1, а.е., 2498, л. 5.
23. Пак там, а.е. 2739а, л. 3.
24. Пак там, а.е. 2502, л. 19.
25. Пак там, ф. 791к, оп. 1, а.е. 27, с 709.
26. Пак там, ф. 321к, оп. 1, а.е. 2502, л. 3.
27. Пак там, а.е. 2739а, л. 3-4.
28. Пак там, ф. 246к, оп. 2, а.е. 15, л. 15-16.
29. Пак там.
30. Пак там, ф. 791к, оп. 1, а.е. 31, с. 522.
31. Пак там, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2577, л. 43; Петрова, Д. Цариградските българи, София 2000, с. 103.
32. ЦДА на РБ, ф. 321к, оп. 1, а.е. 2739а, л. 14-18; 30-31.
33. Д. Петрова, цит. съч, с. 104.
34. Алтьнов, И., Съществува ли Екзархията в Цариград. В: „Църковен вестник“, бр. 33, 6 окт. 1923 г.
35. На 19 май 1921 г. в подробен доклад до външния министър Райко Даскалов българският дипломатически представител в Цариград Т. Павлов излага състоянието на Екзархийския въпрос и лансира идеята за запазване на Екзархията (а не „Архиепископията“) в Цариград като обединителен център на българите в духовен, а не в

политически смисъл - ЦДА на РБ, ф. 321к, оп 1, а.е. 2739а, л. 7.

36. Алтънов, И. цит. съч.
37. Куманов, М. Възстановяване на дипломатическите отношения между България и Турция (1923-1926 г.) Исторически преглед, 2, 1971, 69-83.
38. ЦДА на РБ, ф. 176, оп. 4, а.е. 2974, л. 91-92.
39. Пак там, ф. 791к, оп. 1, а.е. 39, л. 53-55.
40. Размишленията си по същите въпроси С. Радев развива и в газетата до МВРИ от 18 дек. 1924 г. и от 23 ян. 1925 г. - ЦДА на РБ, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2974, л. 180-184, 188-189.
41. Пак там, л. 247.
42. Алтънов, И. Източният въпрос и нова Турция с особен поглед към интересите на България. София 1926, с. 342. Според М. Куманов (цит. съч., с. 80) може да се твърди, че по-късно турските власти признават на българския митрополит и качеството му на Екзархийски наместник.
44. Цанков, Ст. Българската православна църква от Освобождението до настояще време, ГСУ, XVI, 1938-39, София 1939, с. 139.
45. Цанков, Ст. Междуцърковното положение на Българската православна църква след Освобождението на България, ГСУ, VI, Бюл. ф-т, X, 1932-33, София 1933, с. 101.
46. ЦДА на РБ, ф. 791к, оп. 1, а.е. 39, с. 590.
47. Така например, поради подозрителността на турците, които от няколко дни са поставили пред входа на Екзархията преоблечени като просяк таен агент, на 8 юни 1924 г. МВРИ обръща внимание на Българската легация в Цариград да разпореди „финансовият инспектор Караджов да престане временно да отива в Екзархията, докато се намери способ за ревизиране без да личи, че ние считаме Екзархията във финансово отношение за наше учреждение“ - ЦДА на РБ, ф. 176к, оп. 4, а.е. 2974, л. 44.
48. Пак там, ф. 791к, оп. 1, а.е. 36, с. 19.

ДВА ПОГЛЕДА КЪМ БЪЛГАРИТЕ МЮСЮЛМАНИ ОТ НАЧАЛОТО НА 1934 ГОДИНА*

Йорданка КАРАГЕУРОВА

През октомври 1933 г. в Дебинско е разкрита подготвка за масово изселване на българомюсюлмански села. Бягството е организирано с помощта на българи мюсюлмани в Гърция и при мълчаливото съдействие на нейните погранични власти. За безпрепятственото преминаване е планирано въоръжено нападение над българските постове.¹⁾ Събитието е интерпретирано от „случката“ и „инцидента в Дъвленско“ през „една безумна акция“ до „въоръжен бунт“ и „опит за въстание“. А отзивът в печата предизвика проместа на турска външен министър Тевфик Ружди Бей пред български представител в Анкара Н. Антонов.²⁾ Бягствата продължават с нарастваща интензивност и през април 1934 г. край Златоградско са гадени жертви.³⁾

Така изразеното желание за напускане на страната поставя на дневен ред проблема за българите мюсюлмани. Оформят се различни концепции за неговата същност и възможност му разрешаване. Предмет на настоящото изследване са газетни документи, изготвени по повод бягствата, които представляват газета погледа към българите мюсюлмани и Родопите.

Единият от тях е поверителен „Доклад по помашкия въпрос в Пашмаклийски окръг“ от 20 януари 1934 г. Негов автор е полицейският инспектор П. Генов, натоварен специално с проучването. Докладът е предназначен за министъра на вътрешните работи, а чрез него и за другите министерства, чието представители участват в Комисията за проучване чуждите пропаганди в България (януари-април 1934 г.). Той е изработен въз основа на архивите на окръжното управление в гр. Пашмакли (дн. гр. Смолян) и личните наблюдения на автора. Негова цел е да установи какво предизвиква изселването на българите мюсюлмани, какво становище да се възприеме и какви средства да се предложат за намаляване на гистанциите между българите мюсюлмани и управлението.

* Авторът възприема термина българи мюсюлмани вместо широко разпространеното българи мохамедани.

Вторият документ е „Изложение на българомюсюлманския въпрос“ на Pogonската културна дружба в София от 20 май 1934 г. То е резултат от проведена в края на 1933 и началото на 1934 г. анкета сред около 30 родопчани и други граждани. Нейният замисъл е да се узнае дали българите мюсюлмани са „изобщо елемент годен за култура и напредък“, които са причините за тяхното недоволство, има ли нужда те да станат съзнательни и добри граждани с „вярно народностно съзнание“ и какво трябва да бъде отношението към тях. Мотивите на родопчани са свързани с „болката“ за родния край, тревога от последните „бездедици“, които могат „да струват много скъпо“ за народа, областта и държавата.⁴⁾ Резултатите от допитването също представят външен поглед към българите мюсюлмани, но изхождащ от по-близки до тях среди. Агресирано до министър-председателя, всички министри и председателя на Народното събрание, Изложението е опит на част от родопчани да предизвикат намесата на държавата за „ успокояване“, „свестяване“ и „приобщаване“ на българите мюсюлмани.⁵⁾

Докладът разглежда въпроса в рамките на Пашмаклийски окръг, а Изложението го отнася до населението от „цялата ни южна граница“. ⁶⁾ От контекста обаче става ясно, че се има предвид същия регион, поради актуалността на проблема именно там. Инспекторът си служи с названието „помаци“, като посочва, че на „официален език“ те се наричат „българо-мохамедани“. ⁷⁾ Pogonската дружба възприема варианта „българи мохамедани“. Становището за безспорната им българска принадлежност, основана на тяхната „хубава, чиста българска реч“⁸⁾ и „славяно-българския“ характер на тяхното „творчество, бит и нрав“⁹⁾ е общо споделено.

И в двете изложения е направен опит за характеристика на българите мюсюлмани. Според Доклада у тях липсва и „най-малката следа на българско национално самосъзнание“. Страхът им от „побългаряване“ е силен, поради ревностната привързаност към мюсюлманската религия, която те свързват с „националността“. Битността им на „големи фанатици“ се дължи както на горното обстоятелство, така и на факта, че „при създадените им условия религията се явява тяхна единствена морална опора“. „Злополучният край“ на покръстването от 1912-1913 г. също има принос за това. Съ-

щевременно те са „добри“ данъкоплатци, войници, служители, които „безропотно“ изпълняват „всяко искане на властта“.

„Робската психика“ ги е направила „страхи, обезверени, непретенциозни“.

Примирението им, обаче, е привидно поради „скрита злоба“, която се увеличава от „беззаконията, на които е жертвата и мълчалив зрител.“¹⁰⁾

В Изложението подходът в представянето на българите мюсюлмани е друг. Те са „част от нашия народ, плът на плътта ни, кръв от кръвта ни“. Отличават се с физическо и духовно здраве, издръжливост и трудолюбие, мек нрав и благороден характер. Съжителството им с християните с „малки изключения“ е преминало в добросъседство. Отношението на турците към тях е почивало на презрението и експлоатацията. Те са силно прибързани към родната земя, както християните, а пазят и спомени за „християнското минало“.¹¹⁾

В направената характеристика инспекторът спира вниманието си на онова, което отличава българите мюсюлмани. То е съчетание от тяхното саморазбиране, религиозни убеждения и последици от непоследователния политически курс към тях.

Служебният характер на проучването предпоставя и разглеждането им като поданици. Родопчани наблягат на положителните моменти в образа им. Личи съзнательно търсена общност между християни и мюсюлмани в Pogоните. Общото родно място и дългогодишното съжителство пропоределят тяхната по-емоционална ангажираност с въпроса.

Засиленото до „болезненост“ желание за изселване, според П. Генов, е свързано с усещането им, че са „гости“ и очакването за промяна в положението.¹²⁾ Родопчани смятат, че то се дължи на липсата на българско съзнание. Оттук е изведена „голямата задача“ на държавата. Подобряването на живота им „при възможните права и свободи“ трябва да ги привлече към страната, а чрез постепенно културно развитие да „си върнат изгубеното народностно съзнание“.¹³⁾ Така още в началото Pogonската дружба формира концепцията си за изход от проблема.

Основно място е отделено на причините за изследването (Докладът) или за недоволството (Изложението), които га-

Вам пространна картина на живота в Родопите. Налице са общи извънни, но и различия в детайлите, поради различните гледни точки към проблема като цяло и в отделните му проявления.

Родопската дружба показва най-напред тяхната историко-психологическа основа. Включването на областта в държавните предели е съпроводено с нацистично християнизирание на българите мюсюлмани. Продоволствената криза по време на Първата световна война, от която страдат и християните, засилва негативизма към българското управление, а проявеното към тях различие - отчуждението им. „Затъмненото“ им съзнание закрепва усещането, че не са „в своя държава“. Друг психологически момент е видян в контраст между „слабостта“ на страната, „колебливостта“ и „неиздръжаността“ на властта и новините за „Кемала, за една обновена и сила Турция“. Пословичното невежество и необразованост на населението го превръщат в жертва на суеверия и предразсъдъци.¹⁴⁾

Двете изложения отдават съществено значение на икономическите причини. Част от тях са обективни и потърпевши са всички в Родопите. Новата политическа граница прекъсва стопанските връзки с Беломорието. Скотовъдството и занаятите западат, тютюнът не дава високи доходи, традиции в земеделието и дестатъчна обработваема площ липсват, а от горите „други прибират лъвската част“. Като казалство инспекторът цитира донесения за „мизерията“ и „немотията“ на „помашкото население“.¹⁵⁾

В Изложението също се твърди, че в условията на всеобщата икономическа криза „немотията и гладът“ се задълбочават. Положението е илюстрирано с примери от живота в крайграниците села.¹⁶⁾

Стопанството в Родопите търпи отрицателни промени и под влияние на вътрешни фактори. Противоречащите си разпоредби създават „пълен хаос за земя и гори“ - не са издирени и обявени всички категории недвижима собственост, не са уточнени границите на землищата, въпростът за собствеността не рядко е разрешаван от лесничите и пр.¹⁷⁾ Специалният режим на собственост в Девинска окolia е красноречив пример за отношението към стопанското развитие на населението. Завърналите се „изселници“¹⁸⁾ наемат собстве-

ните си имоти и плащат за тях и наем, и данък.¹⁹⁾ Така те не се чувстват нито икономически осигурени, нито част от общностопанския живот на страната. В Доклада се посочва, че от такива „странности“ страдат и интересите на държавата. Родопчани също смятат този режим за неоправдан спрямо населението. Ситуацията с горската собственост и експлоатация е подобна, което допълнително затруднява скотовъдството.²⁰⁾

Положението се усложнява от поведението на съответните служители. Чиновникът по Държавните имоти се явява „единствената съдебна инстанция с широки възможности за произвол“ при изземване имотите на „изселници“. Горски и акцизни чиновници налагат постоянни актове, глоби, всеизможни ангарии и пр. И в крайна сметка съдействат да „прелее чашата на търпението.“²¹⁾

Враждебното отношение на „тракийци“, които смятат, че „помаците“ трябва „да си вървят“²²⁾ е посочено в Доклада като втора по значение причина. Тяхната неприязън дамира от подписането на Ангорския договор и Протокола, засягащ имотите на източнотракийските българи (1925 г.). Освен политически съображения, налице са, според инспектора, и случаи на облагодетелстване за сметка на изселващите се българи мюсюлмани.²³⁾

Двете становища поставят администрацията като трета по ред причина. Изводите, че чиновниците в областта нямат усещането за „мисия“, а се чувстват „наказани“ и „онеправдани“, проявяват пренебрежение и незаинтересованост са общи.²⁴⁾ Широко разпространените злоупотреби се дължат на „невежеството на помаците и липсата на общ контрол“. Изводите си П. Генов подкрепя с данни от 1928 г. и с примери за настояща корупция сред секретар-биниците, превърнали се във „всичко - цялата Държава“.²⁵⁾ Така у българите мюсюлмани се създава представата за негодна администрация, която ги отблъска и засилва недоволството им.

Според родопчани немалък принос имат и пограничните власти. Безконтролното използване на населението наруша стопанската му заетост. Офицери и войници си присвояват правата на „съдници и наказатели“. Малцина са тези, които проявяват „добри обноски“.²⁶⁾ Наблюденията в Доклада са аналогични. Военните власти също споделят мисълта, че

„помаците“ трябва „да си вървят“.²⁷⁾

Във връзка с изселването инспекторът смята, че важен дял имат „лошите обноски“, превърнали се в отдавнаша практика. Те са пригружени от побоища, плод на партизанство или на „патриотарски бабаштък“. Той смята, че местните християни и „тракийци“ се отличават с изключително лошото си отношение към мюсюлманите. На тяхното влияние се дължи и презрението от страна на чиновници и военни, дошли от вътрешността на страната. Населението мълчаливо понася подобно отношение, но отзивът в неговата среда разкрасява случаите и подхранва неприязната и озлобление.²⁸⁾

Партийно-политическите борби и нрави също съдействат за негативизма. Докладът конкретизира виновниците в лицето на „земеделици“ и „чанковисти“. Първите „угодничат“ на „помаците“ и ги считат за малцинство, за да получат гласовете им, а „земеделските“ министерства служат за агитационно средство. Неуспехът на управляващия БЗНС да прекрати „издевателствата“, принуждава българите мюсюлмани да търсят нови покровители сред „чанковистите“. Авторът открива и положителни моменти в успехите на тези партии с оглед приобщаването на областта към политическия живот на „стара България“. Така според него се покопава влиянието на Тракийската организация, прикрила се зад „разни партийни етикети“.²⁹⁾

По този въпрос гледната точка в Изложението е друга. Критиката е насочена срещу партийната демагогия, ласкателствата и угодничеството. „Безогледното партизанство“ често противоречи на националните интереси, създавайки у българите мюсюлмани усещането, че са „повече от това, което са всъщност и че могат да се налагат над държавата без оглед на нейните общи интереси.“³⁰⁾

Единодушно се отбелязва, че тази действителност благоприятства дейността на различни подстрематели. В изложението те са сведени до „фанатични ходжи и външни агенти“, чиято религиозна пропаганда често взима и политическа украса. С факта, че те са не само турци, но и „партизани“ се критикува косвеното съдействие на управлението.³¹⁾ Инспекторът разширява техния кръг с „домашните“ подстрематели - спекуланти, адвокати, депутати, чиято дейност е за-

белязана още през 20-те години. Турци и българи мюсюлмани също се проявяват. Първите „съзнателно и системно“ поддръжат „турския национален дух и мохамеданская религия“. Сред вторите като подстрематели се изявяват тези, които вече са решили да напуснат България. На полицейския служител не е известна агитация на специално изпратени от Турция емисари, но поведението на нейните дипломати и преса го кара да мисли, че тя продължава да ги третира като „свое малцинство“.³²⁾ Гърция също е подозирана в подстремателство макар да липсват категорични доказателства. П. Генов е разтревожен повече, че полицията и пограничните власти предприемат разследвания без взаимна координация и че често съденията на „тракийци“ се оказват неверни и тенденциозни.³³⁾

Българското училище е друг източник на недоволство. Изложението е категорично, за това, докато в Доклада се твърди, че е настъпило „примирение“, макар враждебността да не е изчезнала.³⁴⁾ Родопската дружба смята, че „недоразуменията“ са съвързани с обучението по Коран, а инспекторът видя конфликта по повод задължителното образование на момичетата. Поради това видим резултат за „общото образование, а още по-малко - за побългаряването няма“. Така се получава обратното усиливане на „фанатизма“. Заслуга за това има и неопитният за „специалните“ задачи в областта учителски персонал.³⁵⁾

Второстепенно значение за проблема в Доклада е отдавано на „изолираността“ на областта. Затруднените съобщения вътре в окръга затрудняват и ефикасния контрол в българския „Диар Бекир“. Особеностите на ландшафта и малобройната погранична стража намаляват ефективността на охраната по границата.³⁶⁾ Поради това приемането ѝ не се оказва проблем.

В прегледа на причините за нелегалната емиграция правят впечатление няколко неща. И в двете изложения те са видени като предимно вътрешни. В Доклада приоритет е отдан на нелегалните „тракийци“, изнудванията и лошото третиране на „помаците“, допълнено с тяхното „пълно обезверяване“.³⁷⁾ В Изложението те са обусловени от исторически събития и психологически нагласи, а след това са обобщени като сто-

пански, административни, партийно-политически и пр. Ако инспекторът критикува стопанските разпоредби като система на приложение, то родопчани ги атакуват и като норма. В Изложението на стопанските трудности е погледнато и в техния общородопски аспект, като засягащи и християните. Докато дружбата разглежда „лошите обноски“ само в служебния им контекст и остава безмълвна за християнското обкъръжение, в Доклада кръгът им е разширен именно с него. В тази връзка е и негативизъмът към Тракийската организация. Същевременно той е в духа на оказвания по вътрешнополитически причини натиск над организацията.³⁸⁾ Такъв момент липсва в Изложението на дружбата. Членът на управителния ѝ съвет Хр. Караманджуков е подпредседател на ВИК на Тракийската организация. По отношение на политическа съвместна ситуация в Доклада са отразени противоборствата в управляващата коалиция и между нея и опозиционното Народно социално движение на Ал. Цанков, а в Изложението - настроенията срещу „партизанщината“, некомпетентните политици и чиновници, корупцията в партийните среди.³⁹⁾

Различия има и в погледа към просветната политика и ролята на агитаторите. Докладът е по-подробен и аналитичен за агитаторите, поради служебния им характер. Това изобщо е негова отличителна черта, а и авторът борави с конкретни примери Изложението е по-обобщаващо, поради компилативния им характер - съчетание на отделни мнения, а отношението към управлението е по-критично.

Сред общественото мнение и държавното ръководство липсва единство по въпроса за изселването на българите мюсюлмани. Едното становище принадлежи на „партизаните на изпърждането“ и е мотивирано с военни съображения. Реализирането му би позволило „очистяване“ на пограничния район от „ненадежден елемент“ и „заздравяване“ на тила с българи. Инспекторът, обаче се съмнява в ефективността на идеята. Поминъчните условия не благоприятстват ново заселване, а тяхното подобреие би спряло изселването. Пълното изселване крие опасност от обезлюдиране край границата. Освен това, новозаселените няма да са достатъчно „надеждни“, тъй като на тях ще бъде чужда идеята за Тракия и Бяло море. А именно българомюсюлманското население, поради стопанските си трагедии, се явява „носител и крепител, по-

обходимост, на стремежа към Бяло море“. Пълното изселване би довело до нови демографски загуби, предвид положението на асимилация българи в съседните държави.⁴⁰⁾ На становището за масово изселване се противопоставят и родопчани.

Междинното становище предвижда да се разреши изселването на неголемия брой желаещи, както и да се прогонят „най-фанатизираните като нежелани и опасни“. Дотогавашната практика е именно такава, но и тя крие недостатъци. При наличието на забрана за изселване, то се е извършвало и така се е поддържала надеждата за напускане.⁴¹⁾ Авторите на Изложението допускат частично изселване на най-недоволните елементи. Това, обаче, не отменя „дълга“ на държавата да задържи „масата“, като се откаже от насилието и разчита на „убеждението и законните мерки“. В случай че и това не прекрати недоволството на българите-мюсюлмани, трябва да им се разреши да напуснат, но при условие, че запазят временно имотите си, като средство за тяхното завръщане Според родопчани, така ще се създадат и условия за „мирно и тихо“ съществуване на оставащите. В дружбата са по-оптимистично настроени относно възможността при такова „разреждане“ на населението, там да се настанят християнски елемент. Численото му надмощие и бъдещите съседски и роднински връзки са видени в перспектива като предпоставка за улесняване „тяхното (на българите мюсюлмани - И.К.) стопяване като чужда верска група“.⁴²⁾

Докладът и Изложението се обединяват около третата гледна точка - възпиране дори и мисълта за изселване. За целта дружбата развила своята програма от мерки за „утвърждане“ и „приобщаване“ на българите мюсюлмани, а П. Генов - за тяхното „запазване“ и „побългаряване“⁴³⁾

Родопчани предвиждат широко приложение на стопанските мерки. Ликвидирането на глада и безработицата трябва да бъде последвано от мерки „от по-трайно естество“. Те са свързани с връщане на отнетите имоти, а при нужда и възможност и оземляване, подобреие на пътната мрежа с оглед стопанските нужди на региона, ревизия на горското законодателство, развитие на минното дело, стимулиране на скотовъдството, пчеларството и пр.⁴⁴⁾ Докладът е по-кратък с препоръките за междуведомствено проучване на въпро-

са за собствеността и неговото „радикално разрешаване“: одържавяване на всички гори, в които населението га работи като надничари, оземляване и селскостопанска просвета.⁴⁵⁾

Единодушно се препоръчва заселването на българи (т.е. християни) в българомюсюлманските села. Ако родопчани съзират в това и възможност за оземляване на местните християни, в Доклада се разчита на тяхното съдействие за „смекчаване и премахване на помашката обособеност“.⁴⁶⁾

Политическите мерки, предвидени в Доклада, се отнасят до засилване на партийния живот по начин, чрез който партиите да станат действителен изразител и защитник на населението. За целта трябва да се преодолее противопоставянето между „българи“ и „помаци“ по партизански съображения. Ограничаването до „разумни размери“ дейността на Тракийската организация и „пълното унищожаване на нелегалните и прояви“⁴⁷⁾ Родопската групка препоръчва да се ограничи „накостното влияние на партизанството“, а партийното влияние да се насочи към младото поколение.⁴⁸⁾

Решението на проблема с администрацията от групката предлагат в нейното „пристигане“ и „преобразяване“ с просветени, способни и честни служители.⁴⁹⁾ П.Генов се ограничава с положението за „по-добър подбор“ и с инструкции до служителите да провеждат „една политика на приобщаване към стара България“. Но авторът се противопоставя на идеята за замяна на кметския персонал с „българи“, тъй като може да гage обратни резултати.⁵⁰⁾

Инспекторът разчита много и на полицейските мерки. Той препоръчва подмяна на полицайския персонал с хора „без предубеждение и чужди на местната ненавист към помаци“, поради обвъзраността на помашкия“ въпрос с „тракийския“. По външнополитически съображения той предлага и създаване на специална полицайска инспекция в пограничната област. А координацията между нея и пограничната стража се явява абсолютна необходимост. В тази сфера се предлага и засилване на граничната охрана, която да респектира населението. Предвиждат се и ограничителни средства за предотвратяване на изселванията. Такива са интернирането („едно много ефикасно средство“), включително и на семействата на избягалите, непонукане заселването във вътрешността на страната с цел сдобиване с изселнически пас-

порти, забрана на зимната паша в Гърция и пр.⁵¹⁾

В Изложението е разгърнатата амбициозна културно-просветна програма - „най-могъщото и най-сигурно средство да ги приобщим към себе си“. Със средствата на „един по-специален бюджет“, евтиния строителен материал и работна ръка се предвижда изграждането и обзавеждането на училища във всяко населено място. За учителите се изискват „по-специална подготовка“ и по-добро заплащане. Дружбата разчита най-вече на местен учителски кадър, от какъвто имат нужда всички училища в Родопите. Затова тя предлага откриване на закритото педагогическо училище в с. Райково, Смолянско или на съответен курс. Големи надежди се възлагат на ученическите трапезарии и пансиони. На читалищата, просветните, национални и културни кръжици и дружества се разчита за привличане на младежта към обществения живот. Родопчани препоръчват създаването на училищна инспекция за цялата българомюсюлманска област.⁵²⁾ Докладът настоява за ревизиране на досегашната учителска система, тъй като е безрезултатна. Той препоръчва съредоточаване върху „тукашните задачи“, извънучилищна дейност, съкрашаване броя на училищата за сметка на въвеждането на стипендии и оземляването им с фондови земи“.⁵³⁾

Изложението набляга на необходимостта от мъдро и тактично отношение към религиозните им убеждения, отказ от насилието и пълна свобода на вярата, като „ги пазим само от турското националистично влияние“. В тази връзка с местни сили и средства трябва да се открие специално духовно училище. Успоредно с това трябва да се прекрати гостъпът до турските училища и назначаването на турци за мюфтии в българомюсюлманските райони. На ходжите трябва да се забрани всякаква противобългарска дейност. Апелира се за „правилно“ отношение към въпроса за часовете по Коран в училище, като се намери баланс между педагогическите и методическите изисквания и нуждата да не се накърняват религиозните им чувства.⁵⁴⁾

Специално място в Доклада е отделено на „побългаряването“. Моментът налага успокоение и задържане на българите мюсюлмани, затова религиозните им чувства не трябва да се засягат. А идеята за „побългаряване“ в смисъл на покръстване засега не бива да се поставя. Дори и с „пробуждане бъл-

гарското съзнание“ не трябва да се цели масовост, а да се заложи на единични прояви. Според резултатите може да се възприеме варианта“ побългаряване“ без промяна на религията, а само на имената и възприемане на названието „българи“. Но авторът разбира това разделение „като средство в краен случай“, разчитайки единичното „побългаряване“ да стане и с отказ от исляма. Като „най-ефективни средства“ за това са посочени: създаване на служба за пропаганда и вербуване на желаещи при полицейската инспекция, отпускане на стипендии, назначаване на държавна служба, „имотно стабилизиране“ и пр.⁵⁵

Родопчани се обявяват за изоставяне на названието „номаци“ и официализиране на „българи-мохамедани“.⁵⁶ В Доклада се препоръчва по-човешко третиране и защита на техническите имотни и лични права.⁵⁷

Накрая родопчани подчертават, че ефективност може да има само, ако държавата е „мощна, строга и справедлива“. А за приложението на програмата е нужен „общ върховен ръководител“ в цялата област - специално лице или окръжен началник с широки пълномощия.⁵⁸ Дружбата предлага помощта си за „свестяването“ на българите мюсюлмани, за да се постигне „заздравяване и „ успокоение“ на държавата и областта.⁵⁹ Като „странична културна организация“ тя би могла по-лесно да осъществи онова, което би било „неудобно“ за държавата, при условие, че се отпуснат необходимите средства.⁶⁰

Авторството на светите становища се отразява на съдържанието на предложените програми. Родопчани остават верни на стила си да разглеждат разрешението на стопанските неуредици извън тесния българомюсюлмански аспект. Подобен подход се наблюдава и в просветната сфера. Чрез подобряване на поминъка се разчита да се премахне недоволството, а културата и просветата са видени като реална възможност за българомюсюлманското „свестяване“ и „приобщаване“. Изхождайки от служебните си задължения, инспектор П. Генов поставя акцента върху полицейските и ограничителните мерки за предотвратяване на бягствата. Становищата от предходната част по отношение на администрацията са продължени. Докладът залага на интегриращата роля на партийната система, а Изложението се обявя-

ва срещу нейните дефекти. Отношението към исляма е различно. Родопската културна дружба настоява за уважение и за прекъсване на турското влияние, осъществявано чрез нея. Инспектор П. Генов предвижда в перспектива ново покръстване. Дружбата отива и по-нататък с предложената организация за осъществяване на определената програма. Нещо повече, тя изказва желание да участва съобразно силите, с които разполага. Така част от родопската общественост се опитва да играе ролята на свързващо звено между властта и българите мюсюлмани.

Изложението претендира да даде рецепта за окончателно и трайно разрешение на българомюсюлманския проблем. Макар Докладът да има по-ограничени цели - да проучи и предложи решение за изселническия му аспект - авторът развива и своя възглед по въпроса. На практика светите изложения са проекция на противоречията в отношението към българите мюсюлмани. Единодушето се изчерпва с необходимостта от стопански, политически, административни и пр. преобразования и желанието българите мюсюлмани да бъдат „запазени“ в страната. На въпроса какво да се предприеме оттук нататък, също е намерен сходен отговор - „осъзнаване“ и „приобщаване“ или „побългаряване“. Предлаганите начини и средства, обаче, са различни. Едното виждане залага на културно-просветното въздействие, а другото предвижда продължение на политическия курс от времето на Балканската война, но съобразно новите условия. В първия случай се различава общото между българите от светите религиозни групи, а във втория се цели премахване на религиозните различия. Успехът на едната или другата концепция е в зависимост от обстановката в Родопите и политическата воля на управляващите. Идеите, предложени в светите изложения, оказват влияние при оформянето на новия политически курс към българите мюсюлмани след пролетта на 1934 г.

БЕЛЕЖКИ

1. Централен държавен архив (ЦДА), ф. 264к, оп. 6, а.е., 1957, л. 221.
2. Пак там, а.е. 2365, л. 125-126.

3. Пак там, а.е. 2371, л. 88.
4. Архив на министерството на външните работи (АМВР), об. 21394, л. 107; Научен архив на Българската академия на науките (НАБАН), сб. XVIII, ф. 13, а.е. 2, л. 72.
5. АМВР, об. 21394, л. 107
6. Пак там.
7. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439, л. 2.
8. Пак там.
9. АМВР, об. 21394, л. 107.
10. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439, л. 2.
11. АМВР, об. 21394, л. 107.
12. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439, л. 2.
13. АМВР, об. 21394, л. 107.
14. Пак там.
15. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439, л. 3.
16. АМВР, об. 21394, л. 107.
17. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439, л. 5.
18. Според тълкуванието на буква В от протокола към Ангорския договор, изработено през април 1927 г., за „изселили се“ се считат всички мюсюлмани, които от 5/18 октомври 1912 г. до 18 октомври 1925 г. са напуснали местожителството си, макар и временно, като са отишли в друга част от бившата Османска империя. Техните имоти стават собственост на българска държава. Българското тълкуване е изработено въз основа на турското спрямо българите от Тракия. - Държавен архив (ДА) - Смолян, ф. 14к, оп. 1, а.е. 510, л. 1. То е преформулирано впоследствие, но тази интерпретация намира широко практическо приложение.
19. АМВР, об. 21394, л. 108.
20. Пак там.
21. Пак там.
22. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439, л. 7.
23. Пак там, л. 7, 8.
24. Пак там, л. 4; АМВР, об. 21394, л. 108.
25. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439, л. 4.
26. АМВР, об. 21394, л. 108.
27. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439, л. 7.
28. Пак там, л. 7, 8.
29. Пак там, л. 12.
30. АМВР, об. 21394, л. 108.
31. Пак там.
32. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 430, л. 9.
33. Пак там, л. 11.
34. Пак там, л. 7.
35. Пак там.
36. Пак там, л. 3, 7.
37. Пак там, л. 8
38. Шивачев, Ст. Тракийската организация в Пловдив. Пловдив, 1997 г., с. 91.
39. Поппетров, Н. Авторитаризъм - фашизъм (към модела на политическото развитие на България - 1918-1944 г.) - ИПр., 1997, кн 2, с. 29, 33.
40. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439, л. 13(
41. Пак там.
42. АМВР, об. 21394, л. 108.
43. Пак там; ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439, л. 13.
44. АМВР, об. 21394, л. 108.
45. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439, л. 14.
46. Пак там, л. 15.
47. Пак там, л. 13.
48. АМВР, об. 21394, л. 109.
49. Пак там.
50. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439, л. 14, 15.
51. Пак там.
52. АМВР, об. 21394, л. 109.
53. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439 л. 14.
54. АМВР, об. 21394, л. 108, 109.
55. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439, л. 15-16.
56. АМВР, об. 21394, л. 109.
57. ЦДА, ф. 264к, оп. 1, а.е. 439, л. 13.
58. АМВР, об. 21394, л. 109.
59. Пак там.
60. Пак там, л. 107.

**КОМИТЕТЪТ ЗА СВОБОДАТА НА ТРАКИЯ -
ВОЕННАТА ОРГАНИЗАЦИЯ НА ТРАКИЙЦИ
(1927 - 1934 г.)**

Проф. д-р Иван ФИЛЧЕВ

Ньойският договор от 27 ноември 1919 г., уреждащ положението на България като победена страна в Първата световна война, не реши окончателно въпроса с Тракия. По-конкретно в чл. 48 на специалния раздел „Тракия“ е записано: „България се отказва в полза на Главните съюзни и сдружени сили от всички свои права и титри върху територията на Тракия, които принадлежаха на българската монархия... и които сега не са дадени никому...“

Главните съюзни и сдружени сили се задължават да се гарантира свободата на икономическите изходи на България на Егейско море.¹⁾

Формулировката, че Тракия не се предоставя на Гърция, а остава под попечителството на Съглашението се отчете като известна победа на българското правителство и тракийската организация. Това възхваше надежда, че въпреки междусъюзническия окупационен режим, установлен от Съглашението, след изтеглянето на окапационните войски Тракия ще остане българска. А с това автоматически се решава и въпросът за излаза на Егейско море. Или в краен случай ще се установи политическа автономия над Тракия под покровителството на ОН или на Великите сили в границите на Лондонския договор от 1913 г., т.е. от линията Миция-Енос на изток до долината на р. Места на запад.

Наскоро обаче настъпват събития, които съвършено променят обстановката. Тракия отново става разменна монета в комбинациите на победителите по Източния въпрос. На 20 април 1920 г. в Сан Ремо (Италия) Конференцията на посланиците на Великите сили неоснователно решава цяла Тракия (Източна и Западна) да се предостави на Гърция. Това действие е напълно неправомерно, защото конференцията на посланиците може само да предлага решения на съответните правителства, но не да отменя мандати върху подопечни територии и да ги предоставя на други държави. Протестите

на българското правителство на Ал. Стамбoliйски обаче остават без внимание.²⁾ Нещо повече, тези решения за Тракия се потвърждават три месеца по-късно на Севърската конференция (юли 1920 г.) във връзка с мирния договор с Турция.

Поощрявана от Съглашателските сили Гърция ускорява окапирането на Беломорска Тракия като едновременно с войсковите части настанива и гръцки административен апарат. В края на юли гръцките войски окапират и Източна Тракия.

Статистическите данни от пребояването на населението, проведено от съюзническата администрация начело с ген. Шарпи на 30 март 1920 г. сочат, че в Беломорска (Западна) Тракия населението възлиза на 212 622 души. От тях 80 893 са българи, 73 220 турци, 51 706 гърци и малко евреи, арменци, цигани и други общо около 6000 души. Според френски източници след Примирието Тракия са напуснали над 20 хил. българи, докато повече от 23 хил. гърци са придошли от други места. А само преди пет години според българската статистика от м. декември 1914 г. българското население е било около 172 000 души, а гръцкото - 60 000 души, т.е. българите са били три пъти повече от гърците.³⁾ От друга страна данните подчертават, че наред с преобладаващото българско население в Беломорска Тракия живее и значителен брой турско малцинство.

Ето защо гръцката окупация представлява сериозна заплаха не само за тракийските българи, но и за турското население. Това поражда необходимостта от общи мерки за самозащита и въоръжена съпротива на местните жители. На тази основа възниква и Вътрешната тракийска революционна организация (ВТРО), първоначално като българо-турска за съвместни действия. Нейното оформяне се постига на съвместно съвещание на български и турски ръководители през м. ноември 1922 г. Избрано е Централно ръководство с главен войвода българинът Таню Николов и турските представители Фуад бей и Кемабей. Приет е Устав и Правилник, определени са целите и структурата на организацията. През пролетта на 1923 г. ВТРО разполага с около 20 чети, множество бойни групи и селска милиция. Българското и турското население чувстват осезателно закрилата на смелите бойци.⁴⁾

През лятото на 1923 г. обаче настъпват неблагоприятни

условия за общата борба на българите и турците в Тракия. В България е извършен то юнският преврат и новото правителство се обявява против въоръжените действия на тракийци. От друга страна Лозанска конференция (м. юни 1923 г.) решава Тракия да се раздели между Гърция и Турция с разграничителна линия течението на р. Марица. Вследствие на това турците се отказват от съвместни действия в Западна Тракия.

Независимо от изменената вътрешна и международна обстановка тракийските българи продължават борбата и през следващите години. Условията обаче стават все по-трудни: гръцкото правителство засилва охраната на границата, а българското правителство предприема репресивни мерки срещу борците. Така постепенно се стига до извода за разпускане на ВТРО през м. октомври 1927 г.

Идеята за разпускането на ВТРО се посреща с недоволство, особено сред бежанците от Беломорска Тракия. Те считат, че се лишават от една сигурна опора и бленувана мечта, свързана с бъдещата съдба на Тракия. Ето защо патриотичните и експанзивно настроени беломорци замислят едновременно с разпускането на ВТРО да изградят нова революционна структура. Така през м. октомври 1927 г. възниква „Комитет за свободата на Тракия“ (КСТ). При тогавашната политическа реалност новото формирыване по същество се превръща във военна организация на тракийци. И действително, КСТ изиграва значителна роля в живота на организираното тракийско движение. Неговата същност и дейност е сравнително по-слабо позната от съвременниците като в редица случаи незаслужено му се дават негативни оценки. За съжаление, с изключение на краткото изложение на проф. Ст. Трифонов в общото му изследване на националноосвободителното движение в Тракия⁵⁾, липсват самостоятелни студии и брошури по този въпрос. От такива съображения е предизвикана и настоящата публикация. В неяната основа са използвани предимно архивни материали (протоколи), които осветяват един или друг въпрос от дейността на КСТ без претенции за всеобхватност и изчерпателност.

Известно е, че по време на господството на Антантата тракийци възприемат идеино-политическия принцип за автономия на Тракия под управлението на генерал-губернатор, назначаван от Великите сили. Считало се е, че тази форма ще предизвика тяхната благосклонност за най-справедливо разрешение на тракийския въпрос. Това се потвърждава и в решенията на Осмия редовен тракийски събор в гр. Пловдив (19 август 1924 г.). В доклада на Димитър Попников по новата политическа обстановка на тракийския въпрос се обосновава лозунга за превръщане на целокупна Тракия в автономна държава под покровителството на Обществото на народите. Доказва се, че такова решение би задоволило интересите и на местното население, и на Великите сили. Това би премахнало съперничеството и поводите за войни, както и опасността от прогонване на малцинствените групи.⁶⁾

След неблагоприятното за България решение на тракийския въпрос се издига нов идеино-политически лозунг - освобождаване и присъединяване на Тракия към майката отечество. В речта на председателя на Върховния изпълнителен комитет (ВИК) на тракийската организация Коста Георгиев пред гванадесетия събор в Пловдив (25-27 септември 1927 г.) твърде оптимистично се заявява: „Днес ние сме по-близо до разрешаване на тракийския въпрос отколкото до преди Балканската война. Днес тракийският въпрос е български въпрос. И ние категорично искачме ревизия на българската политика от вчера и днес.“⁷⁾

Комитетът за свободата на Тракия и неговите подразделения се изграждат на българска територия, главно в крайбраничните южни райони на страната. И доколкото българските официални власти се обявяват против създаването и действията на въоръжените групировки на тракийци, то новите формирывания са всъщност нелегални и конспиративни. Тяхните действия са покрити с известна тайнственост. Те не са масови, а с ограничен състав и съществуват паралелно с легалната тракийска организация. Същевременно КСТ са самостоятелни в организационно отношение като провеждат свои конгреси, районни конференции, отчетни събрания и т.н. По структура, методи на дейност, дисциплина и подчиненост КСТ възприемат принципите на войсковите единици. Районните и местните ръководства не се избират, а се наз-

начават от по-висшите звена. С оглед опазване на тайната. Всички ръководни и длъжностни лица имат съответни псевдоними, на които се извършва кореспонденцията.

Най-общите задачи на КСТ се групират в следните направления:

Първо. Подпомагане укрепването на легалните тракийски дружества, в това число: задължително членство на бежанците, редовно посещение на събранията, абониране за в. „Тракия“, предпазване от проникване на вредни влияния и течения, противни на тракийската кауза.

Второ. Защита на правата на тракийските бежанци, на тяхното имущество срещу бандитски набези, а също така срещу неправомерен тормоз, заплахи и корупция от представители на централната и местната власт. Извършване на посредничество при настанияването на тракийските бежанци, особено при оземляването и придобиване жилища, спорове с етнически групи (мюсюлмани, гръкомани) и т.н.

Трето. Събиране на средства за фонд „Тракийско дело“ (създаден в гр. Пловдив през 1929 г.) и за осигуряване на Централното ръководство. За известен период по решение на ВИК тракийските бежанци са били задължени да внасят в тракийската организация 1% от средствата, получавани като компенсация за имотите, останали в Гърция и при продажбата на тютюн. По различни причини някои тракийци не са се отчитали свое временно и тогава са се намесвали пунктовите началници на КСТ. В това отношение на различни места са се допускали и извращения, които отблъсквали хората от организацията. Получените средства обаче са разходвани целесъобразно: за закупуване на оръжие и боеприпаси, за издръжка на организационни работници, за подпомагане на социално слаби тракийци и др. п.

Така в продължение на седем години в страната съществуват фактически две паралелни тракийски организации: легалната културно-благотворителна организация начело с ВИК и структури във всички райони с компактно тракийско бежанство и нелегалната - КСТ начело с Ръководното тяло (РТ) и структури предимно в граничните райони и окръзи.

Комитетът за свободата на Тракия е учреден на същия ден, когато се разформира ВТРО, м.е. на 12 октомври 1927 г. Избрано е и Ръководно тяло с председател Георги Василев,

активен тракийски деец, бивш секретар на Одринския окръжен революционен комитет. През първите две години КСТ не проявява особена дейност. Вниманието е насочено главно към организационното изграждане на структурите в различните селища, търсene на форми и методи на работа, към укрепване на влиянието на организацията сред тракийци. Още повече, че полицията строго следи за разпускане звената на ВТРО и га не се заменят те с нови формирования.

Ето защо организационен завършек и тласък в дейността на КСТ дава конгресът в Пловдив, състоял се на 1 септември 1929 г. На конгреса присъстват 53 делегата т.е. от всички по-значителни селища, населени с тракийски бежанци. В дневния ред на конгреса са включени следните въпроси: 1. Отчет за досегашната дейност на Ръководното тяло; 2. За отношенията на КСТ и ВИК на тракийските дружества; 3. Доклад за финансовото състояние на Комитета; 4. Разглеждане на Проекто-устава на КСТ; 5. Избор на ново Ръководно тяло и др.

Отчетът за дейността на РТ е изнесен от неговия председател Г. Василев. Той докладва за извършената работа и състоянието на Комитета като подчертава необходимостта от засилване на организационните връзки и дисциплината в отделните звена. По искане на делегатите е прочетен протоколът за разформироването на ВТРО и за образуването на КСТ.

На сериозно обсъждане е подложено отношението на КСТ с ВИК. В разискванията се очертават две становища. Повечето делегати се изказват за запазването на КСТ като самостоятелна революционна организация. Други предлагат КСТ да бъде съдеятел и подпомагащ фактор за постигане целите на ВИК. Въпросът не се поставя на окончателно гласуване, а се възприема становището да се намери решение в предложения проекто-устав. Общо наделява мнението КСТ да продължи установената дейност.⁸⁾

Финансовият отчет на КСТ обхваща времето от 12 октомври 1927 г. до 31 август 1929 г. Неговият развърнат вид дава ясна представа за произхода на приходите и насоките на разходите.

1. Приход
 а) Наличност, приемта от ВТРО
 б) Събрани суми по пет кочани
ОБЩО

228 909 лв.
 542 409 лв.

771 318 лв.

2. Разход
 а) За организационни нужди
 б) За оръжие
 в. Издръжка на организационни
 хора и куриерски
 г) Стари дългове на ВТРО
 д) На пункттовете
 е) Пощенски, канцеларски и безотчетни
 ж) Възнаграждение на организационни
 хора (четници)
ОБЩО
 Наличност

181 478 лв.
 9105 лв.
 216 496
 179 809
 9400 лв.
 7350 лв.
 109 670 лв.
 713 308 лв.
58 010 лв.
771 318 лв.

Характерно за финансия отчет са два момента: а) Подчертава се приемствеността на ВТРО и новата организационна структура (КСТ) като се приемат и активите и пасивите на предишната организация (ВТРО); б) Посочват се твърде развърнато разходните пера в бюджета, които са адекватен израз на многостранната дейност на КСТ.⁹⁾

На конгреса е избрано ново Ръководно тяло от пет души, а именно: Коста Георгиев, Димитър Токмаков, Димитър Маджаров, Живко Каунджиев и Иван Пандалеев.

С оглед запазването на секретността конструирането на РТ става на следващия ден с утвърждаване и на съответните псевдоними, а именно: председател - Димитър Маджаров (Маришки), подпредседател - Коста Георгиев (Гурко), секретар - Иван Пандалеев (Горски), касиер - Димитър Токмаков (Беломорев) и член - Живко Каунджиев (Еркенски). За технически отговорник към КСТ се назначава Димо Янков (Огрийски).¹⁰⁾

Конгресът задължава РТ на КСТ да съгласува действията си с ВИК на тракийската организация. За състава на Ръководното тяло се съобщава на всички пунктови началници по

съответните псевдоними като се задължават да ги запазят в пълна тайна. Същите се предупреждават, че всички наредления с други имена или псевдоними не са валидни и да не се изпълняват.

На конгреса е прием и Временен устав. Тъй като той дава най-пълна представа за същността, структурата и дейността на КСТ целесъобразно е той да бъда изцяло публикуван.

Временен устав

Цел

1. Борба до край за освобождението на поробена Тракия и присъединяването ѝ към България.

Организация

2. За постигане на тази цел съществува революционен „Комитет за свободата на Тракия“.

Управление и състав

3. Ръководното тяло на КСТ се състои от пет члена. Членовете са равноправни, избирани от българи-тракийци от поробена Тракия до 1912 г.

4. Организацията не е масова, а с ограничен брой.

5. Във всяко селище организацията се представява от пунктов началник, назначаван от Ръководното тяло.

6. Пунктовите началници си създават революционни тройки. В градовете и големите селища има и квартални тройки. Не е нужно тройките да се познават помежду си.

7. Пунктовите началници и тройките съдействат за заливане редовете на културно-благотворителните дружества „Тракия“.

8. Пунктовете образуват райони с районни началници. Тяхните задължения са: а) да съдействат за влизането на всички тракийци в културната организация и работят за постигането на нейните цели; б) бият и донасят за всички противници на движението.

9. Всеки пунктов началник или член на тройка полага следната клетва:

Подписаният.....от..... по занятие..... заклевам се в името на народността си, честта и вярата си, че ще служа безкористно и честно на казата на „Комитета за свободата на Тракия“, чиито цели и задачи ми са известни. В случай на измяна, доброволно ще приема да понеса наказателни санкции, наложени ми от ръководното тяло.

Средства

10. „Комитетът“ работи за насочване на българската политика предимно към юг за завладяването на Тракия в нейните географски граници, като пръв и най-важен еман в националните и държавно-стопански стремежи на България.

11. Влиза в разбирателство с всички патриотични организации и политически партии в България, които се съгласяват с чл. 10.

Конгреси

12. Върховен институт на „Комитета“ е конгресът. Той се свиква редовно всеки две години, а извънредно - при нужда.

13. Конгресът с тайно гласуване избира ново ръководно тяло. Тайно се конституират: председател, секретар, касиер. Съобщават се с псевдоними.

Знаци

14. „Комитетът“ има печат - кръгла форма, по средата две стиснати ръце, символизиращи сегашна България и поробена Тракия. Около ръст надпис: „Комитет за свободата на Тракия⁴⁾.¹¹⁾

По-късно е разработен „Правилник на КСТ“, в който се поясняват и конкретизират: съставът и устройството, длъжността на тройките, на пунктовите и районните началници, длъжността на Ръководното тяло на КСТ, длъжността на членовете, кореспонденцията, наказанията и т.н.

Например. Тройките и пунктовите началници следят дали всички тракийци са членове на местните тракийски групества, дали посещават събранията, дали получават вестника и изданията на тракийската организация. В техните непосредствени задачи влизат и наблюденията на тракийци да не

понасят под влиянието на течения и партии, които работят против устоите на българската държава и тракийската каза.

Пунктовият началник в края на всяка седмица иска отчет от тройките, в края на месеца дава информация на районният началник, а последният в края на всяко тримесечие дава подробен рапорт за състоянието на района.

Към КСТ има технически лица, изпълнители и организатори. Всеки член внася членски внос. Към наказанията се предвижда и побой - 25 пръчки.

В протокол № 1 от 2 септември 1929 г. са отразени важни решения на новото Ръководно тяло. Преди всичко се обявява бюджетът за 1929/1930 г., който се представя в следния вид:

Приход

а) Наличност.....	58 010 лв.
б) Облози и дарения	391 990 лв.
Всичко	450 000 лв.

Разход

а) За издръжка на организацията	200 000 лв.
б) Общи разходи	150 00 лв.
в) Продукти, пощенски разходи и разни	100 000 лв.
Всичко	450 000 лв. ¹²⁾

Набелязват се и най-важните насоки в предстоящата дейност на КСТ. С цел засилване на постъпленията на парични средства се предвижда: а) Натоварва се Еркенски да ликвидира с несъбрания налог от гр. Ямбол; б) Да се подкрепи дейността на КСТ в Бургаски окръг, където ще се търсят главните средства за издръжка на организацията.

За подобряване на организационната дейност се предвиждат следните мерки:

- Да се подпомогнат културно-благотворителните групества във Василиковско (Царевско) в срок до края на м. септември.
- Да се засили пласирането на изданията на ВИК по тракийските групества.
- Определя се заплата на К. Георгиев от 7000 лв.
- Разглежда се доклада на Ямболския пунктов началник и

се на това варва Беломорев да разследва случая с Михаил Драгов.¹³⁾

В протокол № 2 от 7 октомври 1929 г. на състоялото се заседание на КСТ в г. Варна са отразени няколко важни решения:

I. Временният устав на КСТ да се отпечата в гр. Пловдив в 300 екземпляра.

II. Правилникът да се изработи от Гурко и Горски в София, след което да се разгледа и одобри от Ръководното тяло на КСТ

III. Утвърждава се разпределението на районите на КСТ и съответните районни пункт为之 началници:

1. Пашмаклийски (Смоленски) район - районен пункт为之 началник Д. Левов.

2. Кърджалийски район, районен пункт为之 началник Илко Димитров (Инджею).

3. Хасковски район - районен пункт为之 началник М.К.

4. Харманлийски район - районен пункт为之 началник Бориславов.

5. Свиленградски район - районен пункт为之 началник Иван Хус.

6. Пловдивски район - районен пункт为之 началник Полски.

7. Бургаски окръг - Образува се бюро в състав: Иван Попандреев, Брадичков, Стоян Попов и Продан Илчев за Бургаска, Айтоска, Карнобатска, Малкомърновска и Василиковска околии.

8. Анхиалски (Поморийски) район - районен пункт为之 началник Одрински.

9. Ямболски район - районен пункт为之 началник Георги Джонжоров и зам.-началник Продан Бояджиев.

10. Елховски район - районен пункт为之 началник Кръстьо Г. Попов.¹⁴⁾

С протокол № 3 от 15 октомври 1929 г. се назначават допълнително: За втори районен началник в Мъстанийски окръг за Кърджали Никола Певтичев и за гр. Ортачъ (Ивайловград) и околията - Георги Грозев; за Кърджали Хаджи В. Стоянов.

Освен това е решено да се потърсят волни пожертвувания за КСТ от следните лица: Георги Чулбров, Дяко Стойков, Мавер Рагуров от Хасково; от братя Стратиеви от Търново

Сеймен (Марица); от Димитър Стоянов - 68 000 лв., от Тодор Георгиев от Кърджали - 30 000 лв., от Никола Ружев - 120 000 лв.

Натоварва се Гурко да отиде в Пловдив и ускори събирането на даренията за фонд „Тракийско дело“.¹⁵⁾

От протокол № 4 (10.XII.1929 г.) е видно, че се на това варват пункт为之 началници да събират дарения от бежанците за фонд „Тракийско дело“. Задължава се организатора Беломорев да иззeme неправомерно задържаните суми от лицето Никола Я. Баджакиев от с. Дервент, Дедеагачко; да наложи наказание чрез побой на Илия Георгиев от гара Свиленград, загдето е изгонил по най-позорен начин секретаря на дружество „Тракия“, който му е искал абонамента за получавания на в. „Тракия“.¹⁶⁾

През м. септември 1928 г. в с. Стоилово, Малкомърновско е изграден инициативен комитет за въздигане на паметен храм „Св. Преображение Господне“ в местността „Петрова нива“ - там, където е проведен конгресът на Одринския окръжен революционен комитет във Връзка с подготовката на Преображенското въстание. Към паметника се предвижда пантеон, в който да се съберат както костите на загинали, така да се поставят и ликовете на взелите живо участие в тази епопея. Идеята е също така на някои от по-забележителните герои да се поставят бюстове, а на други да се изрисуват портрети. Посредством храма на „Петрова нива“ ежегодно да се провежда традиционен събор. Това да бъда отдаване на почит на заслужилите народни дейци и пример за родолюбиво възখновение на подрастващите поколения.

Молбата на Инициативния комитет е да се събират средства за начинанието.¹⁷⁾

По този повод РТ на КСТ решава да не се отпуска нова сума, тъй като определени парични средства са гласувани от XIV редовен събор на тракийската организация във Варна. Също е предложено на някои общини да предвидят за целта суми в бюджетите си. Същевременно са предупредени окръжните управители да ги утвърдят.¹⁸⁾

В протокол № 5 от 22 декември 1929 г. РТ на КСТ препоръчва отново на пункт为之 и районните началници да усилият дейността си по събиране на дарения за фонд „Тракийско дело“. Съобщава им се, че е прием устав на фонда, а също така,

че е избрана управа в състав: кмета на гр. Пловдив, Председателя на Пловдивския окръжен съд, проф. Д. Михалчев, архимандрит Софроний, гвама видни тракийци и още 11 души от тракийския актив.¹⁹⁾

Препоръката на РТ е, че ако някой се противи на това родолюбиво дело първо да бъде предупреден, а ако упорствва и настригва хората против него да бъде наказан.

На същото заседание РТ на КСТ прави констатацията, че за последните три години в Ормакъйска (Ивайловградска) околия, която е населена изключително с бежанци, са ставали систематически обири на населението. На едни е взето имущество (пари, облигации и други ценни предмети), на други е задигнат добитък, на трети са изгорени къщите и покъщнината. В същото време полицията не взема никакви мерки и остава ням зрител. Вследствие на този тормоз някои от тракийските бежанци започват да се изселват от района. Това принудило КСТ да проучи положението, при което се оказва, че в много от обирите участва и полицията.

За да спаси хората КСТ разкрива и заластава много от бандитите и ги предава на властта за наказание. Доказва се например, че един от разбойниците е Георги Налбантчето от с. Булгаркъй, Кешанско, бивш полицай. В окръжно от 23 декември 1929 г. РТ на КСТ задължава пунктовите началници да следят движението на всички съмнителни лица в районите им и ако открият Г. Налбантчето, да го арестуват и предадат на полицията в Кърджали, където се води следствие за всички извършени обири. При необходимост да се иска съдействие на полицията в Кърджали, а не от Ормакъй, която е загубила доверието на хората.²⁰⁾

През м. декември 1929 г. се осъществяват редица организационни изменения, наложени с оглед подобрене на работата на КСТ или пък поради несправяне с възложените задачи. Така например в Бургаски окръг става преразпределение на районите между отговорниците, а именно:

1. Мариус (псевдоним) поема Бургаска, Айтоска, Василковска (Царевска) и част от Анхиалска (Поморийска) околия.
2. Черноморец - част от Анхиалска (Поморийска) околия и гр. Бургас;
3. Отец Иван - Малкотърновска околия.
4. Лозен - Карнобатска и част от Бургаска околия.²¹⁾

Освен това за пунктов началник в с. Бурунджик, Анхиалско се назначава Стоян Д. Казаков, в гр. Василко (Царево) - Иван Калудов Стаматов и в гр. Ахтопол - Раико Вълчев. За пунктови началници в Раиково се утвърждават: 1) В. Пашмакли - Раичо Хр. Палаачев с една тройка; 2) В Раиково - гимназиалният учител Тодор Попатанасов с една тройка; 3) В Устово - учителят Петко Попатанасов с една тройка; 4) В Левочево - Аманас Тог. Хвойнев; 5) В Смолян - Христо Локудов; 6) В с. Арда - Георги Николов с една тройка.²²⁾

Определят се и поименни парични вноски за КСТ от следните лица: от гр. Хасково-Дяко Стайков - 5000 лв. и директора на тютюневата фабрика „Т. Кършев и Син“ Георги Чалбуров - 20 000 лв., от гр. Кърджали - Илия Бочев е обложен със сумата от 8000 лв. Сумите да се внесат в касата на КСТ като им се благодари за доказаното тракийско съзнание.²³⁾

В редица случаи КСТ са се занимавали с несвойствени дейности или пък са се вмествали грубо в чисто административни дела. Така например КСТ в Бургаски окръг задължава Гено Киров от гр. Созопол да си подаде оставка като пом. кмет и съветник в градската община. Същият не се съгласява и търси защита от своя близък приятел и отговорен деец на КСТ Илко Димитров от Кърджали. Завързва се голяма преписка и се извършва проверка, като се иска съдействие на РТ за наказание на виновата.²⁴⁾

По друг повод Илко Димитров докладва на РТ, че през м. март 1930 г. се наложило да изпрати лекар от гр. Кърджали в град Дар-дере (Златоград) да преегледа болен бежанец. Това направило голямо впечатление и в целия град се говорело за грижите, които полага КСТ към болните тракийски бежанци.

В същото писмо Илко Димитров моли да му се отпусне сумата от 7500 лв. за закупуване на 5 прабела, необходими на пунктовите началници в района.²⁵⁾

Важна информация за състоянието и дейността на КСТ получаваме от протокол № 8 от 13 октомври 1930 г. На заседанието са разгледани следните въпроси: 1. Оценка на досегашната дейност на КСТ и какви са пътищата за повишаване на нейната ефективност; 2. Достигната ли е целта, за която се създаде и ратува КСТ; 3. Становище на Организацията по законодателните избори; 4. Размяна на мисли по състава на бъдещия ВИК.

По първа точка основно се разглежда състоянието на КСТ в Бургаски, Ямболски, Хасковски, Анхиалски, Харманлийски, Пашмаклийски, Ортачийски, Новозагорски, Кърджалийски и Пловдивски райони. Изводът е, че трябва да се създават дейни тройки, да се потегнат терористичните групи и да се установяват по-добри връзки с тракийските културно-благотворителни дружества. КСТ да се запазят и усъвършенстват своята дейност.

По втора точка РТ на КСТ анализира обстановката в България и условията, които определят съществуването на организацията. Разглежда се задълбочено и тактиката, която трябва да се прилага, за да се постигнат по-големи успехи и да не се допускат загуби. Изказват се препоръки за привличане по-активно на интелигенцията и по-широко масовизиране на организацията. Да се засилва възпитателната работа сред тракийските бежанци и да се ограничават терористичните методи. В ръководните органи на КСТ да се включват нови хора, но да не се губират със състава на легалните тракийски дружества. Широко се гушкутира и въпросът за свикване на нов конгрес на КСТ, като окончателното решение се предоставя на РТ на КСТ.²⁶⁾

По този повод в Окръжно № 26 от 20 октомври с.г. до пунктовите началници на КСТ Ръководното тяло съобщава, че засега свикването на конгрес е преждевременно. Оценява се, че организационното състояние е общо взето добро и трябва да се продължи в установения дух за постигане на поставените цели.

Същевременно РТ намира, че за 1930/1931 г. дейността на организацията трябва да се насочи в две направления: 1. Затягане на вътрешно-организационното състояние и предпазване от разлагане на културно-благотворителните дружества; 2. Събиране на средства за фонд „Тракийско дело“, отчисленията от облигациите и даренията за издръжка на ВИК. Напомня се, че е необходима по-голяма тактичност, да не се допускат трусове в редовете на организацията, а да се всява повече респект със сянката на нейната тайнственост.²⁷⁾

Посочихме, че успехът в действията на КСТ се основава и на строгоот спазване на установения вътрешен ред подчиненост на по-висшето ръководство и на високи морални добродетели. При нарушаване на тези изисквания последват

строги наказания. Така в протокол № 9 от 13 януари 1931 г. е отразено решението на РТ на КСТ за отстраняване от длъжност на Инджето (Илко Димитров) като районен началник в гр. Кърджали. Изтъкнати са следните съображения: превишаване на власт и вместване в работата на други райони; неизпълнение на нареджданията на РТ на КСТ; Враждебно отношение към ф. „Тракийско дело“; небрежност по събирането и изразходването на средствата и организационното оръжие.

На мястото на Илко Димитров за районен началник на КСТ в гр. Кърджали е назначен Иван Митев с псевдоним „Пашата“, а за членове: Х. Вълчо Стоянов - „Пирин“ и Пейо Георгиев - Черню.²⁸⁾

КСТ следи внимателно и прави свои оценки и изводи от вътрешно-политическия живот в страната. Така във връзка с предстоящите избори за Народно събрание, насрочени за 21 юни 1931 г. РТ изпраща Окръжно № 31 от 11 март 1931 г. до районните началници. В него по-конкретно се подчертава, че тракийските културно-благотворителни дружества отстояват неизменно тракийската кауза и исканията на тракийци. Със своята последователност тракийската организация спечелва постепенно българското обществено мнение. Но тя трябва да използва и трибуналата на Народното събрание за защита специфичните интереси на тракийската емиграция и да атакува политиката на българските правителства.

Участието на тракийските депутати в парламента е от изключително значение за събата на тракийската кауза. Те ще държат тясна връзка с ВИК на тракийската организация и ще го подпомагат и улесняват в изпълнението на всички негови задачи.

КСТ подкрепя с всички сили създаването на отделна група в парламента, която предполага избирането на няколко преддани тракийски дейци за народни представители в предстоящите избори. Засега се считат като подходящи (печеливши) избирателните колегии: Ортачийска (Ивайловградска), Кърджалийска, Свиленградска, Елховска, Пашмаклийска (Смолянска) и гр.

Пунктовите началници са длъжни да проучат обстановката и да съобщят къде е най-благоприятно издигането на тракийски канцидати. Това е твърде трудно при днешните партийни нрави и изисква своеобразна подготовка.²⁹⁾

Междувременно ежедневието на КСТ е изпълнено с редица обикновени и неотложни дейности. Например началникът на Тунджанския район съобщава с писмо до Иван Хус (Г. Василев - Свиленград), че на 2.I.1931 г. е изпратил трима души терористи в с. Варнак по искане на кметския наместник. Целта е да бъде наложено наказание на провинил се тракиец в селото.³⁰⁾

Пунктовият началник на КСТ в Хасково съобщава на 1 май 1931 г., че от града отсъстват няколко души тракийци. Същите на 25 април са били в с. Ятагджик, търсили са оръжие и преминали на гръцка територия за извършване на грабеж. Молбата е да се устрои засада и да се заловят злосторници при тяхното завръщане.³¹⁾

В РТ на КСТ постъпват множество жалби и писма с искане да се подпомогне разрешаването на важни за населеното място или район въпроси. Това е свидетелство за авторитета, с който се ползва КСТ пред широките маси тракийци. Например с писмо до РТ на КСТ се съобщава, че сред бежанците от с. Орешак, Харманлийско е настъпила тежка обстановка и искат масово да се изселват. Като главни виновници за напрежението се сочат Чанко Крушков, Стою Кармъзов и свещеник поп Ангел. Молят комитета да се намеси и помогне на селото.³²⁾

В заседание на 15.IX.1931 г. КСТ се занимава с поставения въпрос и на това във Еркенски (Живко Каунджен) да замине за с. Орешак, Харманлийско и проучи борбите между бежанците, а също така между тракийските бежанци и гърците. Същият на място да помогне за най-правилното решаване на споровете.³³⁾

На същото заседание КСТ разглежда и някои неправомерни действия на Вълчо Сариеv от гр. Пловдив. С писмо № 42/16.IX.1931 г. КСТ съобщава на г. Вълчо Сариеv, че по съведение на негови съселяни той е ликвидирал голямата част от селските имоти в родното му село Еникьой, Дедеагачко. КСТ е проучил въпроса и установил, че В.- Сариеv е получил общата сума от 7 000 000 лв. Дава му се срок от една седмица да внесе в Комитета сумата от 600 000 лв. в облигации. Ако не направи доброволно вноската, Комитетът ще намери начин да я събере.³⁴⁾

От протокол № 11/14.IX.1931 г. става ясно, че РТ е решило

предстоящият конгрес на КСТ да се проведе в София на 23-24 октомври 1931 г. при дневен ред: 1. Отчет на КСТ за изминалите две години; 2. Разискване върху доклада и бъдещата дейност; 3. Приемане на проекто-бюджета на КСТ; 4. Избор на ново ръководство. За редовния конгрес е определен и списък на делегатите - общо 46 души от 19 града.³⁵⁾

Отчетът пред конгреса обхваща периода от 1.IX.1929 г. до 20.X.1931 г. Накратко е разгледано организационното състояние като се прави извод, че общо взето структурата е завършена и действа в съответствие с приемия устав. Основната цел по затягане на културно-благотворителните дружества и събиране на средства за фонд „Тракийско дело“ се изпълнява успешно. В някои градове (Пазарджик, Пловдив, Станимака (Асеновград), Свиленград и гр.) се появили независими настроения в организацията и опити за нейното въвлечане в партийни пристрастия. Наделява обаче темата за непартийния характер на тракийската организация и нейната общинска и патриотична същност.

Отново е подчертано становището, че КСТ е против всяка какви самоуправства, кръвопролития и братоубийства. Конгресът осъжда случая в гр. Кавакли (Тополовград), където в клуба на местната организация при спор и невъздържаност на 29 април 1930 г. падат убити двама - Костадин Кратунков и Янко Тодоров.

Приет е и бюджетът на КСТ за следващата година.³⁶⁾

На конгреса за председател на КСТ е избран Коста Георгиев (Гурко), който в същото време е председател и на ВИК на тракийската организация. След скорошната негова смърт (29 август 1932 г.) в Пловдив е проведен нов конгрес, на който за председател на КСТ е избран дългогодишният тракийски деец Георги Василев от Свиленград. В РТ влиза и Илко Димитров (Индже) от гр. Кърджали.

КСТ просъществува до 19 май 1934 г., когато 4 месеца след военния преврат е принуден да се саморазтури. В информацията по този повод се казва: „Съобщава на тракийската емиграция и на българските граждани, че от днес (т.е. 14 септември 1934 г.) КСТ заедно с всички поделения преустановява своята дейност.“³⁷⁾

Заключение

КСТ просъществува кратко време - около седем години. Но

той се появи в един решителен момент от развитието на тракийското движение. Той акумулира и същевременно регулира революционните страсти, постепенно привежда в правилни релси движението и особено във връзка с укрепването на легалната тракийска организация. Естествено бе в новите следвоенни условия да се търсят и намират нови форми за протест и борба на тракийци. Периодът на КСТ съвпада с успешното решаване на едни от най-болните и жизнени въпроси - оземляване, придобиване жилище, осигуряване на работата и прехраната за многобройната челяд на тракийските бежанци. Не може да се подценяват и такива факти на възход на тракийското движение: общият брой на тракийските дружества в страната надхвърля 200-220 при редовен организационен живот, тиражът на в. „Тракия“ е около 5000 бр., а средствата на фонд „Тракийско дело“ гостигат около 4 miliona лева в облигации и пари.

Разбира се, тракийци нито за миг не напускаха идеята за завръщане по родни места в Източна и Беломорска Тракия. Но за съжаление тази мечта става все по-далечна, свързана с неясното бъдеще на българо-гръцките и българо-турските международни отношения.

Не може да има никакво съмнение, че делото на КСТ, независимо от някои принудителни действия, ще заеме достойно място в историята на тракийското движение.

БЕЛЕЖКИ

1. Д-р Б.Д. Кесяков, Принос към дипломатическата история на България, т.II, С. 1926 г., стр. 82-84.
2. Вж Т. Косачев, Тракийският въпрос във външната политика на България (1919-1923), С. 1996 г., стр. 103-104.
3. И. В. Алтьнов, Междусъюзничка Тракия, С. 1921 г., стр. 177, 178.
4. Вж по-подробно за ВТРО: Ст. Трифонов, Българското националноосвободително движение в Тракия 1919-1934, С., 1988 г., гл. IV.
5. Ст. Трифонов, Пос. съч., стр. 167-181.
6. В. „Тракия“, бр. 111/11.IX.1924 г.
7. В. „Тракия“, бр. 262/13.X.1927 г.
8. БАН - ТС XVIII, ф. 26, а.е. 14, л. 178-179(
9. НБКМ - БИА, ф. 641, а.е. 32, л. 224.
10. Пак там, л. 57.
11. БАН - ТС XVIII, ф. 26, а.е. 14, л. 180-181.
12. НБКМ - БИА, ф. 641, а.е. 32, л. 57.
13. Пак там, л. 58.
14. Пак там, л. 59.
15. Пак там, л. 60
16. НБКМ - БИА, ф. 641, а.е. 32, л. 74.
17. Пак там, л. 75.
18. Пак там, л. 78.
19. Пак там, л. 78.
20. Пак там, л. 78.
21. Пак там, л. 87.
22. Пак там, л. 83.
24. Пак там, л. 97.
25. Пак там, л. 110.
26. Пак там, л. 128.
27. Пак там, л. 129.
28. БАН - ТС XVIII, ф. 26, а.е. 14, л. 123, 124.
29. Пак там, л. 143.
30. Пак там, л. 158.
31. Пак там, л. 160.
32. Пак там, л. 167.
33. Пак там, л. 165.
34. Пак там, л. 169.
35. Пак там, л. 163.
36. Пак там, л. 170-177.
37. В. „Тракия“, бр. 583 от 20 септември 1934 г.

ТРАКИЙСКИЯТ ПРОБЛЕМ В ОБУЧЕНИЕТО ПО РОДЕН КРАЙ, РОДИНОЗНАНИЕ И ИСТОРИЯ В СРЕДНОТО УЧИЛИЩЕ

Гл. ас. д-р Цонка КАСНАКОВА - ИВАНОВА
Тракийски университет - Стара Загора

Съвременното световно развитие на общество е изключително динамично. В него ярко се отклояват две тенденции на развитие - на универсализъм и космополитизъм от една страна и на стремеж към национално обособяване и самоопределение, от друга. Първата тенденция е характерна за страните, които отдавна са се самоопределили и са се наложили в света. Това са Съединените американски щати, Франция, Великобритания, Япония и пр. В същото време, по-малките и все още не укрепнали нации, между които е и българската, правят неумоверни усилия да се самоопределят. Опасността да не успеят е голяма, тъй като натисъкт върху тях - икономически, политически, морален е невероятно силен. Това изисква голяма национална издръжливост и устойчивост.

В това отношение, българската нация може да служи за пример. Поставяна многократно на исторически изпитания, тя възкръсва от пепелищата и стремително върви напред. Напред... до следващия „пожар“. Резултатите от този тревожен ход са, че от етнически земи и площ 200 000 кв. м през Средновековието, днес българската нация живее в държава с площ 111 000 кв. км.

След Берлинския конгрес през лятото на 1878 година, от Майка България са откъснати нейните свидни чеда - Тракия (Огрийска и Беломорска), Македония, Поморавието, Северна Добруджа. Направените по-късно усилия за национално обединение са без успех. Причините за това са от различно естество, но може би главната от тях е липсата на ясна национална доктрина. Частица от нея са формите на историческото образование в Средното училище.

Тракийският въпрос е част от българския национален въпрос. Той възниква, както беше отбелязано по-горе, с решението на Берлинския съюз от 1878 г., когато българските земи са жестоко разпокъсани. В Огрийска и Беломорска Тракия

в продължение на десетилетия се осъществява системен и последователен геноцид на българското население. Най-трагични са последиците от Преображенското въстание (1903 г.) и от Междусъюзническата война (1913 г.). Изпепелени са десетки селища, избити са хиляди жени, деца и мъже. Изкуствено са обезългарени много области. Изdevателствата и жестокостите, които са извършени над българите по време на тези събития надминават ужасите от Перущица и Батак по време на Априлското въстание от 1876 г., за които еписано търде много не само в България, а и в целия свят.

Малцина са обаче онези от съвременниците ни - малки и големи, които знаят историческата истината за стапалото през 1903 и 1913 г. в Тракия, както и особеностите в бита, нравите и обичаите на тракийските българи, а това също е част от нашата национална история. Научните изследвания по проблема не се популяризират. Ограничено е мястото им и в учебниците по история.

При анализ на учебното съдържание по Роден край (I и II клас), Родинознание (III и IV клас) и по история - (V - XII клас) не е трудно да се открие, че не се отделя заслужено място на националната идея. Имам предвид, че не се представя пълна и обективно вярна историческата картина за съдбата и живота на българите-бежанци и на тези, останали извън пределите на Отчеството.

Трябва да отбележа, че в обучението по Роден край в I и II клас има подходящи теми, където могат да се разискват посочените по-горе проблеми. Това разбира се, зависи от компетенцията и интересите на преподаващите учители, от техните методически способности.

В I-ви клас особено подходяща и много интересна би била темата „Моето семейство“. В използванятия педагогическа практика учебник²⁾, на базата на 6-7 илюстрации се предвижда представяне и разискване на въпроса за „Моето семейство“ - кои са неговите членове, какви права и задължения имат и т.н. Тук именно могат да се потърсят родовите корени и да се разкажат интересни неща за родните огнища в Огрийска и Беломорска Тракия. Има толкова много спомени в тракийската памет, толкова красота и жизненост в тракийските носии, в тракийските празници и обичаи, част от които се предават и на съвременното българско семейство.

Във II-ри клас има цял дял, под заглавие „Моят дом“. Той съдържа осем теми, а именно:

- Близки на семейството;
- Семеен календар;
- Труд и отдих на семейството;
- Семеен бюджет;
- Домашен уют;
- Домашна градина;
- Домашният стопански гвбор;
- Опасни бедствия.

Във всяка една от тези теми могат да бъдат „утвърждавани“ идеите за българския дом в различните региони и епохи, да се акцентуира върху това, което сме съхранили от дедите си. За това са нужни обаче много познания и желание за родолюбие възпитание.

Например, в темата „Близки на семейството“, след общо представяне на семейството, могат да се разискват роднински и приятелски връзки, може да се пресъздаде една родова среща. Във връзка със задачата всеки да състави родословно дърво на семейството си, на учениците може да се постави задача да питат родителите си за своите близки прародители - къде са живели, каква е била съдбата им.

В цялата тема се утвърждава идеята, че семейството е една малка общност, необходима за всеки и че за общото благополучие са нужни съвместни усилия, задружие и обич. Освен това, разговорът за близки и познати засилва любознательността на децата, стимулира комуникацията между различните поколения и тяхното взаимно уважение и почит. Особено полезно в тази насока се оказва съставянето на родословно дърво от всеки за фамилията на бащиния си род.

Разискванията по втората учебна тема „Семеен календар“ също стимулират създаването на по-близки отношения в семейството и рода. Всеки ученик е добре да изработи свой семеен календар, който да включва освен рождените и именни дни, различни годишници, празници на рода и други подобни. Различните въпроси и задачи в учебника дават възможност децата от малко да е съпричастно към проблемите на семейството и рода си, а това са извечните човешки ценности.

Учебното съдържание по Родинознание в III-ти клас е разпределено в два основни дяла:

- Нашата земя хубава;
- Минало незабравимо.

В първия дял се дават основни географски познания за България, а във втория - исторически познания за развитието на България в различни епохи.

Проблемът за семейството и рода е позабравен. Чак в последната тема на втория дял, под заглавието „Празници в Република България“, след кратко представяне на двата национални празника - Трети март - Освобождението на България от османска власт и 24 май - Ден на славянската писменост и култура, вниманието се насочва и към някои християнски празници - Рождество Христово (Коледа) и Възкресение Христово (Великден).

Поставя се акцент на факта, че на Бъдни вечер цялото семейство се събира около трапезата. На нея се поставят много храни и плодове, които ражда българската земя. Тук децата, наследници на тракийските бежанци могат да почерпят информация и да споделят със съучениците си за тракийските Бъдни вечери, за тракийските ястия, за тракийските погачи, за носии и гр.

За другия голям християнски празник - Великден също се дава кратка информация в учебника. Отбележва се, че „празнуването на Великден е свързано с красиви и весели обичаи. Боядисват се шарени яйца, пекат се козунаци. Тържествената великденска служба е възхвала на Възкресението на Иисус.“⁹⁾

Тези две теми, в зависимост от подготовката и интересите, както и от нагласите на учителя могат да послужат за задълбочени разговори за съдбата на различните семейства и родове в различните исторически епохи. За това, как са се празнували тези празници в различните региони на България и сред българите извън нейните предели. Учениците могат да получат тази информация чрез разговори с роднини от различни поколения, да покажат различни семейни реликви.

По Родинознание в IV клас учебното съдържание е разпределено в две основни части:

- География;
- История.

В първата част са представени географските особености на нашата Родина и нейното културно развитие, а във втора

рата част - миналото на нашите земи от древността до падането на България под османска Владост.⁵

Тематиката дава големи възможности за включване на информация за рода и семейството, но това не е направено от авторите. Нищо не е казано за семействата и родовете на древните траки - най-старото население на Балканския полуостров, създателите на изключително богата по форми и съдържание материална и духовна култура.

Липсва информация за българското семейство и родова памет и през Средновековието, както и за тяхната съдба в годините на османското завоевание.

В пети клас на Средното училище по учебния предмет История и цивилизация се изучава османският период в българската история (от края на XIV век до 1878 г.).

В педагогическата практика в момента са разпространени три учебника, одобрени от Министерство на образованието и науката. Единият е с автори: Светлана Иванова, Александър Антонов, Дарина Билярска, Кета Мирчева и Евгения Давидова. За първи път в този учебник е направен опит за присъствие на историкоантропологическа информация чрез извеждане личността на духовника, на интелигенцията и на буржоазията. Тук именно има големи възможности за внасяне на информация, свързана с дейността на тракийски духовници, интелигенции и първенци. За това как те са действали за съхраняване на българското национално самосъзнание в различните региони на България. Това може с особена сила да се подчертава и в темата „крепители на духа“, където става дума за учители, духовници, иконописци, преводачи на книги, лекари, вестници и книжари. Често духовникът бил едновременно учител и преводач на книги. Учителят съчетавал обучението на децата с писането на учебници и издаването на вестници. Лекарят не само лекувал хората, но също превеждал или пишел книги и статии. (1, с. 117).

Черти от личността на учителя са описани и в преговорната тема „Лица от новото време“, където се казва: „Стремежът към знание го поставял на особена почит. Не богатството, образоването било причина за авторитета на даскала... Даскальт знаел повече от останалите граждани. Затова всички се съветвали с него. Учителят участвал във всички важни събития на селището. Бил сред най-дейните

църковната борба. Ставал инициатор за създаването на читалища и други просветни дружества. Организирал първите театрални представления. Четял беседи. Бил сред първите членове на революционните комитети. Даскальт участвал в заседанията и водел протоколите. Когато трябвало да се изложат искания на българите до османската власт, пак той пишел молбите. Редовно сътрудничел на вестниците...“ (1, с. 193).

Тук е и вестникарят, който „се грижел за всичко - да събира пари, да намира печатарски букви, да привлича дописници, да разпространява изданието си пред читателите. Това не било лека задача - още повече, че не получавал никаква заплата за труда си. За да се издържа, той изпълнявал и друга професия - най-често бил учител. Липсата на средства обикновено водела до спирането на вестника.“ (1, с. 196). Тук също може да се използва информация за книгопечатането и вестникарството в Одринска и Беломорска Тракия.

На българския буржоа внимание се отдава в темата: „Стопанското възмогване“, където четем: „Част от българите забогатели чрез занаятчийство и търговия. Тези богати българи наричаме буржоа... Буржоата - едри и средни търговци, първомайстори и еснафи, селски първенци, богати джелепи, започнали да отделят част от спечелените пари за строеж на църкви и училища, за наемането на даскали и прашането на ученици в странство. Те заети ръководни места в общините на своите селища. Спечелили и уважението на османските власти. Авторитетът, който добили, благодарение на стопанската и обществената си дейност, породил у тях и ново самочувствие.“ (1, с. 107-108). Стопанското възмогване започва най-рано в земите на Тракия, за което съдейства кръстопътното и място и широките интереси и възможности на нейните първенци. На това също трябва да се обръща специално внимание, което често се пропуска от учителите.

За мантиалитета и поведението на зараждащия се буржоа информация се подава и от темата „Лица на Новото време“, където пише: „Водеща фигура станал гражданинът, буржоата с ново самочувствие и възприемане на света.“ (1, с. 192). Освен това, обръща се внимание и на личността на търговеца като част от буржоазния тип по следния начин: „Споделял

и впечатленията си за това къде и как живеят другите хора. Променил се и външният му вид. Започнал да подражава на европейците - сменил потурите с панталоните, феса с шанка, т.е. донесъл новата мода „алафранга“. Търговецът от първо поколение бил самоук човек. Учел всичко направо от живота. Но след като обиколил света и видял силата на знанието, той не жалел пари да гage най-добро образование на децата си. Отделял от печалбата си и за общинското училище. Станал спомоществовател на много книги и вестници... развал се на почитта на сънародниците си. Ползвал се и с уважението на османската власт... Младите търсели съвет и пари за учение. Големите дирели помох за търговските си начинания... Обикновено повечето търговци, след като натрупали достатъчно пари, отивали до Божи гроб, от където се връщали хаджии...“ (1, с. 192-193). Тракийската памет е съхранила много спомени за своите чеда, които се славели като добри търговци и покровители на българската култура и учебно дело. Нужно е само учителите да подсигурят учениците да погърсят информация за това от своите баби и дядовци, от своята родова легенда и урочните им занятия ще станат по интересни и от фантастичен филм. Малцина са обаче тези, които го правят.

В този учебник за първи път се характеризират не отделни черти на гражданина въобще, а конкретно на буржоата, който е носител на новия начин на производство, на новите идеи, мода и култура.

Специално място е отделено и на селянина. Неговото описание се прави като се характеризират някои негови личностни черти, свързани предимно с бита му: селска община, задължения, инвентар. Загатната е селската психика по отношение на изпълнение на задълженията, както и причините за липса на прогрес в земеделието, като например: „... Не се стремели да произвеждат зърно в излишък, за да не плащат големи данъци“. (1, с. 147). Малко по-голямо внимание е отделено на семейните отношения. До голяма степен са изяснени функциите на съпруг - стопанин, съпруга - майка и децата с техните функции, права и задължения в семейната общност. Става въпрос и за някои семейни, общоселски и християнски обичаи и традиции, като Коледа, Великден, Герман, седянки, тлаки, общоселски събори и курбани. Тук отново може да се използва тракийския фолклор, тракийската памет.

Вторият учебник по история на цивилизация за пети клас е с автори Вера Мутафчиева и Райна Гавrilova, „Просвета“, 1994 г. В него, освен традиционната тематика в национално-патриотичен дух, авторите са направили опит да вкарат и въпроси от областта на историческата антропология. Тези материали обаче са разпокъсани, несистематизирани, което затруднява учениците да анализират човешките взаимоотношения и да съставят портрети на социално-психологическите типове, характерни за периода. В повечето случаи проблемите са разгледани обобщено за България изобщо или за градския човек например, без да са разграничени специфични черти на отделния тип.

Прави приятно впечатление обаче, че се отделя внимание на новите реалности и отношения, които настъпват след нашествието на османци, например, усядането на турци, отношенията християни - мюсюлмани. Освен това, дава се (макар и кратко) описание на селото и на селския дом: „Как изглеждало едно тогавашно село? Преди всичко то имало не много къщи - десетина до тридесетина. Те били твърде бедни. Строели ги от плет и кал, рядко от кирпич или камък. В приземието се намирал оборът, където зимата прибирили добитъка. Понякога при него се прибирало на топло цялото семейство. Селският дом имал една или в добър случай две стаи над обора. Ако били две, едната била запазена за младоженците или жената родилка. Иначе всички живеели заедно, но пък и кога им оставало свободно време за външи. Осветление у дома си нямали, осветявало ги огнището... Доста повече внимание селянинът отделял на своя двор, който представлявал малката му крепост... В двора се намирали стопанските постройки, където се пазел добивът - зърно, сено, сушен плодове; кокошарникът за домашните птици, свинарникът. В двора си селянинът държал всичко необходимо за своята работа - рало, лопати, момуки, сърпове, брадви.“ (8, с. 37-38). Интересно би било за учениците да се представи подробно подобно описание и на типичен за тракийските земи селски дом, да се направи съпоставка и сравнение.

В раздела за селския бит се отделя внимание на селската храна, която е твърде оскъдна и кратко описание на прашници и кални селски улици.

Темата „Светът на българина. Народната памет“ е обоб-

шена тема, в която не се прави индивидуално описание на кръгозора на отделните социално-психологически типове. Информацията за света на българина обаче е твърде интересна: „За голяма част от тях той се съдържал в землището на селото или най-много стигал до хоризонта... Мъжете, които Веднъж, вяркани отивали до пазара в града, все пак опознавали местността. А и султановите ангари ги принуждавали да изминат много дълъг път - до някоя гранична крепост... Най-затворени в своя мъничък свят оставали жените. Техният път бил от къщи до нивата и лозето, до реката. Този свят те познавали дълбоко, привързвали се към него с обич. Той означавал за тях родина. Съвсем рядко се намирали българи, които реално си представляли докъде се простират границите на България, очертани с общ език..“ (8, с. 44). Тук може също да се даде интересна информация за по-широкия кръгозор на тракийските българи, които кръстосвали на дълъж и шир Османската империя. Важен е разбира се и факта, че те са част от средиземноморската цивилизация.

В този учебник се отделя внимание и на различните представители на Новото Време - селянинът, занаятчията, интелигенцията, буржоазията.

Новото издание на авторите от 1996 г. е разширено с темите „Религиозният живот на българите“ и „Семейният живот на българите“. В първата тема се прави разграничение между религия и Църква. Изведена е на преден план самобитността на религиозния морал на българина, съчетаващ християнската религия с някои стари вярвания и култове, т.е. народното християнство. Отделено е внимание и на такива проблеми като - суеверието на народа ни, религиозни празници, пости.

„Семейният живот на българите“ е определено, тема с историкоантропологическа информация. Тук вниманието на учениците е насочено към отношението на българина към семейството и семейните празници, запознават се с ролята, положението и задълженията на баща, майка и деца. Описана е и задругата като социална единица, която играе важна роля в живота на българите през османския период. Тук също е много подходящо да се вмъкне информация за особения дух и привързаност в тракийското семейство, за неговото задружие и готовност за подпомагане.

Третият учебник по история за пети клас е с автори Елена Грозданова и Николай Жечев. За разлика от предходните два учебника, където авторите са включили определена информация за семейството и рода, тук такава почти липсва.

Насоката, която авторите на учебника следват е изцяло позитивистична. Включените теми отразяват най-вече теми от стопанския живот, особености на османската социално-политическа система, политика и войни, бунтове и въстания, културните, просветните, църковно-националните борби на българите. При такава структура на учебното съдържание обаче също може да се включва информация свързана с тракийските земи, тъй като те са част от нашата национална история.

Внимателният анализ на учебниците по история и цивилизация за пети клас на Средното общеобразователно училище и тяхното използване в практиката показва, че това са малкото учебници по история в средното българско училище, в които е включена информация, даваща възможност за разглеждане и на особеностите в развитието на тракийските земи и тракийското население. Особено интересни в това отношение са учебните теми: „Жителите на Румелия“, „Една земя с различни вери“, „Край домашното огнище“, „Селото“, „Градски живот“, „Хлябът“, „Народ непреклонен“, „Книгите“, „Кърджалийското Време и българите“, „Времето на реформите и българите“, „Крепители на духа“, „Възрожденският град“, „Земята и нейните стопани“, „Новото ежедневие“, „Лица на Новото Време“, „На Узунджовския панаир“ и др. Може би, наистина, в това учебно съдържание няма тема, в която да не е подходящо използването на посочения подход. Друго благоприятно условие за това са пъстроцветните илюстрации в учебниците. Внимателното гледдане в тях и подходящата интерпретация дават възможност за по-обективно възприятие на епохата, на условията и на особеностите в човешкия живот и развитието на сложните човешки взаимоотношения. За първи път в педагогическата практика, след 1944 г., учебното съдържание за най-трудния период от съществуването на българския народ, периода на османското владичество, е представен така, че създава условия не за конфронтация, а за взаимно разбиране. Разбиране и мирно съжителство на хора с различна етническа и религиозна принадлеж-

ност, които по една или друга причина са принудени да живеят столетия в нашите земи. Деликатно и ненатрапчиво се утвърждава съвременната идея, че трябва да търсим това, което ни обединява, а не това, което ни разделя и противопоставя, защото този свят е за всички.

В шести клас се използва един учебник по история и цивилизация, одобрен от Министерство на образованието и науката с автори: Милчо Лалков, Мария Радева и Людмила Зидарова.⁶ Неговото съдържание е съобразено с учебната програма, в която се предвижда изучаване миналото на българите в периода от Освобождението (1878) до средата на 50-те години на XX век. Информацията в учебника е свързана преди всичко с политико-събитийната история. Текстът е написан на високо академичен език и е твърде далеч от възможностите на шестокласниците.

В учебната програма по история и цивилизация за VI-ти клас са включени пет теми, които пряко са свързани с българския национален въпрос и това са:

- Съпротивата срещу Берлинския конгрес;
- Българите от Македония и Одринско в порив към свобода;
- Драмата на Междусъюзническата война - 1913 г.;
- България, Балканите и Европа (1878 - 1918);
- Външната политика и националната идея: надежди и разочарования (1919-1944).

В първата тема се разглежда спонтанната съпротива на българския народ от всички етнически български земи против решенията на Берлинския конгрес от 1878 г. В него не се отделя специално внимание на българите от Тракия, които вземат активно участие в този процес.

По-интересен в това отношение е вторият урок, където се дава информация за положението на българите от Македония и Одринско, техният стремеж за свобода. Прави впечатление обаче, че е отделено по-голямо внимание на събитията и настроенията в Македония, а онова, което става в Одринска и Беломорска Тракия е представено твърде схематично. Включени са портрети само на дейци от Македония, а нима Тракия няма своите водачи?

Следващата тема, в която е засегнат и тракийският проблем е посветена на трагичната драма, която нашият

народ преживява по време на Междусъюзническата война от 1913 година. Макар да е такова заглавието обаче, липсва информация за истинската драма, свързана с разорението и злощастията на тракийските българи, описани толкова детайлно от проф. Любомир Милетич, два месеца след събитията. В учебното съдържание са фиксирани последователно само политическите събития. Няма нито дума за това как хората от Одринска Тракия бягат, за да се спасят от преследващата ги на всяка крачка смърт десетки и стотици километри. Някои от тях достигат чак до Стара Загора, Хасково и Пловдив. Нито дума за това как реките Арда и Марица текат дни наред кървави, за десетките изпепелени селища и стотиците български семейства останали без покрив над главите си. Нима това не е история? Срамуваме ли се от историческата истина такава, каквато е била или се страхуваме да не засегнем честолюбето на нашите съседи?

В четвъртата тема се разглежда балканския и българския национален въпрос в периода от 1878 до 1918 г., а в петата се проследява външната политика и развитието на националната идея между двете световни войни. В рамките на разгледаните общи проблеми се отделят два-три реда, третиращи проявите на тракийските българи. Трябва да се отбележи, че в тях е отделено място и на бежанския проблем. Информацията, разбира се, може да се разшири в зависимост от региона, в който живеят учениците.

Приятно впечатление прави, че в темата „Българите между Ориента и Европа“, където се разглеждат въпроси на бита и всекидневието е поместена и снимка на невестински костюм от Беломорска Тракия.

В урока пък за българската култура в края на XIX и началото на XX век, макар и в един абзац се посочва, че „българите извън Отечеството също имат свои първоначални и класни училища на роден език. Гимназиите в Солун и Орин са опори на българщината в Македония и Одринско.“ (6, с. 74).

Според учебната програма, в VII клас по история и цивилизация се изучава История на Стария свят. В педагогическа практика се използва един учебник, одобрен от Министерството на образованието и науката, с автори Васко Араулов и Цветан Цветански. Макар да е обременен с много фактуология, в учебника има и теми с информация за Древна Тра-

кия. Такива са: „Голямата промяна - появата на земеделието“, „Праисторическото изкуство“, „Ранноземеделски култури“, „Тракийските богатства и гробници“, „Златният век на римската култура“, „Забавления и игри“, „Светът на робите“, „Римското наследство“ и гр.

Обучението по история на цивилизация в VIII клас се осъществява чрез два, одобрени от Министерството на образованието и науката учебника. Автор на единият от тях е Георги Казаков, а на другия - авторски колектив, в който са включени Христо Матанов, Георги Сотиров и Людмил Станчев. Съобразно учебната програма, в този клас се изучава средновековна обща история. За тази епоха са запазени много по обем и разнообразни по съдържание исторически извори и това е умело използвано от авторите и на двата учебника. Има още обаче какво да се желае във връзка с обсъжданата проблематика, тъй като не е достатъчна информацията в учебното съдържание.

В девети клас по история на цивилизация се изучава обща (световна) история, която обхваща периода от края на XV век до Първата световна война (1914-1918). В педагогическата практика в момента се използват два учебника. Единият, с автори Андрей Пантелей и Борислав Гаврилов и Вторият, с автори Даниел Вачков, Боряна Панайотова, Емилия Карабоеva, Красимира Йончева, Петър Карабоеv. Вторият учебник е с по-модерно виждане. Тематичното оформяне на учебното съдържание позволява широко прилагане на краеведския подход. Особено подходящи за тази цел са темите: „Промяната“, където се разглеждат въпроси като: черната смърт, духът на градовете, Ренесансът, магията на откритията, страховете; „Разделена Европа“, с интересните въпроси за новия дух на католицизма, „Триумфът и залезът на полумесеца“, „Европа на контрастите“, с проблемите за градовете, за храната и гр.; „Светът на бюргера“: трудът като религия, активите и пасивите на живота, времето е пари; „Романтизмът“: необходимостта от промяна, границите, романтичният дух, логика или приказка, синтезът; „Последната война в САЩ“: съюзът с много лица, робите - хора или частна собственост, неизбежният конфликт и гр. „Страховете и надеждите на Европа“: светът на башите, всички срещу всички и гр.

В десети клас, съобразно учебната програма, по история и

цивилизация се изучава Съвременна световна история. Макар да има подходящи теми, свързани с развитието на балканските народи в края на XIX и началото на XX век, Първата световна война (1914-1918), проблеми на културното развитие на балканските народи, липсва информация за тракийския проблем. Всичко отново остава на волята и интересите на отделните учители.

В единадесети и дванадесети клас се изучава отново История на България. Това е цялостен, завършващ курс по национална история, който обхваща развитието на българските земи и народите, които ги наследяват от Праистория и Античност до 90-те години на XX век. В Педагогическата практика са наложени три учебника. Първият, с авторски колектив: Петър Делев, Петър Ангелов, Георги Бакалов, Цветана Георгиева, Пламен Митеv, Стайко Трифонов, Искра Баева, Бойка Василева и Евгения Калинова-Яйджиева.⁷⁾ Авторският колектив на Втория учебник включва: Васил Гюзелев, Константин Косев, Милчо Лалков, Любомир Огнянов, Мария Радева.⁴⁾ Автори на третия учебник по история на България за XI-XII клас са: Александър Фол, Йордан Андреев, Вера Мутафчиева и Иван Илчев.

Прави приятно впечатление, че и трите учебника са написани на достъпен за учениците език и стил, изискано оформен в художествено-естетически план, с различни, богати по съдържание исторически извори.

Теми, които позволяват в някаква степен да се разглежда историята на тракийските българи са: „Българският народ под османско управление“; „Българското общество през XV-XVII век“; „Православната църква през XV-XVII век“, „Българската култура през XV-XVII век“, „Битът на българите в контакtnата зона на две цивилизации“, „Българите и европейският свят“, „Стопанската инициатива на възрожденските българи“, „Бит и всекиднебие на възрожденските българи“.

Особено благоприятни са темите, свързани с бита и ежедневието на българите по време на османското владичество и през Възраждането.

Прави впечатление, обаче, че темите от Новата и Най-новата история на България са посветени предимно на политико-събитийната история. Тук човекът с неговите преживявания почти липсва, а периодът е изключително богат със свежа информация, която може да разнообрази и обогати учебната дейност. Изключение правят темите от учебника на В. Гюзелев и колектив: „Национални измерения и европейски ориентири в културното развитие на България на синора на две столетия“ и „Култура и културна политика на България след Втората световна война“.⁴⁾

Темите, свързани с българския национален въпрос са само две, съответно от 1878 до 1918 г. и между двете световни войни. Тази тематика е предвидено да се разглежда в така нареченото второ равнище. Това означава, че не всички ученици изучават тези проблеми, а само онази част от тях, които се включва в групите за разширено изучаване на историята. В посочените по-горе две теми информацията, която се отнася до тракийския проблем е повече от схематична. Всичко се изчерпва с три-четири изречения.

Изключение в това отношение прави ученикът по история на България (1878-1944), с автор Стайко Трифонов.¹⁰⁾ В него се отделя специално внимание на българската национална идея в периода след Освобождението. Разглежда се съдбата на българите, останали извън пределите на България, бежанския въпрос. Отделено е значимо място и на тракийския проблем. За съжаление обаче в момента този учебник не се препоръчва от Министерството на образованието в науката и почти не се използва като учебно пособие. Фактът обаче, че всяко негово ново издание се изчерпва само за няколко дни от книжните щандове е достатъчно доказателство за неговата стойност.

Казаното до тук дава основание да се направи изводът, че в обучението по История на цивилизацията в средното училище не е отделено достатъчно място на българския национален въпрос като цяло и в частност на тракийския проблем. Нужно е допълване на учебната програма, както и на учебното съдържание за различните класове. Въпроси, които може да реши единствено Министерството на образованието и науката. Отново ще подчертая обаче, че в голяма степен

всичко това е и въпрос на подготовка, научни интереси и духовни нагласи от страна на преподаващите учители по история и цивилизация.

Ползвана литература:

1. Антонова, С. и колектив. История на България за 5 клас на СОУ, С., 1994 г.
2. Василева, Е. и гр. Роден край за първи клас на СОУ, С., 1991.
3. Гетова, Д. и Т. Боеv. Роден край за втори клас на СОУ, С., 1991.
4. Гюзелев, В и колектив. История за 11 клас на СОУ, С., 1996.
5. Лазаров, П. и Г. Казаков. Родинознание за IV клас на СОУ, С. 1996.
6. Лаков, М. и гр. История на България за VI клас на СОУ, С., 1996.
7. Делеv, П. и колектив. История на България, С., 1996.
8. Мутафчиева, В. и Р. Гавrilova. История за 5 клас на СОУ, С., 1996.
9. Pageva, M и гр. Родинознание за 3 клас на СОУ, С., 1992.
10. Трифонов, С. История на България С., Булвест 2000.

ЗАЩО НЯМА РЕШЕНИЕ НА ВЪПРОСА ЗА ЧАСТНИТЕ БЪЛГАРСКИ ИМОТИ В ТУРЦИЯ

УСЛОЖНЕНИЯ И МЕХАНИЗМИ ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕТО ИМ

Папани КОЗАРОВА

Проблемът, свързан с намиращите се днешната територия на Турция частни български имоти стои нерешен почти цял век с обяснението, че е много сложен. Необходимо е да се разберат причините за сложността, да се вникне в същността ѝ, да бъде преодоляна, а не да се иска заради нея българите да продължават да проявяват търпение.

Трябва да отбележим, че в историята на проблема са вплетени два процеса със съществено значение в търсенето на неговото решение: от една страна се констатира увеличаване на условията, които са благоприятни, а от друга - растат и усложненията, които пречат на решаването му.

Има основания да твърдим, че главна роля за нерешаването на проблема играе не сложността му, а създаваните към него дипломатически и дезинформиращи усложнения. Кои са те?

Първо ще разгледаме усложненията, които България и Турция създават в дипломатическите си отношения.

Отговорните фактори, които са длъжни да решат проблема, са българската и турската държава, защото преобладаващата му част е възникнала от въоръжени конфликти и дипломатически договорености между тях. Тяхно е и задължението да защитават правата за завръщане на прогонените и за възстановяне на собствеността им.

Такива права са договорени в Цариградския мирен договор и Одринското съглашение за бежанците от Тракия, сключени през 1913 г. - съответно на 29 септември и 15 ноември. Без да коментираме регламентираните в тях несправедливости за българите подчертаваме, че Турция не изпълни нито едно от договорените там нейни задължения. Тя не изпълни и продължава да не изпълнява задълженията си, договорени и в Ангорските спогодби от 1925 г.¹⁾ Необходимо е да припомним тези

договорености:

1. „Разбира се, че българските поданици запазват правата на собственост върху имотите си, находящи се в Турция...“²⁾

2. Имотите да бъдат „върнати“ на собствениците-български поданици, които не владеят собствеността си в Турция и да им бъдат дадени полагащите се за тях „приходи“ и „наеми“.³⁾

3. В чл. „Б“ и „Г“ изрично е заявено, че изброените права не важат единствено за онези български поданици, „... които са се изселили“ от Източна Тракия между 1912 и 1925 г. А в чл. „В“ е уточнено, че само тяхните имоти „...ще останат собственост...“ на турската държава.

Българските поданици, които запазват правата, регламентирани за тях в чл. „Б“ и „Г“, не са конкретно упоменати никъде в Ангорските спогодби. Този неслучаен пропуск попълваме в табличен вид с :

Таблица за категориите български поданици,
които са със запазени или незапазени права върху
своята собственост в Турция

Категории български поданици	Преселени			От територията на
	преди 1912 г.	между 1912-1925 г.	след 1925 г.	
Наследници на избити	да	да	да	Цяла Турция
Бежанци и наследниците им	да	да	да	Цяла Турция
Изселили се и наследниците им	да	да	да	Цяла Турция
	да	не	да	Европейската част на Турция

„да“ - имат право

„не“ - нямат право

Вместо да удовлетвори правата на българските поданици, така както са договорени, турската страна продължава незаконно да ползва техните заграбени от нея имоти, възлизащи на над 3 miliona декара земя и над 40 хиляди сгради с стойностен еквивалент над 10 милиарда щатски долара (по курс на долара от 1983 г.).

Друго усложнение на проблема е имитацията на взаимност. В Ангорските спогодби взаимността е привидна. Правата и задълженията на двете страни са изразени с еднакви суми. А на практика - взаимност изобщо не съществува. Със своите всеобхватни отстъпки, включително и съвтрешното си законодателство още в 1921 г., а и в 1991 г. за възстановяване на имотите на изселилите се в Турция, българската държава допълнително улеснява турската държава да не изпълнява задълженията си. Последната продължава да задържа заграбеното, незаконно го ползва, отказва гори да преговаря по българските имотни права, или блокира преговорите по най-различни начини. Ясен и пресен пример за това е случаят, който изнесе министър-председателят на България Иван Костов на 09.02.2001 г. по повод питането на групата от ДЛ Ангел Найденов. От трибуната на Народното събрание министър-председателят заяви: „В хода на преговорите турската страна връчи проект на спогодба по въпросите на собствеността, който обаче не е приемлив за българската страна, тъй като не предлага баланс във възстановяването на имуществените права на българите-бежанци от Източна Тракия и Мала Азия“.⁴⁾ Ясно е, че и с тази си проекто-спогодба турската страна цели едностренно удовлетворяване само на своите претенции.

На второ място ще разгледаме усложняващата роля, която играят българските публикации, които изопачават, или премълчават истината по разглеждания проблем. Присъединявайки се към схващането, че журналистиката има сила на четвърта власт, добавяме, че правните последици от публикациите могат да бъдат много сериозни, съобразно с изброените по-долу разпоредби:

Уставът на Хагския постоянен международен съд (единодушно прием в Женева от Събранието на Обществото на народите (ОН) на 13.12.1920 г. и ратифициран на 12.08.1921 г.) разпорежда:

„Съдът ще прилага... и доктрината на най-renomиранияте публицисти, като спомагателно средство за установяване на правни норми“.⁵⁾

Тази постановка е потвърдена в т. д на чл. 38 в Статута на Хагския Международен съд, (учреден от Устава на Организацията на обединените нации (ОН), влязъл в сила от 24.10.1945 г.;

„Съдът, чиято функция е да решава - в съответствие с международното право - спорове, отнесени до него, прилага... и доктрината на най-квалифицираните автори на различните нации като помощни средства за установяването на правните норми.“

Цитираните клаузи ни карат да изразим отношението си по публикациите на някои от българските реномирани публицисти-квалифицирани автори.

Най-голямо внимание (рискувайки да прекалим с цитатите) отделяме на Всепризнания и широко ползван труд „Източният въпрос и нова Турция - с оглед към интересите на България“, София 1926 г. В разглеждането на Ангорските спогодби от 1925 г., авторът Иван Алтънов не споменава участващия в тях термин „изселили се“. Вместо него Алтънов пуска в ход нефигуриращия в спогодбите термин „бежанци“ като съществуващ в тях термин. И въз основа на това своеувие съвршено неправилно твърди, че съгласно с Ангорските спогодби от 1925 г.:

„.... изобщо бежанците губят правото да се завърнат по домовете си във всяка от договорящите страни...“ и че, бежанците, които са се изселили след 5/18 октомври 1912 г. губят правото на собственост над своите имоти „.... безвъзмездно в полза на държавата, която владее имотите им.“ За направените договорености Иван Алтънов дава следната оценка:

„Това положение на Ангорската спогодба, което засяга имотите на бежанците, съставлява същинска сполиация (б.м. - ограбване, отнемане чрез измама или насилие) на частно правни имуществени интереси. Преди всичко имотите на визираната категория бежанци от Източна Тракия далеч надвишават по стойност тия на същата категория бежанци от България. Но вън от това, всяка от двете държави посяга чрез другата върху имотите на своите поданици, като върши в случая едно безвъзмездно отчуждаване.“ По-нататък ав-

торът съобщава, че „... тая suis generis (б.м. своеобразна) конфискация не е ни най-малко наложена на България, а е била възприета по общо съгласие между двете заинтересувани страни“ и прави юридически несъстоятелния извод: „По този начин въпросът за имотите на бежанците може да се смята ликвидиран във взаимоотношенията на България и Турция, но той се открива под нова форма между заинтересуваните бежанци и респективните им правителства.“⁶⁾

Заслужава внимание и заявлението от автора в предговора на труда му, а именно: „В изложението съм целил да спазя строго научен метод и да подложа събраният фактически материал на една обективна преценка. Тая преценка я правя от международно правна гледна точка с тенденция да подчертая своя възглед по отношение на някои от най-новите прояви из областта на узаконеното международно право... София, 23.02.1926 г.“

Със съжаление трябва да отбележим, че в частта за Ангорските спогодби авторът не е осъществил заявлениите си намерения. Напротив, неговият възглед не е резултат на обективна преценка от международно правна гледна точка, поради което е и против интересите на България.

Съвсем меко казано, необяснимо е защо този ерудиран автор си е позволил да въведе термина „бежанци“, след като този термин не участва нито веднъж в 5-те документа на Ангорските спогодби от 18.10.1925 г. При това въвеждането на термина, „бежанци“, е напрарено състен ѝй като е употребено не един, не два, а цели 9 пъти в рамката на главесетина реда.

Законен е също така и въпросът защо вешият в международното право Иван Алтьнов с такава лека ръка заявява, че въпросът за „безвъзмездно“ присвоените от държавите имоти на бежанци може да се смята за ликвидиран в междудържавните им отношения. Наистина е необяснимо, след като сам признава, че от тяхна страна това е един акт на ограбване чрез измама и насилие. Защо не препоръчва денонсиране на договора или поне насочване към неговия член „3“, който предвижда уреждането на „мъчното им“ да става по дипломатически път? Неясно е защо авторовият „възглед, съобразен с международното право“, насочва многократно по-ограбените българи да търсят възмездяване не от ограбилата ги

турска държава, а от българското правителство?

Въпроси много (има и други), но все без отговори с доказателства. Ясни са обаче поне две последици, получили потвърждение от времето:

Първо: Нито българските граждани, нито българските правителства са се повлияли от манипуляцията, че имотните проблеми са ликвидирани във взаимоотношенията между българската и турската държави. Макар и с големи прекъсвания, тези имотни проблеми не са отпаднали от дневния ред на дипломатическите им взаимоотношения. Ощетените български граждани са отправяли своите претенции единствено към турската страна, а от българското правителство и международните институции са изисквали само дължимото посредничество и подкрепа.

Второ: Подмяната на термина „изселили се“ с „бежанци“ има друга съдба. Може би обстоятелството, че Иван Алтьнов е бил на работа в българската Легация в Цариград от пролетта на 1922 г., а от есента (на същата година) участва в състава на българската делегация на Лозанската конференция, по право го причислява къмrenomирания публицисти и квалифицирани автори. И може би поради това въздействието на подмяната се е разпространило като ракови метастази. Цели 70 години публикациите лансирам неправилната теза, че съгласно Ангорските спогодби „бежанците“ от периода 1912-1925 г. губят правото си на собственост за имотите си в Източна Тракия. А организираното тракийско движение насочва усилията си предимно към промести срещу Ангорския договор, към искания за денонсирането му и предявяване претенции само към имотите, отнети преди 1912 г., след 1925 г. и тия от Мала Азия, отнети през 1914 година. Независимо от това, че при всяко от 6-те подавания на декларации за българските имоти в Турция са били декларирани и имотите на тракийските бежанци от Източна Тракия, които са били прогонени в периода 1912-1925 г., инерцията за непредявяне на претенции за тях е продължавала.

Качествено нов подход настъпва в началото на 1995 г., когато доказвахме по неопровергим начин, че по силата на Ангорските спогодби от 1925 г. бежанците от периода 1912-1925 г. запазват правото си на собственост за имотите си в Източна Тракия. Прокарана беше пъртина за законността.

Предстоиеше тази пъртина да измести 70-годишния утъпкан, но заблуждаващ път. Настъпи период на съжителство на новата законосъобразна позиция с добилата силна инерция не-законосъобразна теза. С новата позиция най-сериозно и отговорно се ангажира председателят на СТДБ Костадин Карадимитев пред държавните институции, в публичното пространство, пред международните институции с многобройни интервюта, изявления, декларации... Последваха публикации на много журналисти в различни периодични издания. В подкрепа на новата позиция съществен дял има Еню Димитров с работата си в МВНР, като председател на Софийското тракийско дружество, в много публикации. На срещата на президента на Турция Сюлейман Демирел през юни 1995 г. с българската парламентарна група по външна политика, новата позиция беше лансирана от председателя на Комисията Николай Камов.

Популяризирана беше истината, че правото на собственост е запазено за всички български граждани, чиито имоти са в Турция. Изключения са само доброволно изселилите се (ако има такива) от Източна Тракия в периода 1912-1925 г.

Но реакцията срещу истината не закъсня. С голяма тревога констатираме в най-нови публикации появата на опасни тенденции целящи да втълнят, че всички български граждани са загубили правото си на собственост върху всичките си имоти в Турция. Такъв е случаят с книгата „Националният въпрос на Балканите“, София 1999 г. Авторът ѝ проф. Кръстю Манчев е работил в Института по Балканистика към БАН - обстоятелство, което само по себе си може да го причисли към квалифицираните автори и тезата му, макар и несъстомялна, да бъде ползвана в смисъл на чл. 38, т. д от статута на Международния съд в Хага, т.е. да бъде приложена като „допълнителна... като помощни средства за установяване на правните норми“ и следователно може да окаже вредни, може би и непоправими последици срещу българските интереси.

Неправилни трактовки на проблема, за жалост, се прокрадваха и във вестник „Тракия“.

Сериозен напредък в развитието на проблема настъпи през 1998 г. когато на масата на преговорите, проведени на 21 и 22 април, са поставени законните български претенции и за имотите на тракийските бежанци, прогонени между 1912 и

1925 г. За съжаление, в изготвения след това български проект за споразумение са били въведени нов вид отстъпления. Недопустими. Това стана публично достояние в отговорите на бившия министър-председател Иван Костов и настоящия Симеон Сакскобурготски при парламентарния контрол, съответно на 9 февруари 2001 г. и на 1 март 2002 г.⁷

Ето някои от отстъпленията и последствията им:

1. Правото на въръщане на имотите на българските им собственици се подменя с иск за парично обезщетение. При това, не цялостен, а частичен иск - само за имотите на българите, които са изгонени след 1908 г. (до 1945 г.?) Не е предявян иск за бежанските потоци от Освободителната война през 1877 и 1878 г. и от Преображенското въстание през 1903 г. По този начин българският проект сам лишава от права „живо опетите в църквата четници, които тръгвайки на бунт, са знаели, че едва ли ще се върнат живи и затова свещениците им благославя и опява.“⁸

2. Годината 1945 никога не е участвала в българо-турските договорености относно взаимните им имуществени проблеми. Сегашното ѝ въвеждане в българския проект за сподобба създава реална възможност на турска страна да предявява претенции за безусловно върщане на имотите на турци, които доброволно са се изселили непосредствено след 1945 г.

Много са усложненията, натрупани върху разглеждания проблем. Изкуствено създаваните усложнения продължават и сега. Някои от тях го правят „истински заплетен случай, който по същество носи противоречието в себе си...“⁹

Вътрешното противоречие, което най-съществено прави нашия случай „заплетен“ е обстоятелството, че решаването му зависи от две държави и ги затруднява в едно или друго отношение.

Сложността обаче не означава нерешаемост. Ще се позвоим отново на твърденията на Лайбниц от дисертацията му: „Но решението трябва да се търси, то съществува... Всяко право изцяло произтича от събития, от факти и всеки юридически казус представлява от себе си не просто случай, а поредно съчетание от права и събития и трябва да се намери в самия казус съответстващото право...“

За българските имоти в Турция съществува „подредено съчетание от събития и права“. Изградено е и „съответству-

ващо право⁴ в редица международни двустранни и многострани документи. Много от фактите, събитията и правата са обстойно проучени и описани. Допълването им увеличава доказателствата в полза на българските права.

С настоящето изследване разглеждаме предимно постановките от международни документи, третиращи закрилата и спазването на правото на собственост като едно от основните права на човека. Към такова разглеждане ни заставя и обстоятелството, че за неудовлетворените ни имуществени права са селирани Европейският съюз и Съвета на Европа (съответно през 1998 и 2000 г.).

Ето някои от документите и включените в тях постановки:

- Принципът на неприкоснovenостта на частната собственост се провъзгласява още с Пиринейския договор от 1659 г. и с Уtrechtския мирен договор от 1713 г.

- В „Принос към дипломатическата история на България“ от д-р Б. Кесяков и Д. Николов четем: „Принцип в международното право е, че войната се води само между държавите. Следователно, с факта на обявяване на война между две държави, свободата на действие, имотите, правата и интересите на частните лица остават неприкоснovenи в най-пълния смисъл на думата, такива каквито са били в момента на обявяване на войната във всяка от воюващите държави. Този принцип е залегнал в чл. 38 от Брюкселската декларация от 1874 г.; чл. 46 от Хагските правилници от 1899 г. и 1907 г.; чл. 2 и 23 от Американските инструкции и чл. 49 от Оксфордския наръчник от 1890 г.“

Изложеното до тук доказва, че наложението над българите санкции са в грубо нарушение на отдавна съществуващо международно право. В такова нарушение и коментарът на Иван Алтьнов от 1926 г. относно Ангорските способи. Нещо повече - съществували са и институции за спазване на международното право както следва: Арбитражни съдилища, съобразно Хагските конвенции от 1899 и 1907 г. и Постояният международен съд в Хага, създаден съобразно с чл. 14 от Устава на Обществото на народите и Женевският протокол подписан от 13.12.1920 г. и ратифициран на 12.08.1921 г.

Постановките, залегнали в цитираните документи са в сила и сега, защото участват в последвали ги и сега действащи.

важи международни документи, и то в изключително конкретна форма:

- Подписаните на 26.06.1945 г. и влезли в сила на 24.10.1945 г. Устав на Организацията на обединените нации (ОН) и Статутът на международния съд (неделима негова част) имат за първостепенна цел международното сътрудничество в „...развиwanе и насърчаване зачитането на правата на човека...“ - (чл. 1, ал. 3). А чл. 13 предвижда общото събрание (ОС) на ООН да организира проучвания, да прави препоръки и да съдейства за осъществяване правата на човека.

- В провъзгласената на 10.12.1948 г. „Всеобща декларация на правата на човека“, чл. 17 разпорежда:

„1. Всеки човек има право на собственост, индивидуално или съвместно с други лица.

2. Никой не трябва да бъде произволно лишен от своята собственост.“

Ясно е, че заграбването на личната, общинската, училищната, църковната собственост на българите, които са избити или изгонени от Турция, е грубо нарушаване на правото на индивидуалната и съвместна собственост.

Ясно е също така, че българската и турска държава и като членки на ООН са задължени да зачитат правата на човека и „... чрез последователни национални и международни мерки осигуряват тяхното всеобщо и ефективно спазване...“.¹⁰⁾ Уставът на ООН изисква и ООН да настоява пред България и Турция и като членки на ООН да съдействат за удовлетворяване на имотните права на българите, защото те са „произволно лишени от своята собственост“, която е в пределите на днешна Турция.

- Чл. 5 от „Международен пакт за гражданско и политическо право“ разпорежда:¹¹⁾

„2. Не се допуска никакво ограничаване или отнемане на основните права на човека признати или съществуващи във всяка държава-страна от този пакт, по силата на закони, конвенции, правилници или обичаи под предлог, че този пакт не признава такива права или ги признава в по-малка степен.“

Същото съдържание срещаме и в чл. 5 на „Международен пакт за икономически, социални и културни права“.

о Съвкупност от правни норми са регламентирани и в Европейската конвенция за защита на правата на човека и ос-

новните свободи и първия допълнителен протокол към нея. (Подписани съответно в Париж на 20.05.1950 г. - в сила от 03.09.1953 г.¹²⁾ и на 20.03.1952 г. в Рим.

Чл. 1 на Допълнителния протокол разпорежда:

„Всяко физическо или юридическо лице има право мирно да се ползва от своята собственост. Никой не може да бъде лишен от своята собственост, освен в интерес на обществото и съгласно условията, предвидени в Закона и в общите принципи на международното право...“

За целта са създадени:

1. Европейска комисия по правата на човека
2. Европейски съд по правата на човека

България и Турция са членки на Съвета на Европа (СЕ) и са длъжни в своите международни действия да съблюдават разпоредбите на Конвенцията.

- Въпросът за давността е един от дискутираните въпроси, включително и в средите на тракийските българи. За финализиране на мненията и съображенията относно прилагане срока на давност, вниманието ни може да бъде насочено към учебника на док. д-р по право Борислав Йотов „Международно наказателно право“, София 1999 година. Там намираме информация за резолюциите на Икономическия и Социалния съвет на ООН - № 1077-D и № 1158 съответно от 28.07.1965 г. и от 05.08.1966 г. Има информация и за „Конвенция за неприлагане срока на давност по отношение на военни престъпления и престъпленията против човечеството“ - приеми на 25.11.1968 г. А също така и за резолюция № 2202 от 16.12.1966 г. на ОС на ООН, като се подчертава, че в нея „... ясно се осъждат като престъпления против човечеството нарушаването на икономическите и политическите права на местното население...“

Разбира се, основната гаранция за неприлагане срока на давност е в Ангорските спогодби от 1925 г. и последвалите ги български договорености, защото те не предвиждат ограничения по отношение на времето.

- Един от най-значимите документи в защита на българските интереси по разглеждания проблем е влязлата в сила от 1961 г. „Виенска конвенция за правото на договорите“. 13/

Внимателно разглеждане заслужваа нейната трета част „Съблюдаване, прилагане и тълкуване на договорите“ в кон-

текста на информацията в парламентарния контрол на 09.02.2001 г. От трибуната на народното събрание Министър председателят заяви, че напредъкът в преговорите по насрещните имуществени претенции е „... най-малък поради принципните различия в тълкуването, което българската и турска страна дават на външните документи... в частност и на Ангорския протокол от 1925 г.“¹⁴⁾

Известно е, че имотните права на тракийските българи почиват на правно-договорна основа. Известно е също така, че турска страна не изпълнява договорните си задължения. Така тя наруша и международното право, включително и чл. 26 на Виенската конвенция, който разпорежда „Pacta sunt servanda“ („Договорите трябва да се спазват“). Същевременно турска страна заявява решимост да спазва и международното право, и договорите, които е сключила с България. Но на практика тя не изпълни никојо от задълженията си по разглеждания проблем. Турската страна системно прекратява преговорите, когато се достигне до разглеждане на българските права и вече са удовлетворени поставените от нея на претенции. Началният повод за прекратяване и отлагане на преговорите, а и за спиране на приложението на договореностите е по неяно искане в 1927 г. с формулировка за достигане на единно тълкуване на цитирания чл. „В“ от Ангорския протокол. До такова единно тълкуване не се е доспигало през изминалите десета 77 години. Виенската конвенция предлага ясни правила за тълкуване на договорите. Нейният чл. 31 гласа: „Договорът трябва да се тълкува добросъвестно в съответствие с обикновеното значение, което следва да се дава на термините... Вземат се под внимание всички съответни норми на международното право...“

Освен Виенската конвенция за правилното тълкуване на българо-турските договори (включително и за чл. „В“) реален принос имат и предоставените от нас в спомената преломна 1995 г. международни документи. С тези документи доказахме по неопровергим начин, че изгонените от Източна Тракия българи са с международно признат статут на бежанци. Така беше доказано, че чл. „В“ не лишава бежанците от периода 1912-1925 г. от правото на собственост върху имотите им в Източна Тракия. С това доказателство отпадна нуждата от тълкуване на чл. „В“. Обезсили се и реше-

нието от 1928 г. за прекратяване приложението на Ангорския протокол от 1925 г., защото отпадна най-голямото принципно различие в тълкуването му.

Постигнатите в международните документи принципи и норми изграждат право съзнание, което може и трябва да влияе при аргументацията на претенциите ни защищавани и в двустранните българо-турски преговори. Особено в отстояването на правата ни. Преди всичко в подготовките от българска страна преговорни документи. Да не забравяме поговорката: „Това, което човек сам си направи, никой не може да му направи.“

Уместен е въпросът: можем ли и ние да създадем механизми, които да съдействат за преодоляване на усложненията по проблема?

Ще направим такъв опит чрез формулирането на следните

ПРЕДЛОЖЕНИЯ:

1. Ръководството на Съюза на тракийските дружества в България (СТДБ) да предложи на българското правителство преди юни искане към турското правителство за безотложно отпочване на частично изплащане на приходите, наемите и лихвите, дължими ни по силата на чл. „Г“ от Ангорския протокол от 18-ти октомври 1925 г.

Основанията за такова предложение се съдържат във факта, че българското правителство е удовлетворявало и продължава да удовлетворява едностранно претенциите за турците, изселили се в Турция, а възnamерява удовлетворяването на исканията за българските бежанци да стане след „...договорянето между двете страни и след погасяването на салдото, което възниква между двете страни...“ и то не само на базата на претенциите на турците, изселили се от България в Турция, а и на „... други имуществени претенции, които има турската страна“.¹⁵⁾

2. Да бъдат обезсилени решенията за върнатите имоти на изселилите се от България в Турция турци и да се спре по-нататъшното връщане на такива имоти.

Това предложение е в духа на Декларацията на СТДБ до най-отговорните български държавници и е мотивирано от изискването за спазване на основния принцип в дипломацията

- принципа за взаимността.¹⁶⁾

3. Ръководството на СТДБ да поисква от МВнР да му бъдат предоставени материали, свързани с трудностите на администрацията в търсенето на доказателства за „... да отстъпи на стабилни основания, тогава когато формира своите позиции.¹⁷⁾

Това предложение е продуктувано от желанието на тракийската организация да подпомогне администрацията за изработване на обоснована българска позиция и е в съответствие с т. 2 на Решение № 416 на МС от 12.10.1992 г.

4. Ръководството на СТДБ да се запознае своевременно с българския проект на Спогодба за уреждане на настящите имуществени претенции между Република България и Република Турция и в духа на цитираното Решение № 416, да изрази отношението си по него.

Това предложение стана особено актуално след изявленията на българския президент Георги Първанов по повод разговора му с президента на Турция Мехмет Сезар на 15 май 2002 г. в турския курорт Чешме - за необходимост от активизиране на работата на българо-турската работна група и намаляне на общ баланс от експертите. Така българският проект за Спогодба може да бъде изчистен от всички изкривявания и странични усложнения: корените му да бъдат в международно-правната база (включително в Ангорските спогодби от 1925 г.), и черпещи сокове от истината. Тогава българската страна ще престане да прави абсурдни отстъпки; ще може да отстоява законните български права.

И още няколко мисли:

Коя е най-голямата трудност и кое е най-благоприятното?

- Най-голямата трудност е в това, че Турция не желае и не възnamерява да изпълни задълженията си.

- Най-благоприятното: осигурена е благоприятна атмосфера за решаване на проблема - правата на човека, заедно със задължението за спазването им, заемат първостепенно значение в международно правните отношения. Това е трайна и необратима международна тенденция.

БЕЛЕЖКИ

1. ДВ, бр. 110 от 17.08.1926 г.
2. Чл. „Б“, стр. 3, ал. 4.
3. Чл. „Г“, стр. 4, ал. 3 и 4.
4. В. „Тракия“, бр. 4 от 22.02.2001 г.
5. Чл. 38, т. 4
6. Стр. 341 и 342
7. В. „Тракия“, 22.02.2001 г. и 14.03.2002 г.
8. Из есето „Пътят към себе си“ от Мила Милчева, потомка на тракийски бежанци от Илинденско-Преображенско въстание, спечелила първа награда в ученическия конкурс, организиран от Международната организация по миграция и МОН
9. Из докторската дисертация „Примери на Юридически трудности или Дисертация за заплетени случаи“, която 19-годишният Готфрид Вилхелм Лайбниц блестящо защитил в 1666 година
10. Из преамбула на Декларацията
11. ДВ, бр. 43 - 1976 г.
12. ДВ, бр. 80, 1992 г.
13. ДВ, бр. 87 от 1987 г.
14. В. „Тракия“, бр. 4 от 22.02.2001 г.
15. Из отговора на Иван Костов по повод питането на Ангел Найденов, В. „Тракия“, бр. 4 от 22.02.2002 г., стр. 4.
16. Декларацията е публикувана във В. „Тракия“, бр. 22 от 27.11.1997 г.
17. В. „Тракия“, бр. 4 от 22.02.2001 г. стр. 4.

ДЕЙЦИ НА ТРАКИЙСКОТО ДВИЖЕНИЕ

ПОЛЯ ТЕРЗИСТОЕВА БЕЛЕЖИТА ДЕЯТЕЛКА НА ТРАКИЙСКАТА ОРГАНИЗАЦИЯ

Христина СТОЕВА

За нашето, вече остварявашо поколения, Поля Терзистоеva беше олицетворение на тракийската организация във Варна. В национален мащаб тя е една от най-забележителните личности на тракийската организация. За да откроим нейния принос в историята на тракийското движение ще разгледаме следните моменти:

1. Фактори, които способстват за нейното изграждане.

A) Семейна среда

На 26 януари 1900 година в Лозенград, в махалата „Свети Атанас“ в семейството на фурнаджията Христо Минчев се родило като трето дете момиченце, което нарекли Полихрония.¹⁾ Преди него, през 1895 година, на този Божи свят дошъл Стефан, а две години след това на бял свят се появил и Михаил. Семейството станало седемчленно през 1904 година, когато се родил най-малкият брат Никола. Майката и бащата отглеждали децата си с радост и без материални затруднения, защото били много работливи, пък и фурната, която била в двора на къщата им, давала възможност за добро препитание. От нея съкварталците купували хляб и други хлебни изделия. В тях винаги издавали много хора, които, освен че правили покупки, се застоявали и на раздумка. И в Лозенград, и във Варна, никога семейството не е забравяло своя тракийски произход и винаги е живяло с проблемите на Тракия.

Братята на Поля винаги били общество активни. Михаил е един от основателите на Варненското младежко тра-

кийско дружество, а Стефан и Никола, емигрирали в бившия СССР.

По-късно, когато пораснала и се задомила Поля Терзистоева съврзала живота си с тракийци. Първият ѝ съпруг, Стоян Попов, бил родом от с. Гечкенли, Огринско. Баща му Димитър Парапанов бил свещеник, но починал преди изселването на многодетното му семейство в България. Ученолюбивият дух на тракийци и демократичните им убеждения са в основата на творческото израстване на братя Парапанови. Брат му Христо Попов активно участвал в обществено-политическия живот на града при управлението на Александър Стамболовски и бил убит след юнския преврат през 1923 година. Стоян Попов завършил Софийската духовна семинария и постъпил свещеник в съседното село Аксаково. Той бил не само член, но и активист на Варненското тракийско дружество. Само три години било съдено на Поля да живее с този тракийски младеж, но те оставили дълбоки следи в живота ѝ. След като 13 години била вдовица, Поля се омъжва за Коста Терзистоев, който също е потомък на заслужил тракийски род. Той е едно от шестте деца на бай Аманас от с. Ениджа, Лозенградско, чийто брат Стою, терзия по професия, бил убит от турските башибозуци при защита на града от нападенията им. В негова памет фамилията се нарича Терзистоеви. Братя Терзистоеви били посветени в подготовката на Илинденско-Преображенското въстание, а единият от тях, Димитър, бил убит от турците при пренасяне на оръжие от Малко Търново за Лозенград.

В такава чиста тракийска среда противча живота на Поля, което е предпоставка за оформянето на нейния мироглед и на постоянната ѝ привързаност към тракийската кауза, на която безотказно служи повече от 60 години.

Б) Обкръжение

Не по-малко влияние за формирането на Поля Терзистоева като бележит тракийски даятел оказва и най-близкото обкръжение още от германските ѝ години, та и до старостта. В съседство с родната ѝ къща живеела прочутата в Лозенград и в околните села баба-акушерка Гена Долинейкова. В нейното семейство се родили 11 деца, които тя отглеждала често и сама, защото стопанинът ѝ, Михаил Чальк Георгиев, бил градинар около Цариград и се завръщал в дома си само през

зимата. Едно от децата нарекли Аманас и хората често му викали „Аманас Бабингенин“. Неговото по-нататъшно развитие го издигнало на толкова висок пиецен, че започнали да го наричат „Най-доброят и свят тракиец“. Това е първият български екзарх Антим I.²⁾

Когато бъдещата тракийска даятелка Поля Терзистоева се родила Антим I бил вече покойник, но за него се говорило с благоговение. Още в родната си къща в Лозенград от родителите и братята си Поля чувала да се говори за Илинденско-Преображенското въстание, за основаното във Варна преселенско дружество „Странджа“, чийто пръв председател бил г-р Младен Желязков, племенникът на Антим I. Като ученичка Поля слушала разказите на своята учителка Ирина, дошла чак от Стара Загора да учи децата не само на четмо и писмо, но и на българщина. А в Лозенград с помощта на учителката и майката на световноизвестния учен ааг. Димитър Михалчев вече имало изграден гамски комитет, който събирал помощи за затворниците българи, прехвърлени в лозенградските зандани, заради участието им в Илинденско-Преображенското въстание.³⁾

Поля била на 12 години, когато български войски, след победите си при Лозенград и Огри, влезли в родния ѝ град, посрещнати с неописуема радост. Хората вадели баъри с вино и самуни бял хляб, за да посрещнат победителите.⁴⁾

След реокупацията на Тракия от османските войски, в кервана на бежанците, който поел дългия път към България, било и семейството на Поля. Установили се във Варна, където получили дворно място и бежански заем за построяване на къща в така наречения „Бежански квартал“. Всичките ѝ съседи споделяли съдбата на прокудените от родните места тракийци. Те живеели с мечтата отново да се завърнат по родните месата и затова търсели начин да се организират.⁵⁾

Във Варна Поля завършила Девическата гимназия и станала учителка в село Игнатиево, което било заселено от преселници-тракийци. Сред тях било и семейството на родения в село Каваклия архимандрит Илия Диков, който е автор на книга за Антим I. Архимандритът вече бил покойник, но гробът му който е в двора на местната черква „Св. Троица“ напомнял за него. Братовият син на архимандрита, Никола Константинов, често посещавал селото и като известен вече

дягател на тракийското движение в България оказвал влияние и върху Варненската тракийска младеж изобщо върху Поля Минчева в частност. Сестрата на Илия Диков, Параскева Илиева Дикова, е мајка на Яни Попов и Димитър Попниколов, които били много популярни сред тракийските бежанци: първият с песента „Ясен месец веч изгрява“, станала химн на тракийци, а вторият с това, че през 1919-1920 г. застанал начело на организираното тракийско движение в България, чийто учредителен събор се състоял през 1918 г.⁶⁾

В) Развитие на тракийското движение във Варна

На 9 февруари 1919 година тракийската организация във Варна възобновила дейността си.⁷⁾ Основал се клон на Одринска Тракия, който особено през 1921-1922 г. активизирал изявите си. Тогава Поля Минчева била 21-22 годишна девойка и тя съвсем естествено търсела своето място в редовете на организацията. Лозенградчани били едни от най-инициативните в новооснованото младежко дружество във Варна,⁸⁾ което провело своето обединително събрание на 8 октомври 1922 година.⁹⁾ Дружеството приело името на Екзарх Антим I и негов заместник-председател бил братът на Поля, Михаил Минчев. Чрез него тя не само се освободявала за проявите на тракийските младежки във Варна, но сама била една от най-дейните. Благодарение на брат си тя се включила в състава на Варненската делегация, която пристигнала в Пловдив на 17 август 1924 г. за основаването на Тракийския младежки съюз в България и пристъпвала като гостенка на Учредителния му конгрес.¹⁰⁾ По примера на младежите, жените също решили да създадат свои структури в тракийската организация, и като се убедили, че имат достатъчно сили за това, на 2 март 1929 г. основали свое дружество, което нарекли Дамски комитет.¹¹⁾

От 1928 година Поля Минчева работела във Варненското тракийско дружество на символично платената длъжност технически секретар.¹²⁾ Длъжността ѝ давала възможност да бъде запозната с всички материал, свързани с подготовката на XIV конгрес на Тракийската организация в България, които се провел във Варна на 6 и 7 октомври 1929 година. След този конгрес се зародила идеята за основаване на Женски тракийски съюз в България, която се осъществила на 28 октомври 1933 година.¹³⁾

1929 година била знаменателна в живота на Варненската тракийска организация и с това, че възникналата по-рано идея за построяване на Дом Тракия започнала да се реализира. Строителният комитет, чийто председател бил Васил Драгулев и в състава на който влизал и градоначалникът Яни Киров, развил огромна организационно-разяснятелна и събрателска дейност, в резултат на която домът бил построен.¹⁴⁾ Той станал център на тракийските бежанци не само от Варна, но и от околните села на региона. Тракийският дом приютил всички структури на дружеството като Младежкото дружество, Дамския комитет, Студентска, Ученическа и Туристическата секции.¹⁵⁾ В Тракийския дом се провеждали курсовете по стенография, по шев и бродерия, по фотография.¹⁶⁾ Той станал център и на бурно развиващата се художествена самодейност. Колективите усилено репетирали. Подготвяли се песни, изнасяли се много литературно-музикални програми. Хорът, под диригентството на Никола Бозаджиев и Георги Хр. Димов разучавал както химните на тракийската организация, така и народни песни, в това число и обредни, посветени на коледните празници, на лазаруването. В програмите, освен песните и рецитациите, винаги имало и хumor. Тук се пренесли много обичаи и традиции от Тракия, които се препредавали от стари на млади. Коледуването, лазаруването, Еньовден, вечеринките, седенките, наречени хорати, съборите, коледните елхи, сурвакането - всички тези дейности оживявали, обогатявали и осмисляли живота не само на организираните тракийци, но увлечали и други граждани и селяни, които ставали съмшленци на тракийската кауза.¹⁷⁾

През 1936 година годишното отчетно-изборно събрание на Дамския комитет решило първата председателка лозенградчанката Олимпия Йосифова да стане почетен председател на комитета, а за председател избрали Радка Керемедчиева. Поля Попстоянова и Мара Стефанова били зам.-председателки. Още на следващата година Поля била избрана за председател.¹⁸⁾

Тракийското дружество и Дамският комитет изцяло застанали зад справедливите искания на тракийци за облекчаване на живота им. В изложението до Министерства и до Народното събрание, които публикували и в съюзния вестник „Тракия“ те настоявали за обещания по повод на изоставените

имоти на източнотракийци и на малоазийските българи.¹⁹⁾ В резолюция от 30.V.1937 те настояват за облекчаване тежкото положение на източнотракийци.²⁰⁾ С призив за съвместна работа, която да съдейства за радикално подобряване условията на живот на подрастващото поколение тракийци, Дамският комитет се обрнал към други варненски женски дружества. Заедно с дружество „Милосърдие“, „Любов към родината“, „Червен кръст“, „Лигата на курортна Варна“ и други, те станали надежден обществено-значим фактор в живота на Варна. Чрез тях жените с будна гражданска съвест и осъзната необходимост правели всичко възможно за облекчаване тежкото положение на хората и особено на децата. В изложение, подписано от председателките на 11 Варненски просветно-благотворителни дружества през месец август 1939 г. и изпратено до министрите на вътрешните работи и народното здраве, на просветата и правосъдието, до съюза за закрила на децата се протестирало против престъпното деяние на банда развратници, които злоупотребявали с невинността и наивността на бедни тракийски деца.²¹⁾

Варненската търговско-индустриална камара уреждала mostreni изложби във Варна, на които Тракийското женско благотворително дружество (така е написано на поканата и на съобщението за награждаването на Дамския комитет със златен медал) е участвало с художествено оформени кътове, които предизвиквали възхита у посетителите.²²⁾ За участие на Варненския Дамски комитет в битова изложба, уредена от Тракийския женски съюз в София съобщава писмо № 72 от 6.IX.1936 г.²³⁾

Една от водещите сили на тези дейности била и Поля Минчева, която от 28 юни 1928 година става Поля Попова (Попстоянова).²⁴⁾ За нейния успех на организационен работник допринасял особено много благият ѝ, но борбен характер. Някои хора я упрекват, че е била много настоятелна при постигане на целите си, но когато те са за благото на обществото, упоритостта е оправдана.

Г) Лични качества

През целия си живот Поля била много общителна и не пропускала удобен случай да контактува гори и с непознати хора, стига да е разбрала, че са тракийци. Години след смъртта ѝ Ирина Николова Карчева, преселничка от с. Курудере, Ло-

зенградско си спомня, как вървяла тя с мъжа си и нещо си говорили. Мекият извор на звуците и диалектните думи, произнасяни на по-висок глас, ги издавали, че са тракийци. Леля Поля, както всички във Варна я наричахме, се приближила до нея и ѝ казала: „Холам, чадо, ти си тракийка, нали? Убаво си хортуваме, но оти не идваме в тракийски клуб? Знаете ли, че има такъв?“²⁵⁾ Така тя привлякла за членове на организацията не само тях, но и близките им. Приятната ѝ външност и уменето ѝ винаги да се носи облечена с вкус също предразполагали към желание да се сближи човек с нея. Но най-достойното за уважение нейно качество били съпричастността ѝ към съдбата на хората. Това ѝ качество я сближило и с един младеж, който станал неин съпруг.

В тракийското дружество, чийто секретар била тя, се получило писмо, с което член на организацията молил да му изпратят пари в заем, за да се завърне от курорта, където бил на лечение. Поля веднага се отзовала на молбата и дошлият да върне заема младеж се влюбил в нея и не след дълго тя станала негова жена.²⁶⁾ Родил им се син, който преди да бъде записан в общинския регистър станал член на тракийската организация.²⁷⁾ Оттогава датира традицията, която още е живя: в списъците на членовете на Варненската организация да има записани и невръстни деца. Освен в личен план Поля Попова помагала на родителите на тракийските деца, много от които са неграмотни, като организирала неделно училище в Тракийския дом, което се посещавало от около 50-60 деца.²⁸⁾ Когато безработицата изхвърлила на улицата много жени, так в Тракийския дом се организирали курсове по шев и кројки, по бродерия и организацията търсела възможност да предложи работни места на обучените от нея работнички. Още по-масово обучение на жените да кроят и шият тракийското дружество организирало през 1959 г., когато 700 жени посещавали трите курса и други 60 бродирали в курса по бродерия.²⁹⁾ През 1963 г. курсовете по шев и кројка били вече платени, но въпреки това 665 курсистки са получили знания и умения в курсовете.³⁰⁾ В дружеството издавали много тракийци с молба да им се издават удостоверения за професионалните им умения, а дружеството правело постъпки чрез свои членове, работещи в съюза на занаятчиите, в общината или в други инстанции.³¹⁾ Социално слабите членове на организацията,

които подавали молби, получавали от Дамския комитет парични средства като крайно нуждаещи се. Описаното състояние на семействата и днес трогва с безизходността на положението и нечовешките условия, при които са поставени да живеят.³²⁾ Това естествено отеквало и в сърцето на Поля.

Поля Терзистоеva винаги била сред първите поканени на сватба или кръщене, на смърт или панахига. В радост или скръб тракийци очаквали до тях да застане представител на тяхната организация и в повечето случаи това била тя. Сладкодумна и състрадателна тя успявала да зарадва и да утеши. Не веднъж тя е участвала и при вземане на такива важни решения като встъпване в брак, разрешавала е спорове по именуване на деца, подялба на имущество, но винаги по молба на страните които ѝ се доверявали.³³⁾

И в устройването на семейното ѝ положение важна роля изиграла организацията. След като близо двадесет години тя била вдова с един син, през ноември 1944 година решава наново да встъпи в брак с председателя на контролната комисия на дружеството Коста Терзистоеv, който също бил вдовец и който дълги години преди това участвал в организационния живот на дружеството като фотограф.

2. Приноси на Поля Терзистоеva в историята на варненско-тракийско дружество.

А) Начало на съзнателното ѝ включване в живота на тракийската организация като ръководител.

Участието на Поля Терзистоеva в организационния живот на варненското тракийско дружество преди Девети септември било школа, на която тя дължи завиден организационен опит. Школа за нея била и близостта ѝ с тракийците, нейни съседи, които често бивали активни изпълнители на много прояви от читалищната самодейност. Кварталното читалище „Отец Паисий“ било средище на будната тракийска младеж. Под ръководството на именити театралини режисьори се изнасяли класически и съвременни пиеси, уреждали се сказки по актуални проблеми, обединявала се тракийската общност. Пробеждали се спортни състезания, което помогнало на много тракийски младежи да заемат достойни места на първенци в градския спортен живот.

Във всички тези дейности, една от най-активните била Поля Терзистоеva. Тя неведнъж като делегат на национални

събори и конгрес, в работата на които вземала участие, се завръщала обогатена и окрилена и предавала опита и ентузиазма си както на кварталната, така и на варненската тракийска младеж. Съчетанието на висок интелект, придобит не само от професионалната подготовка и образователния ценз, но и по пътя на някаква природно вродена интелигентност с богатия многогодишен организационен опит са й отредили мястото на един забележителен ръководител на тракийската организация във Варна. Тя не само умно подгответяла словата, които по много поводи изнасяла по радиото, не само увлекателно разказвала на седенките или на лични беседи с тракийци, но успявала да целенасочи дейността на дружеството, чийто ръководител била в продължение на много години. Дори и в по-трудните дни на 1967-1968 г., когато се долавя сливането на дейността на тракийската организация с общите задачи на Отечествения фронт Поля Терзистоеva определя главната задача на дружеството така: „Да развива широка културно-просветна дейност, която да съдейства за сближаването на тракийските семейства, за запазване на старите тракийски обичаи и традиции, на хубавите тракийски песни и танци, да възпитава младото поколение в родолюбив и патриотичен дух“ и сочи пътя за постигане на целта: „чрез честване на бележити годишници, гругарски срещи, излети, екскурзии, седянки, концерти, чрез здравни, педагогически, просветни и политически беседи.“³⁴⁾

Съзнателното включване на Поля Терзистоеva в ръководството на тракийската организация е ръководено отнейната непресъхваща любов към родна Тракия, от чувството ѝ за дълг към род и Родина и от верността ѝ към тракийската кауза. Най-добри условия за осъществяване на своя идеал тя намира след паметните дни на есента на 1944 година, когато още буквально дни след установяването на новата власт, на 28.IX.1944 г. по инициатива на комитет в състав: Поля Попстоянова, Мара Пуховска и Илия Димитров се провело възстановително събрание на дружество „Тракия“. То решило да се предаде ръководството на Марин Бангиев - тракиец по произход, но всепризнат партичен деятел,³⁵⁾ който да свиква събрание, за да се избере ново ръководство. На 2.X. с.г. Поля била избрана за заместник-председател на първото ръководство, оглавявано от Купен Стоянов. Тя, заедно с Васил Поп-

тоянов, с Никола Бозаджиев, с Димитър Чардаклиев и с още много други членове на предшестващите ръководства осъществили приемствеността в живота на организацията. Предаването на ръководството станало без сътресения, защото председателствашият в продължение на близо 20 години Васил Драгулев бил вече уморен и в напреднала възраст. Не след дълго, на 17 февруари 1953 г., той починал, като тракийската организация в издадения за него некролог изразила уважението и признателността си към делото му с думите: „Той бе редък образец на последователна вярност и неизменна преданост към делото на поробена Тракия“. ³⁶⁾ Оттук на татък Поля Терзистоеva станала символ на тракийската организация във Варна, виден тракийски деяител, който независимо от това, дали заместник на председателски пост или била зам.-председател, пък гори и като редови член винаги работела за утвърждаване авторитета на организацията, за поддържане живата родовата памет на тракийци, за активизиране дейността на дружеството. От особено важно значение е, че Поля дълги години преди това е била в непосредствен контакт със заслужили деятели на левицата и се ползвала с авторитет сред тях и сред варненската общественост въобще. Благодарение на своя обществен актив Поля Терзистоеva има няколко големи приноса в историята на тракийската организация.

Б) Традиционно отбелязване годишнините на Капитан Петко войвода

Още през първите години от нейното включване в ръководството на варненското дружество Поля Терзистоеva внася нови акценти в неговата работа. Започва да се чества традиционно годишнината от раждането и да се отбелязва годишнината от смъртта на Капитан Петко войвода. Още през 1946 година, като погребеседател на тракийско дружество, Поля Терзистоеva в сказка по радиото популяризира революционната му дейност, а дописникът на вестник „Тракия“ Иван Казълов му посвещава материал в местния печат.³⁷⁾ В клуба на дружеството се провежда паметно утро, а на гроба му - поклонение с полагане на венец. През 1947 г. местната театрална трупа подготвя и на проведената на 4 февруари в „Дом народен флот“ голяма тракийска вечер, било представено едно действие от писателя „Петко войвода“, написана

от Никола Бозаджиев - виден местен съветел и ръководител на тракийската художествена самодеятност.³⁸⁾

От 1957 година улицата на която е била къщата на Петко Киряков се нарича „Капитан Петко Войвода“. На нея била поставена паметна плоча. И в Римските терми, където в така наречената Римска кула, било отбелязано мястото, където в продължение на 50 дни бил измъчван. В ръководството назрявало решението да се уреди музей в дома на Войводата и да се издигне паметник на подходящо място в града.³⁹⁾ В градинката на Окръжна болница, в непосредствена близост с Бежанския квартал бил издигнат паметник на Капитан Петко Войвода.⁴⁰⁾ Денят на неговото откриване, 14 юни 1959 година, Поля Терзистоеva превърнала в празник за цялата общественост на Варна. Освен архитектът Жечко Стоянов от Варна и скулпторката Соловея Ленкова от София пристигнали още много официални гости и жители на Варна и околните села. През 1975 г. паметникът бил преместен на площада, който е в непосредствена близост с Тракийския дом. През този паметник на 18 май 1982 г. се провела срещата на тракийци с писателя Николай Хайтов - автор на серийния филм за Капитан Петко Войвода, със заслужилия артист Васил Михайлов, който пресъздаде образа на Войводата и с режисьора Неделчо Чернев. Председателката Поля Терзистоеva настояла площадът, който се оказал малък да побере желаещите да се срещнат със създателите на филма, да бъде наречен „Тракия“. Комисията за наименуване решила да даде това име само на автобусната спирка.⁴¹⁾ Едва през 1999 г. се изпълни желанието ѝ. Днес този площад се нарича „Тракия“. ⁴²⁾ През месец май 1976 г. тракиецът Димитър Вангелов построява чешка в района на село Аксаково, която посвещава на Капитан Петко Войвода. От 8.10.1974 г. корабът, построен в Херсон, който е собственост на Параходство Български морски флот ще носи името на Капитан Петко Войвода.⁴³⁾ Ученици от III клас на основното училище с изучаване на руски език във Варна решават да приемат за свой патрон Капитан Петко Войвода.⁴⁴⁾

В) Изграждане на „Дом Тракия“

Настоящият „Дом Тракия“ също е рожба на Поля Терзистоеva. Първият дом, построен през 1928 година по новия градоустройствен план на Варна подлежал на събаряне. Поля Терзистоеva като председател на Варненското тракийско кул-

турно просветно дружество през периода 1960-1967 година непрекъснато занимавала представителите на Властвата с необходимостта да се построи нов Дом Тракия. Най-после на 28 декември 1967 година председателят на ЦР на СТКПД в България доцент Ламби Данаилов направил първата конка, след което Поля Терзистоева поставила в основите на сградата бутилка с паметна бележка, адресирана до бъдещите поколения.⁴⁵⁾

Цялата 1968 година била изпълнена с огромни усилия за построяването на дома. В тази си дейност председателката Поля Терзистоеva не била сама. С нея работело цялото ръководство, но всички 61 протоколирани заседания за периода 1967/1968 година председателствала тя.⁴⁶⁾ Поля Терзистоеva срещнала разбиране и подкрепа от местната Власть, представяна през този период от кметовете Никола Бояджиев и Атанас Николов - тракийци не само по произход, но и по дух и разбирания. Изпълнени с много труда били и следващите две години.

С внушителното тържество на 29 декември 1970 година Домът бил открит, но митарствата на председателката Поля Терзистоеva продължавали. Тя търсила възможност да се признае с нотариален акт цялата собственост на Дома и да се опростят вложените от държавата средства. И успяла. На 3 януари 1974 година дългоочакваният нотариален акт бил връчен и благодарение настойчивостта на Поля Терзистоеva и обществената подкрепа не само на Варненската общественост, но и на национално равнище била призната собственост върху цялата застроена площ.⁴⁷⁾

В новопостроения дом закипяла богата културно-просветна дейност. В изпълнение решенията на Централното ръководство Поля Терзистоеva организирала широка мрежа от сътрудници, които събирили сведения и веществени доказателства за живота на тракийци. Комисия в състав от 28 член на Варненското дружество, под ръководството на професор Марко Вълканов, разработила обширен план за написване на спомени, за оформяне на колекции от носии, за предаване на старо оръжие и документи с цел да се уреди музеяна сбирка в Тракийския дом. Едни от разработките, утвърдени от Ентомографския музей и музея при БАН са предадени на съответните институции, а други са дадени на местния етногра-

рафски музей.⁴⁸⁾

Г) Честване на други бележити дати и на Преображенско-то въстание.

Масова изява на ръководството, оглавявано от Поля Терзистоеva, е организирането на чествания на бележити дати, които винаги са привличали много посетители не само от града, но и от околните села. Също многократните посещения на колективите за художествена самодейност в селата и близките градове са изисквали много себеотдаване и са приобщавали към тракийската кауза много нови съмишленици.

В национален мащаб Варненското дружество винаги с многообразни групи е участвало на тържествата на Петрова нива.⁴⁹⁾ И във Варна са се чествали годишнините от Преображенското въстание с масов събор на устието на река Камчия. Той гатира от 1962 година, когато председател на ръководството е Поля Терзистоеva. Редовно над 1200 участника се стичали на отбележат тази бележита годишнина.⁵⁰⁾ През 1964 година присъствали и гости от Ямбол и Шумен, а през 1967 година освен тях още и от Карнобат, София, Нова Загора, както и от селата Аксаково, Приселци, Болярци, Бенковски, Владиславово, Тополи, Въглен, Звездлица, Близнаките, Нова Шунка и други.⁵¹⁾

Периодът, през който Поля Терзистоеva е начало на организацията като председател или заместник-председател (а това е повече от четвърт век) се характеризира с многообразно провеждани екскурзии из страната. През лятото на 1977 г. за втори път тя организирала вълнуващо посещение на тракийци до родния Лозенград.⁵²⁾ Преди екскурзията на 30 април и на 1 и 2 май 1972 г. в Бургас се събрали на земляческа среща много лозенградчани. Три години по-късно, на 15 и 16.XI.1975 г. във Варна се провела нова среща, на която присъствали 40 души от София, 25 - от Бургас, 5 от Сливен - общо 247 тракийци от разни краища на страната.⁵³⁾ Провежданите вечеринки и седянки били посещавани масово, а грижите за членовете и организацията не прекъсвали.

Поля Терзистоеva години наред била член на Върховния комитет и като такава присъствала на всички конгреси и на национални съвещания. Член била и на делегацията, която посетила Георги Димитров. Работила в тясно сътрудничество с кварталните комитети на Отечествения комитет, с пър-

вичните организации на БКП, със структурите на БЗНС, с ДКМС като организирали викторини, лектории, здравни беседи... Участието на Поля Терзистоеva в привличането на левицата в тракийската организация получава висока оценка в изказването на Кр. Секлемова, гост от Бургас на юбилейното тържество. „Първа между първите в тракийската левица влезе да организира и просвещава онеправданите тракийци и правия път да им посочи, че им е мястото при класата на трудовия български народ“. А Веска Даракчиева, пак от Бургас заявява. „На жената с голямото майчинско и отзивчиво човешко сърце.⁵⁴⁾

Решението на по-висшестоящите органи да не се акцентува върху многострадалната съдба на Тракия, за да не се разнят съседите, е причина традиционно отбелязванията от 1919 година Ден на Тракия, който години наред се чествал във Варна, да изпадне в забвение. Поля тържувала, че не всичко съвпада с нейните виждания, но била безсилна да се противопостави. Дори и тогава, когато тракийските и македонските дружества през 1977 година се сливат с Отечествения фронт и в Дом Тракия се настанява ГК на ОФ тя настоявала домът да носи името Тракия. Вече болна, тя искала от ръководителите да се съобразяват с дейността на т. нар. Клуб Тракия и да създават условия за неговото правилно функциониране. Когато през 1982 година предложили ръководството на Клуб Тракия да проведе традиционната пролетна вечер в някой отечественофронтовски клуб, а не в Дом Тракия, Вече болна Поля Терзистоеva се застъпва тракийци да празнуват в своя дом. Вечеринката се провела с голям успех.⁵⁵⁾

3. Жива в народната памет. Прояви на признателност

А) На 3 март 1974 година, ден преди годишното отчетно-изборно събрание на Варненското тракийско дружество, по решение на Централното ръководство, било организирано на национално ниво юбилейно честване по случай 50-годишнината от активната дейност на Поля Терзистоеva в тракийската организация. Това бил уникален по своята същност юбилей, на който дошли гости от всички дружества в страната. Изречени били много ласкави думи, включително и от обществеността на Варна; поднесени били много цветя и подходящи подаръци. Тържеството се превърнало в триумф, манифестация на признателността и любовта на хората. На мно-

го снимки и върху филмова лента са запечатани тези незабравими моменти. Протоколът от събранietо е съхранил за бъдещите поколения следните слова: Д. Иванов: „Поля Терзистоеva е редък ръководител, тя търсеше нашите сърца и даваше своето“. Иван Вълчанов: „Имаме Дом, защото имаме Поля“. А председателят на ЦР, ген. Иван Хариев предложил „Поля Терзистоеva да остане пожизнен председател“ на Варненското тракийско дружество.⁵⁶⁾ И по-късно председателката на Варненското тракийско дружество и член на Централното ръководство е чувала не веднъж похвални отзиви за работата си. Професор Марко Вълканов, член на ръководството, на годишното отчетно-изборно събрание през 1977 г. заяви: „Мен все още ме учува нейната активност, нейната енергия и настойчивост“, а друг член на ръководството, Георги Белев, в нейно лице виждал един „апостол на правдата“. „Тя е нашата възখновителка и наш учител“ - добавил той.⁵⁷⁾

Б) Плоча на гома ѝ

На 26 март 1972 година, когато се чествал Деня на Тракия и се провело годишното отчетно-изборно събрание на Варненското тракийско дружество, доцент Ламби Данаилов - председател на ЦР на СТКПД в България, в словото си казал: „Един ден нашите тракийци ще направят златна плоча за тези, които са положили усилия за построяването на този дом.“⁵⁸⁾ Друг тракиец се изказал така: „Да ѝ се постави бюст или портрет във фоайето“⁵⁹⁾ на Дома. Златна плоча не била направено, но паметна плоча на гома на Поля Терзистоеva била поставена през 1996 година, когато Варненската тракийска организация на национално ниво отбелязала стогодишнината от основаването на първото в страната тракийско дружество „Странджа“. Тогава нейният портрет, наред с другите председатели бил поставен във фоайето на Дома и до днес стои там.

В) Честване стогодишнината от рождението ѝ. Именуване на Дамския комитет.

На 26 януари 2000 година тракийското дружество във Варна отбелязало с голямо тържество този паметен ден. По предложение на ръководството на Клуба на жената-тракийка при тракийско дружество „Капитан Петко войвода“ - Варна и с решение на Управителен съвет на дружеството Клубът се преименувал в Дамски комитет „Поля Терзистоеva“⁶⁰⁾.

които под ръководството на председателката Петя Алексиева и по примера на патрона си, провежда най-разнообразна културно-просветна дейност.

Г) Неизбледняващ спомен у хората. Заслужено безсмъртие.

При разговори с тракийци, по най-различни поводи, винаги, когато стане дума за организирани прояви на дружеството, се заговаря за „леля Поля“. Тя е станала символ на тракийската организация във Варна. Помнят я не само тези малко останали живи членове на дружеството, които са работили с нея и пазят личен спомен, но и тези, които чрез разказите или чрез написаното за нея се запознават с делата ѝ. Не само я помнят, но се прекланят пред светлата ѝ памет, защото това, което тя направи за тракийската организация ѝ отреди ролята на забележителен член на варненската тракийска организация. И не само на варненската. Нейният пример и днес вдъхновява много млади хора да следват примера ѝ и да множат делата „на ползу роду“.

Понякога ни се струва невероятна последователността, с която е работила Поля Терзиистоеva в тракийската организация. Половин Век неотмъчно в редовете на младежкото тракийско движение, на Женския съюз!

Понякога ни се струва невероятна енергията, с която Поля Терзиистоеva е отстоявала интересите на тракийската кауза. До осемдесет и четиригодишна възраст! До последния си дъх на 12 юни 1984 г.

Понякога ни се струва невероятна известността, с която Поля Терзиистоеva се ползва сред тракийци във Варна и в региона. И още в много краища на родната ни страна!

Но всичко това е истина, завидна съдба на бележита тракийка, родена в Лозенград, живяла и работила във Варна, но оставила трайна следа чрез дълголетния си жизнен път в историята на тракийската организация. Тракийка, която и при вечната раздяла със земния живот покела да звучи химна на тракийската организация, нашата Марсилеза „Ясен месец Веч изгрява“. Пееха тракийци на гроба ѝ и плачеха; плачеха за нея и за родна Тракия.

Нека Безсмъртието в тракийските редове да дава сили на многобройните следовници на Поля Терзиистоеva да постигнат по-големи резултати в непрестанната борба за свободата на Тракия. За щастлиния живот на целия регион!

БЕЛЕЖКИ

1. В семейството била и баба Полихрония, чието име подновили. Сведенията за семейството са получени от Енчо Димитров - син на Поля Терзиистоеva. Под това име Поля е вписана и в прот. от 21.04.1968 г. (ОДА - Варна, ф. 311, оп. 1, а.е. 17).
2. Веска Стоянова, Сб. Корени от Тракия, Варна, 1996, с. 106
3. Петра Мечева, Сто години от рождението на бележитата тракийка Поля Терзиистоеva, в. „Тракия“, бр. 2, 27 януари 2000 г.
4. Касетофонен запис на Паунка Фличева, съхраняван в Тракийско дружество Варна
5. Лични спомени на авторката - съседка на Поля в Бежанския квартал
6. Н. Константинов, Родна Тракия, С. 1925 г и Д. Попниколов, Огрийска Тракия, С. 1982.
7. Окръжен държавен архив Варна, ф. 250k, оп.1, а.е.7.
8. Васил Попстоянов, Коста Кирчев, Паруш Илиев, Тодор Яльмов, Стоян Мирински, Михаил Минчев и гр. били от Лозенград или Лозенградско и влезли в ръководството на ТМД.
9. ОДА - Варна, фонд 251н, оп. 1, а.е. 8 и фонд 798н, оп. 1, а.е. 1
10. ОДА - Варна фонд 798к, оп. 1, а.е. 13.
11. ОДА - Варна фонд 251к, оп. 1, а.е. 32, пр. № 1 от 3.III.1930.
12. ОДА - Варна ф. 251н, оп. 1, а.е. 22, пр. № 15 от 8.III.1928.
13. ОДА - Варна, ф. 251н, оп. 1, а.е. 34. Протоколна книга на Дамския комитет. Окръжно с вх. № 6 от 4.X.1933 г., с което се съобщава за решението на 30.X.1933 г. да се състои учредителна конференция на Тракийски женски съюз. Личен архив на автора.
14. ОДА - Варна, ф. 798н, оп. 1, а.е. 11. Бележки около построяването на двата тракийски гома.
15. ОДА - Варна, ф. 250k, оп.1, а.е. 5, 6 и 21, пр. 11 от 15.III.1931 и пр. 16 от 10.VI.1934 г./ и ф. 251k, оп. 2, а.е. 1
16. ОДА - Варна, ф. 250k, оп. 1, а.е. 1-7, 14, 15 и гр. Сп. Завет, год. XIV, бр. 616
17. ОДА - Варна, ф.250k, оп. 1, а.е. 3, 4, 5, 6, където протоколите и

отчетите изобилстват от изнесени данни за прояви на художествената самодейност и за наградени самодейци.

18. ОДА - Варна, ф.250к, оп. 2, а.е. 2.

19. ОДА - Варна, ф.250к, оп. 2, а.е. 2, ф. 798к, оп. 1, а.е. 5, В. „Тракия“ бр. 561 от 08.1934 г., бр. 566 и мн. гр., сп. „Завет“, бр. 634 и 635 от 10.12.1936, бр. 639 от 01.03.1937 и гр.

20. ОДА - Варна, ф.250к, оп. 2, а.е. 2.

21. Архив на Дамския комитет - Варна, писмото отбелязано под № 9 от август 1939 г. Личен архив на автора.

22. Архив на Дамския комитет, вх. № 16 (25.VII.) и № 17 (26.VIII.1936 г.) Архив на автора

23. Архив на Дамския комитет, вх. № 18, където погрешно е отбелязана датата на вх. № 2.7.936 г. Личен архив на автора.

24. ОДА - Варна, ф.250к, оп. 1, а.е. 3, пр. № 31

25. Касетофонен запис на Ирина Карчева, съхраняван в Тракийско дружество - Варна.

26. По разказ на сина и снахата на Поля Терзистоева

27. Сп. „Завет“, год. VI, кн. 2, С.XI, 1932 г., Албум, съхраняван в Тракийско дружество - Варна, с. 22.

28. Сп. „Завет“, бр. 651/652 от 15.XI.1937 г. Един почин. Енчо Янев - Варна.

29. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 1, а.е. 12.

30. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 1, а.е. 16, пр. от 30.XII.1963 г.

31. ОДА - Варна, ф. 250к, оп. 1, пр. № 20

32. ОДА - Варна, ф. 250к, оп. 1, а.е. 9, 13, 16, 17, 18, 19, 22 и гр. В протоколната книга на Дамския комитет под номера 20-27 за периода 17.VI.1932 - 8.I.1933 г. са заведени молби на крайно нуждаещи се тракийски семейства. Личен архив на автора.

33. Тъй като голяма част от съзнательния ми живот промече в съседство с леля Поля, имам много лични спомени и пазя голяма признателност за съпричастието ѝ и към нашите радости и скърби.

34. ОДА - Варна, ф. 311к, дело 3, а.е 17.

35. ОДА - Варна, ф. 311к, оп. 1, а.е.10.

36. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 1, дело 3 (28.III.1953). Драгулев, Ст. Родословно сърво. Приморско, 1978, лич. архив.

37. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 10, пр. № 2, от 20.II.1947.

38. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 1, а.е. 6, пр. № 4

39. ОДА - Варна, ф. 798к, оп. 1, а.е.14

40. ОДА - Варна, ф. 798к, оп. 1, а.е.14, ф. 311, оп. 1, а.е. 12.

41. ОДА - Варна, ф. 447, оп. 2, а.е.103. Писмо от Окр. ист. музей Варна, В магн. Запис с Паунка Станкова, съкремтар на г-вото от 1959 г., съхраняван в тракийско дружество - Варна упомената е тама дата, но е възможно да не е точна. ГНС - Варна, протокол № 5, от 28.X.1975 г., а.е. 103.

42. С решение на Община Варна на 26.III.2000 г. е поставен паметник на площад „Тракия“

43. ОДА - Варна, ф. 447, прибавени документи от май за 1974 г. и от 1976 г.

44. ОДА - Варна, ф. 447, инв. оп. 2, пр. от 7.XII.1979 г.

45. ОДА - Варна, ф. 798, оп. 1, а.е.11 бележки около построяването на двата Тракийски дома и във ф. 447, прибавен Исторически акт съставен от Васил Попстоянов за паметника на Капитан Петко войвода

46. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 2, а.е. 1

47. ОДА - Варна, ф. 311, пр. № 1 от заседание на ГНС - Варна от 17.I.1973 г.

48. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 2, пр. 26 от 12.X.1971 г.

49. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 2, пр. 16 от 15.VIII.1972, пр. 62 от 14.VIII.1973 и мн. гр.

50. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 2, а.е. 11, пр. от 22.VII. и 13.VIII.1969 г. и мн. гр.

51. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 2, а.е.12, пр. 24.VII.1971 г.

52. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 2, а.е.5, пр. 73а от 2.III.1976 г.

53. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 2, пр. 60 от 25.XI.1975 г.

54. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 2, а.е. 6 Приветствия до П.Т. по случай 50 год. и юбилея

55. ОДА - Варна, ф. 447, оп. 2, протоколи от 16 и 23.III. и от 06.IV.1982 г.

56. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 1, а.е. 5, пр. 88 от 4.III.1974 г.

57. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 1, а.е. 5, пр. 88 от 4.III.1974 г.

58. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 2, пр. № 1, от 26.III.1972 г.

59. ОДА - Варна, ф. 311, оп. 2, пр. № 1 от 26.III.1972 г.

60. На 18.II.1999 г. е взето решение за наименуване на клуба на жена-тракийка.

БИСЕРИ В ПРАХА
(105 г. от рождението и 25 г. от смъртта
на Симеон Лазаров - тракийски деец и писател
от Свиленград)

Мариана АЛЕКСАНДРОВА

Един голям български поет беше писал за живота: Разровиш ли го - ще мирише/ и ще горчи като отрова“. От девайсет години се ровя в архива на дядо, където е описан целият му живот и този на дедите му до шесто коляно назад. Усещам не само горчивата утайка на изминалото време, не само отровния мириз на прах между пожълтелите страници. Усещам напора на едно неудържимо любопитство и наплива на разтърсваща и трудно опишуема гордост. Струва си да направиш подобно пътешествие назад през годините, да се спуснеш бавно по родословното си дърво - от последната клонка на върха, която си ти, през все по-големите клони, по якия дънер, та чак във дълбоката топла пръст на родната майка-земя сред здравото коренище. До там, до където стига паметта. По-дълбоко е само фантазията.

Запомнила съм дядо зад писалищната си маса с перодръжка в ръка. От едната му страна - купища папку, от другата - още неизписани карирани листа и тетрагки, а пред него - мастилница. До нея във вазата - есенни хризантеми, а върху шкафа, в който баба съхраняваше архива му - жълти дюли, от които ухаше на есен. Есента на дядо, събрала всичките горчивини и сладости от пролетта и лятото на живота му. И може би в стаята кръжеше духът на дедите, извикан от неустоимото желание на дядо да го проектира върху белия лист и съзнанието, да върши нещо твърде значимо, нещо което ще попълни много бели петна в българската история. За-

щото следите ѝ са там някъде в Източна Тракия и, ако не са записките на хора като него, българското по онези земи скоро ще бъде отмито от безразличните вълни на времето.

Седях в един ъгъл на стаята и с часове наблюдавах легко приведената фигура на дядо и слушах, скърцането на перото. Вълшебни мигове! Оттогава е може би трепетът на съприкоснението с белия лист, който ме обхваща и сега. Дядо запали у мен творческата треска, въведе ме в историята и литературата, беше първият ми учител по словесно творчество и първият ми литературен критик. Почина на 13.IX.1976 г. на 80-годишна възраст.

Симеон Лазаров Стойков е роден през януари, 1896 г. в голямото българско село Ениджен, Лозенградско - Източна Тракия. Петдесет и пет години членува в Тракийската организация, основател на дружество „Башклисе“, съорганизатор на свиленградското дружество „Тракия“. Четиридесет години поред е избиран за член на дружественото ръководство, десет-дванадесет години - за негов председател, пет години - щатен тракийски организатор за цялата страна. Дописник на вестниците „Тракия“, „Тракийска дума“, „Завет“. От 1959 г. е член на Тракийския научен институт (ТНИ) и сътрудник на Бюлетина, издаван от Института. Автор е на очерци за тракийските села Башклисе и Мерхамли, за Филчо Войвода и други, одобрени от ТНИ и публикувани в Бюлетина. Автор е на обемиста художествена автобиография, а венец на живота му е големият труд - краеведско художествено-документално изследване за миналото на Лозенградска Тракия. Награден е с медал „Капитан Петко Войвода“ - златен

Бащата на дядо ми е единственото останало живо дете в семейството. Произхожда от стар тракийски род в с. Ениджен. Останал отрано кръгъл сирак, той е абсолютно честен, религиозен и изключително трудолюбив стопанин. Макар и неграмотен и въпреки бедността, той изпраща трите си деца Стойко, Симеон и Златка на училище.

Майката на дядо ми - Анастасия, произхожда от Шанговия род - един от най-образованите за времето си в Ениджен. Двамата ѝ братя (вуйчовци на дядо ми) - Стоян и Калоян, стават учители в Лозенград. По-големият Стоян (1867), емигрира в България, учителства в Хасковско, сближава се с интелектуалци в Пловдив, сътрудничи на излизашите там вест-

ници. Премества се в София. И тук негова среда са журналистите. Започва сам да издава вестниците „Глас“, „Фенер“ и др., които имали неочакван успех. Но с в. „Вечерна поща“ Шангов става основател на ежедневната преса в България. Той е директор, стопанин и пединтор на вестника, става известен в цяла България, а по тайни пътища „Вечерна поща“ се разпространява в Тракия и Македония. Стоян Шангов умира през 1925 г. в София. Името му намира достойно място в българската история и се изучава от студентите като един от основателите на българската журналистика и падетел за македонската кауза.

Като носител на гена на своите вуйчовци ядо ми също е обладан от жаждата за знания с наклонност към литература. Любознателен от малък, с голям интерес тръгва на училище. Завършва прогимназията в Лозенград с пълно отличие. Мечтае да стане учител. Подава молба за гимназията „Д-р Петър Берон“ в Одрин и тогава получава първия удар на съдбата. Баща му не може да събере таксата от седем турски лири.

Голяма е мъката и разочарованието на любознателното момче. Струва му се, че бъдещето, което си е представял в най-светли краски, пропада завинаги. Тогава разбира защо толкова тежки бедности си задава тревожни въпроси: „Защо баща ми, най-трудолюбицят в селото, е беден и не може да спечели пари с честния си труд? Защо аз, отличникът, любимецът на учителите, не мога да продължа образоването си?...“ Светът сякаш се е сгromолясал в краката му. Този внезапен съдбовен удар няма да е единствен в живота му. Ударите ще валият един след друг до последния му дъх.

След една дълга и мъчителна година, прекарана в помощ на семейството, ядо ми заявява, че на всяка цена трябва да продължи да учи. „Ще отида там, където ме изпратите, в каквото и училище да е“, казва той на родителите си. Решават да го пратят в семинарията в Цариград. Казват им, че не е задължително да стане поп и той приема с удоволствие. Мнозина, завършили семинарията, вместо да приемат духовен сан, са се отдавали на учителското поприще.

Подава ядо ми молба и ето го прием за стипендиант в Българската духовна семинария в Цариград. Времето, прекарано там, е един от най-интересните периоди в живота му.

Много е романтиката в ежедневието на семинаристите, подклаждана от атмосферата на древния град, от общото битие на любознателните българчета. А и времето е неспокойно. Вече е 1912 година. Историята пише току ног петиме им, гони любопитството по картата на Балканите. Не след дълго ще се наложи самите те да гонят нея и то по обиколни пътища, за да се окаже, че окончателно са загубили родната земя и ще намерят убежище в стеснените граници на нова България.

А засега канцелата над леглата им горят денонощно, хранят ги четири пъти на ден. Храната е разнообразна и питателна. Учителите са подбрани между най-добрите в България - духовни и цивилни лица. Изучават се всички учебни предмети, както в реалните гимназии, както по-широко са застъпени священа история и богословие. Изучават се също и турски, гръцки, френски и латински езици. Помня, че ядо често си служех с латински пословици, учеше ме на гръцката азбука, а когато при него идваше леля ми (най-малкото му дете), винаги започвала разговора на френски език.

Но кратко трае радостта на ядо от това, че отново е ученик. Войната е подгонила семинаристите към родината - уплашени, но и самоуверени, заради блестящите победи на българската армия на тракийския боен театър. Заедно с група ученици, репатирани от Цариград, ядо поема с румънски параход и по Черно море стигам до Кюстенджа, после с влак до Букуреш (Премеждията са много, докато стъпят на българска земя.) „Стъпваме с благоговение на тази свещена земя, която бяхме виждали само в мечтите си. Няма ги вече червените фесове от Вековния поробител. По улиците се движат свободни български граждани, българска войска, българска полиция, българска власт. Такива благородни, възвишени и незабравими чувства ни вълнуваха тогава, нас, семинаристите, родени и живели преди това в поробени български покрайнини, които бяха вече освободени от храброто българско войнство.“

И така, пресичайки цяла България, ядо ми се прибира в Енидженция. От пътуването му на покрива на товарен военен ешелон го навча тежка пневмония. Цели четиридесет дни е в плен на болестта. „Но оцелях...“, споделя ядо. Оцелява, за да се порадва отново за кратко, след което съдбата ще на-

нese поредния си удар. Следват унизителни мирни договори, насилиствено прогонване на българското население от Източна Тракия. Започват митарствата на семейството в Поморие, Бургас и Суфлу Западна Тракия. Дяло ми губи три последователни учебни години. В бургаската гимназия учи близо девет години и прави впечатление с литературните си заложби и феноменалната си памет. Въпреки неописуемата мизерия, той е отличен ученик.

От ученическата скамейка го взимат на военна служба и той постъпва за две години и половина в Българския Черноморски флот. Там изучава морзовата азбука и стенография. Явява се на изпити и завършва средно образование в Бургас. Подава молба за учител, но поради липса на свободни места, става чиновник. През 1920 г. заминава за Свиленград, където година преди това са се заселили родителите му, след като Западна Тракия е предадена на Гърция.

От бургаския период - 1919-1920 г. - са запазени цикъл стихове на Симеон Лазаров, в които той задава тревожните си въпроси към съдбата, към Бог, разглежда вечните проблеми за доброто и злото, за смисъла на човешкия живот, за унищожителните тъмни страсти.

*Две крайности тревожат днес светът,
две крайности рушат човешкий плод,
прекрасний плод, плод - рожба на трудът,
съзиждан векове със кървав пот.*

*Чрезмерна алчност и чрезмерна страсть,
това са два порока черни, зли,
два бича страшни от могъща власт,
два демона коварни, две злини.*

*Но ти, човече, спящ от векове,
не роб си ти, не роб си ти роден.
Стресни се ти и твойте богове
хвърли в прахът и тръгвай възроден.
(„Две крайности“)*

В стихотворението „О, мечта“ авторът се гокосва до най-фините струни на душата - мечтите, бляновете, свет-

лото. Човек ги носи като „спомен драг“ от младини, но се оказва извънредно трудно те да бъдат съхранени. Защото реалността е жестока. Но „не омраза, не и мъст злоблива“ носи той у себе си, а само „дълбока жал душата му облива/ за чезнец щвят в злокобна пустота...“

В стихотворението „Към Бога“ поставя въпроси за безсилното на човека в борбата със злото, за тъмнината, в която се лутаме, търсейки доброто, риторично питат Бога дали ще имат край бедите и мъката човешка. Без да отрича директно Бога, С. Лазаров стига до извода, че никога няма да получи отговор, няма за него пристанище, а го обгръща „страховита вечна стихия“.

*Напразно питам. Само горский ек
словата ми повтаря непрестанно.
Години рой ще минат, век след век,
без да узнае човекът своята тайна.
(„Към Бога“)*

Ясно се долавят характерните признаки на символизма като литературно течение, което е особено актуално за дадения период. Един далечен полъх от онази епоха, асоциация с Дебелянов, Яворов и Смирненски. Истинно доказателство за начетеността на 23-24-годишния младеж, който въпреки бурните събития, не се разделя с книгите, дълбоко се вълнува от същността човешка и търси своето място под звездите.

В архива откриваме и стихотворението „Пред портрета на любимата“, посветено на С.К. от гр. Суфлу, момиче, с кое то Симеон Лазаров си е кореспондиран като войник. Другите стихотворения от любовния цикъл не са запазени. Дяло е бил скромен и скован пред жените, но е бил майстор на любовните писма. Често правел услуга на свои приятели, като е пишел любовни излияния от тяхно име. „Минавах за майстор на любовните писма. Наистина, печална слава, като се има предвид, че сред компания от жени съм се чувствал съвсем неудобно, стеснително - срамувал съм се. Ценил съм и уважавал жените преди всичко заради тяхната материнска мисия за продължаване на човешкия род. И тъкмо затова отношенията ми с тях са били коректни и безкористни.“

И така, безконечната одисея на младия мъж по житейското море продължава. „Не съществуваше абсолютно никаква

възможност да продължа образованието си в университета. Родителите ми бяха остарели и из трябваше да се погрижа и за тях. Трябваше да потърся работа, но каква?"

След много препятствия го назначават за учител в прогимназията в Свиленград не без помощта на вуйчо му Стоян Шангов. Това е най-интересният, пълен с положителни вълнения период от живота му. Преподава обща и българска история, български език и литература, гражданско учение и френски език. По-късно в реалната гимназия преподава история, френски език и стенография. Симеон Лазаров развива и широка извънучебна културно-просветна дейност. Става известен като патентован пламенен оратор, докладчик и лектор, избирам го за секретар на околийското учителско дружество към Българския учителски съюз. „В беседите си аз бичувах тиранията, откъдето и да идва тя, заклеймявах с най-остри думи войните и тези, които ги предизвикват.“ Постепенно младият учител се оформя като широк социалист.

Чужди на отрицателни прояви като лицемерие, карьеризъм и зависимост, учителите в прогимназията работят в разбирането и уважение един към друг. С най-добри чувства ядо разказва за образуването и дейността на любителската театralна трупа на учителите. Трупата представя пред обществеността пьесите „Пленникът от Триkeri“, „Драмата железари“, „Разбойници“ от Шилер, „Катастрофа“. „Когато представяхме „Катастрофа“, драма със силно изразено социално съдържание, един от зрителите - служебно лице, предизвика скандал“. В най-граматичния момент той става, започва да ръкомаха и да обвинява артистите, че поднасят на гражданините комунистически пьеси. После вади револвер, стреля в тавана и подканя зрителите да напуснат салона.

След тази случка околийският училищен инспектор донася в Министерството на просветата, че учителите от прогимназията вършат несъвместима с пряката им работа дейност и настоява да бъде разтурена трупата.

Навършил двадесет и седем години и преживял няколко безславни сантиментални увлечения, ядо намира баба ми - Анастасия Михайлова от Свиленград. Три години годеничество, за да навърши тя пъолнолетие, после му става добра съпруга, а след години и лична секретарка. Тя коне, се, жъне, вършее, тъче, грижи се за цялото семейство. Както пише ядо, в ха-

рактера ѝ им нещо героично, „което притежават не много български жени. Самият факт, че се е решила да стане моя съпруга, говори за това“. Съпруга на прекалено принципния и строг мъж, с непостоянна работа и при това еднацесет години по-голям от нея. За десет години му ражда последователно четири деца: Донка - 1926, Людмил - 1928, Стойко - 1930 и Златка - 1936 г. Синовете остават със средно образование, дъщерите стават учителки. Донка Митева - по химия в гимназията в Любимец, Златка Милушева - по френски език в гимназията в Свиленград.

„Трябва да призная, пише ядо, че бях доволен и щастлив с осемчленното си семейство: аз и жена ми, баща ми и майка ми и четирите ми деца независимо от големите материални затруднения, в които сме изпадали.“

Изключителната откровеност и отстрият език на Симеон Лазаров не веднъж му носят беди, които влияят негативно на живота му. Често остава без работа, хлопа по вратите на разни партийни величия, но никога не се унижава и не пречупва гордия си нрав. Има големи неприятности заради прямотата си и критиките, които неведнъж отправя към г-р В. Радославов и неговата партия. Често го заплашват и изпълняват заканите си като го уволняват от работа. Обвинен от известния на времето сговорист и народен представител П. Кисов в нелоялност, Симеон Лазаров му отговаря без заобикалки: „Аз, г-н Кисов, не съм от породата на подлизурките и лицемерите. Такова блюдолизничество не мога да върша. Каквото щете мислете за мене.“

Назначаван за кратко време на непостоянна работа Симеон Лазаров е учител и чиновник, и книжар. Две години преподава в прогимназията в с. Капитан Андреево. Готов е да започне каквато и да е работа - въкъщи го чакат шест гладни гърла. Обръща се за помощ към Тракийската организация и от ръководството в София го назначават за щатен организатор към Висшия изпълнителен комитет, на която длъжност остава пет години. „Благодаря Ви най-сърдечно, драги тракийски ръководители!“, пише ядо в автобиографичните си бележки. После той става писар в общината в Свиленград. През декември 1942 г. го назначават по заслуги за секретар на общината. „Бях помислил, че вече щастливо ми се усмихва... Но, оказа се, че съм се лъгал.“ На 17.IX.1944 г. е уволнен от

новия комунистически кмет Коста Велев.

Необяснимо защо, но дотук свършват автобиографичните бележки на гяло. Не зная подробности за живота му по-нататък. Знам, че остана горд и честен човек. Беше висок и слаб, със строги черти на лицето, остри скули, изпъни страни, с гъсти вежди и дълбок пронизващ поглед. И на стариини ходеше изправен, така, както е преминал през целия си живот. Строгостта му беше пословична. Обичаше реда и спокойствието в семейството. До последните си дни водеше огромна кореспонденция с тракийци от цялата страна. Поддържаше тесни контакти с Тракийския научен институт. Успя да завърши големия труд на живота си „Из миналото на Източна Тракия. Село Ениджия, Лозенградско“. Книгата съдържа десет глави, богат снимков материал, документи, схеми, скици, карти и представлява обемист научноизследователски труд с историческо и художествено значение. Но гяло така и не можа да види книгата издадена. Все възникваха някакви препятствия, все някой не си вършеше работата. А и кога у нас не е било така? Най-трудно се правят добрите, полезните дела.

Затварям и последната пожълтяла страница от житейската книга на гяло. Имам чувството, че под пепелта съм разровила жива жарава и светли искри озаряват лицето ми. Струва си да потънеш в пластовете прах, наструпан от годините - да откриеш истински бисери. Бисери, събирали късче по късче от неспокойния дух на времето, наречени история. И колкото по-надълбоко са те, и колкото по-дълго са лежали затрупани, толкова по-бистри и ценни са станали. В този момент се чувствам богата. И горда. Също като гяло.

КНИГОПИС, ОТЗИВИ И РЕЦЕНЗИИ

Сборник “Тракия”. Т.1. Тракийски научен институт - филиал Хасково, “Графопринт” 2001. 180 с.

Д-р Ваня СТОЯНОВА

В последните години тракийският въпрос като че ли остана малко встрани от активния интерес на българската историческа наука. Затова е особено радостно, че хасковският филиал на Тракийския научен институт издава първи том на „Сборник Тракия“.

Редакционната колегия в състав Недялко Димов (отговорен редактор), Димитър Шалапатов, Ангел Попов, Диана Славова, Виолета Костова, Мария Бакърджиева, Кирил Бакърджиев и Димо Чанков е успяла да подготви един разнообразен в жанрово и тематично отношение сборник. Макар и да не са представени отделени рубрики, в него са включени статии, документи, отзиви, пътеписни бележки, стихове и песни.

Първият материал - „Ангорският договор и спогодбата „Моллов-Кафандарис“ е с автори Димитър Саздов и Пенcho Пенчев. Те разглеждат въвежде международни спогодби като фактическо узаконяване на резултатите от обезбългаряването на Източна и Западна Тракия и част от Македония след Първата световна война и неуспех на българската дипломация да защити имуществените интереси на прогонените българи. Димитър Саздов присъства в изданието и с втори, самостоятелен материал - „Демографията на Одринска Тракия в края на XIX и началото на XX век“. Въз основа на сравнителен анализ той представя статистики за състава на народо населението в Одринско и броя на различните групи от българското население в зависимост от религиозната им принадлежност до Балканските войни. Оставайки в Одринска Тракия, трябва да отбележа и публикацията на Димитър Гюзелджов за българските църкви в Одрин в същия период.

На национално-революционните борби са посветени две изследвания. Недялко Димов в „Комитетите „Единство“ и Капитан Петко войвода“ разкрива дейността на легендарния български революционер в Хасковския край през 1878-1879 г. Диа-

на Славова в „Село Лъджаъй и вътрешната революционна организация в началото на ХХ век“ се спира на един от най-драматичните периоди в историята на българското национално-освободително движение в Тракия след разгрома на Илинденско-Преображенското въстание.

В „Тракийските преселници в Ивайловград и Ивайловградско“ Димо Чанков проследява етнодемографската динамика в региона в широк хронологически гуапазон - от предосвобожденската епоха до 40-те години на ХХ век.

Макар да не е част от тематичния кръг на „Тракийския въпрос“, към който принадлежат останалите материали, публикацията на Ирко Петров „Старините в село Александрово“ има свое място в сборника. Тя представя богатото хилядолетно археологическо наследство на района, който отново стана актуален в края на 2000 г., във връзка с откритата тракийска гробница от IV век пр. Хр.

С „Корени и клони на Каракирковия род - родът на Капитан Петко войвода“ Пенка Чакалова - Генева съживява родовата памет и предлага един личен, човешки разказ за миналото на тракийските българи - в случая - на една голяма и достойна фамилия.

Златка Бачорова разглежда личните бележници на родопския комита Тодор Хвойнев, съхранявани в Историческия музей - Смолян и анализира съдържанието им като исторически извор, разкриващ разностранни аспекти от личното и обществено битие на видния родопчанин. Към условната рубрика „Архиви“ бих включил и двата списъка на доброволци от Свиленград и Свиленградско, взели участие и наградени в Балканската война, публикувани от Димитър Гюзелджков по данни на Хасковския държавен архив.

Калина Георгиева прави своеобразен творчески портрет на г-р Кирил Бакърджиев в „Летописецът на село Доганхисар“. Тя отделя заслужено най-голямо внимание на анализа на неговата трилогия: „Родното село на Капитан Петко войвода - Доганхисар-Градец“, „Доганхисар-Градец - защита и разгром“, „Доганхисар-Градец - по чужди земи и брегове“.

Пенка Чакалова - Генева още веднъж покачва емоционалния градус на сборника с народните песни (или по-точно с авторските си текстове, следващи традицията на българската народна песен) и стихотворения, посветени на Тракия. Пос-

ледните страници на тома са изписани от Димитър Шалапатов с разказа му за завръщането към корените - за пътуването до Беломорска Тракия през октомври 2001 г.

Целият сборник се чете приятно и с лекота. Материалите са написани на хубав и ясен език, с точен исторически изказ. Те представляват интерес както за специалиста-изследовател, така и за всеки, който иска да се откъсне от днешния ден и да се върне назад към миналото на своя род. Сигурно е, че ще намери четиво, което да спре вниманието му.

В обръщението към читателите на с. 3 редколегията посочва целите, които си поставя филиалът на Тракийския научен институт в Хасково - да изследва и популяризира борбите за национално освобождение, материалната и духовна култура на Тракия и на тракийските българи; да възражда българския дух и поддържа жив контакта с родните огнища; да отстоява историческата истина за правата на нациите вено прогонените българи от Западна и Източна Тракия и Мала Азия. Затваряйки последната страница на този том мога с увереност да кажа, че те успешно реализират намеренията си.

СЪДЪРЖАНИЕ

СТУДИИ И СТАТИИ

- Проф. д-р Иван ФИЛЧЕВ
105 ГОДИНИ ТРАКИЙСКА ОРГАНИЗАЦИЯ.
ДРУЖЕСТВО „СТРАНДЖА“ - НАЧАЛО НА ОРГАНИЗИРАНОТО
ТРАКИЙСКО ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ 6
- Доц. д-р Ангел КАПСЪЗОВ
СОЦИАЛНОИКОНОМИЧЕСКАТА АДАПТАЦИЯ
НА ТРАКИЙСКИТЕ БЕЖАНЦИ В БЪЛГАРИЯ
МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ 35
- Д-р Ваня СТОЯНОВА
СТАТУТЬТ НА БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ
1913-1925 г. 56
- Йорданка КАРАГЕУРОВА
ДВА ПОГЛЕДА КЪМ БЪЛГАРИТЕ МЮСЮЛМАНИ
ОТ НАЧАЛОТО НА 1934 ГОДИНА 72
- Проф. д-р Иван ФИЛЧЕВ
КОМИТЕТЪТ ЗА СВОБОДАТА НА ТРАКИЯ -
ВОЕННАТА ОРГАНИЗАЦИЯ НА ТРАКИЙЦИ (1927 - 1934 г.) . . 87
- Гл. ас. д-р Цонка КАСНАКОВА - ИВАНОВА
ТРАКИЙСКИЯТ ПРОБЛЕМ В ОБУЧЕНИЕТО
ПО РОДЕН КРАЙ, РОДИНОЗНАНИЕ
И ИСТОРИЯ В СРЕДНОТО УЧИЛИЩЕ 107
- Папани КОЗАРОВА
ЗАЩО НЯМА РЕШЕНИЕ НА ВЪПРОСА ЗА ЧАСТНИТЕ
БЪЛГАРСКИ ИМОТИ В ТУРЦИЯ. УСЛОЖНЕНИЯ
И МЕХАНИЗМИ ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕТО ИМ 122
- ДЕЙЦИ НА ТРАКИЙСКОТО ДВИЖЕНИЕ

172

- Христина СТОЕВА
Поля ТЕРЗИСТОЕВА. БЕЛЕЖИТА ДЕЯТЕЛКА
НА ТРАКИЙСКАТА ОРГАНИЗАЦИЯ 138

- Мариана АЛЕКСАНДРОВА
БИСЕРИ В ПРАХА. (105 г. от рождението и 25 г.
от смъртта на Симеон Лазаров - тракийски деец
и писател от Свиленград) 156

КНИГОПИС, ОТЗИВИ И РЕЦЕНЗИИ

- Д-р Ваня СТОЯНОВА
Сборник „Тракия“. Т.1. Тракийски научен институт -
филиал Хасково, „Графопринт“ 2001. 180 с. 166

173

CONTENTS

ESSAYS AND ARTICLES

Prof. Dr. Ivan Filchev	
105 Years of the Thracian Organization.	
„Strandja“ Society - the Beginning of the Organized	
Thracian Movement in Bulgaria.	6
Assoc. Prof. Angel Kapsazov	
Social and Economic Adaptation of the Thracian Refugees	
in Bulgaria Between the Two World Wars.	35
Dr. Vanya Stoyanova	
The Status of the Bulgarian Exarchate (1913-1925).	56
Yordanca Karageurova	
Two Views on the Bulgarian Moslems from the Early 1934.	72
Prof. Dr. Ivan Filchev	
The Committee for Freedom of Thrace - the Military	
Organization of the Thracians (1927-1934).	87
Dr. Tsonka Kasnakov - Ivanova	
The Thracian Problem in Teaching Homeland	
Studies and History at the Bulgarian Secondary School.	107
Papani Kozarova	
Why the Problem Has Not Been Settled Yet?	
of the Bulgarian Private Properties in Turkey.	

- Complications and Mechanisms to Surmount Them. 122

FIGURES OF THE THRACIAN MOVEMENT

- ## Hristina Stoeva Polya Terzstoeva - a Prominent Figure of the Thracian Organization. 138

- Mariana Alexandrova
Pearls in the Dust (105 Years of the Birth and 25 Years
of the Death of Simeon Lazarov - a Thracian Functionary
and Writer from Svilengrad). 156

REVIEWS OF BOOKS